



PRZEMIANY

KRAJOBRAZ KULTUROWY WARMII I MAZUR 1945–2025



PRZEMIANY

KRAJOBRAZ KULTUROWY WARMII I MAZUR 1945–2025

SPIS TREŚCI

WSTĘP INTRODUCTION **— 8**

PROLOG THE PROLOGUE **— 12**

Olsztyńskie Jakubowo. Jedno miejsce – dwa symbole zwycięstwa One place – two symbols of victory **— 14**

I wojna światowa – cmentarze World War I – cemeteries **— 16**

Plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu Plebiscite in Warmia and Mazury **— 20**

Z czym tu przyjechaliśmy w 1945 roku? O wiedzy Polaków na temat Prus Wschodnich w okresie międzywojennym What did we bring here in 1945? On the knowledge of Poles about East Prussia in the interwar period **— 28**

Miejsca związane z tradycją katolicką Placed linked with catholic tradition **— 30**

Postaci polskiego życia kulturalnego Figures of polish cultural life **— 32**

Polskie placówki w Olsztynie Polish institutions in Olsztyn **— 36**

Czas (nie)wojny. Prusy Wschodnie 1939–1945 Time of (non-)war. East Prussia in 1939–1945 **— 40**

Zima 1944/1945 1944/1945 winter **— 46**

Dawne i nowe granice Old and new borders **— 52**

Migracje na Warmii i Mazurach Migration in Warmia and Mazury **— 54**

PRZESTRZEŃ THE SPACE **— 60**

Propagandowy obraz pozytywny (1945–1949) Positive propaganda image (1945–1949) **— 62**

CENTRA REGIONU REGION CENTERS **— 68**

Olsztyn — 68

Stary Ratusz The old town hall **— 74**
Targ Rybny The fish market **— 78**
Stare miasto The old town **— 80**
Nowy ratusz The new town hall **— 86**
Kino Odrodzenie Odrodzenie cinema **— 90**
Nowy Olsztyn New Olsztyn **— 94**

Elbląg — 104

Elbląg – odbudowa miasta The city's reconstruction **— 108**
Starówka The old town **— 110**
Miasto portowo-przemysłowe Port and industrial city **— 116**
Elbląg – rola miasta w regionie The city's role in the region **— 120**
Rozwój miasta City development **— 122**

Ełk — 128

Ełk – wielkomiejskie ambicje i eklektyka stylów architektonicznych „stolicy Mazur" Ełk – metropolitan ambitions and eclectic architectural styles of the 'Capital of Masuria' **— 134**
Ulica Wojska Polskiego Wojska Polskiego Street **— 136**
Zamek The castle **— 140**
Kościół Najświętszego Serca Jezusowego The Sacred Heart of Jesus Church **— 144**
Zaplecza Facilities **— 148**

MIASTA REGIONU CITIES OF THE REGION **— 152**

Kierunki odbudowy Trends of reconstruction **— 154**

Miasta zniszczone w niewielkim stopniu Cities and towns destroyed to a small extent **— 160**
Reszel — 162
Orneta — 170
Mikołajki — 176

Miasta zniszczone w różnym stopniu Cities destroyed to varying extent **— 180**
Zabudowa miejska Urban development **— 188**
Lidzbark Warmiński — 192
Biskupiec — 198
Morąg — 200
Kętrzyn — 204
Barczewo — 206
Szczytno — 208

Miasta zrujnowane Ruined Cities **— 210**
Frombork — 214
Dobre Miasto — 216
Pasłęk — 222
Węgorzewo — 224
Iława — 226
Braniewo — 228
Pieniężno — 235
Przemiany – odbudowa Changes – reconstruction **— 234**

PAŁACE I DWORY PALACES AND MANOR HOUSES **— 240**
Nieistniejące No longer existing **— 246**
Ruiny Ruins **— 250**
Zagrożone Endangered **— 252**
Funkcjonujące Functioning **— 254**

KRAJOBRAZ OTWARTY OPEN LANDSCAPE **— 260**
Turystyka i krajobraz rekreacyjny Warmii i Mazur po 1945 roku Tourism and the recreational landscape of Warmia and Mazury after 1945 **— 266**

ROLNICTWO, ROZWÓJ I ROZBUDOWA WSI AGRICULTURE, RURAL DEVELOPMENT AND RECONSTRUCTION **— 286**
Tradycyjna gospodarka wiejska Traditional rural economy **— 288**
Przykłady zabudowy wiejskiej Examples of rural buildings **— 290**

PAMIĘĆ THE MEMORY **— 294**
Pomniki zniszczone Destroyed monuments **— 298**
Pomniki zaadaptowane Adapted monuments **— 300**
Tannenberg Denkmal — 302
Pomnik dłuta Xawerego Dunikowskiego Monument made by Xawery Dunikowski **— 308**

Wstęp
INTRUDICTION

KRAJOBRAZ KULTUROWY WARMII I MAZUR, kształtowany działalnością jego mieszkańców, ciągle ewoluuje. Ten proces ma charakter ciągły; miał miejsce w czasach dawnych, średniowieczu, epoce nowożytnej, zachodzi i dzisiaj, choć różna jest jego dynamika, na co składa się szereg czynników, wynikających z przemian gospodarczych, społecznych i naturalnie prawno-politycznych. Okres w historii tych ziem, który rozpoczął się w 1945 roku, został zapamiętany jako szczególny i unikatowy, z co najmniej dwóch ważnych przyczyn. Jeszcze nigdy w dziejach, na tym obszarze nie doszło do tak wielkiej skali zniszczeń, które objęły w równym stopniu miasta i wsie, zabudowę świecką i sakralną, wszelką infrastrukturę gospodarczą, w tym komunalną i prywatną. Jeszcze nigdy w historii nie doszło tu do niemal całkowitej wymiany ludności, przerwanie łączności pomiędzy miejscem, a jego mieszkańcem, pomiędzy twórcą a tworzywem, w istocie oznaczającej zahamowanie ciągłości kulturowej tych ziem.

Punktem wyjścia dla opowieści stanowiącej trzon prezentowanej Wystawy, stały się zdjęcia autorstwa znanego fotografika Jana Bułhaka, który wspólnie z krajoznawcą i propagatorem turystyki Mieczysławem Orłowiczem, eksplorował Warmię i Mazury w latach czterdziestych XX wieku. Wykonane wówczas fotografie mają charakter szczególny. Z jednej strony oddają piękno tego regionu, choć jednocześnie pokazują ziemię tę pogrążoną w rozpaczy i powojennym chaosie. Wykonane przez wybitnego artystę fotografika, nie mają tylko charakteru reportażowego czy wyłącznie dokumentalnego. Dokumentem jednak z pewnością pozostają. Oczywiście powstały na polityczne zamówienie, wpisując się w proces, tak potrzebnego mieszkańcom ziem dawnych, choć zwłaszcza osadnikom, oswajania tej obcej krainy. Nie zmienia to faktu że dzisiaj, dla naszej opowieści o przemianach krajobrazu kulturowego, czyli opowieści o człowieku i jego dziele w nowym miejscu, stały się materiałem znakomitym.

Idąc tropem Jana Bułhaka docieramy do miast, różnorodnych miasteczek i wsi. Widzimy domy, zamki, pałace i zagrody wiejskie i lokalną infrastrukturę, miejsca często już dziś nieistniejące. Dzięki kolejnym fotografiom, docieramy do przestrzeni i czasów już przeminionych.

THE CULTURAL LANDSCAPE OF WARMIA AND MASURIA, shaped by the activities of its inhabitants, is constantly evolving. This process is continuous: it took place in ancient times, the Middle Ages, the modern era, and is still taking place today, although its dynamics vary, due to a number of factors resulting from economic, social and, naturally, legal and political changes. The period in the history of these lands that began in 1945 is remembered as special and unique for at least two important reasons. Never before has this area seen such a large scale of destruction, which has affected cities, towns and villages alike, secular and religious buildings and all economic infrastructure, including municipal and private infrastructure. Never before in history has there been an almost complete exchange of population here, an interruption of the connection between the place and its inhabitants, and between the creator and the material. In essence, the cultural continuity of these lands has been interrupted.

The starting point for the story, which forms the core of the exhibition, are the photographs taken by the well-known photographer Jan Bułhak, who explored Warmia and Masuria in the 1940s together with the sightseeing and tourism promoter Mieczysław Orłowicz. The photographs taken at the time are special. On the one hand, they capture the beauty of the region, but at the same time they show this land in despair and post-war chaos. Taken by an outstanding photographer, they were more than just reportage or works of a purely documentary nature. However, they definitely are documents. Obviously, they were created in response to a political demand, becoming part of the process of taming this foreign territory, so necessary for the inhabitants of the old lands, but especially for the settlers. This does not change the fact that today they are excellent material for our story of the transformation of the region's cultural landscape, i.e. the story of people and their work in a new place.

Following in the footsteps of Jan Bułhak, we go to cities, various towns and villages. We see houses, castles, palaces, rural homes and local infrastructure, places that often no longer exist today. Through successive photographs, we reach spaces and times that are now part of

Jednak, aby Wystawa była opowieścią faktycznie o przemianach, konieczne było uzupełnienie bułhakowskich fotografii, powstałych przecież bezpośrednio po wojnie, o kolejne zdjęcia, z lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i późniejszych. Dopiero dzięki takiemu zestawieniu, uzupełnieniu zbioru Bułhaka o zdjęcia późniejsze, mógł wyłonić się prawdziwy obraz i skala zmian, które tu zaszły w powojennych dziesięcioleciach. Naturalnie zmian nieraz gorzkich, choć czasem wręcz przeciwnie.

Opowieść ta nie byłaby jednak pełna, bez ukazania historycznego kontekstu zachodzących tu przemian. Bez zaprezentowania bezpośrednich przyczyn. Nie byłaby również pełna, bez panelu poświęconego pamięci od zacierania jej śladów począwszy, na nowym zapisywaniu przestrzeni publicznej skończywszy.

Taka właśnie jest ta Wystawa, której Katalog Państwo otrzymaliście. Oparta jest na koncepcji zaprezentowania dwóch kręgów zagadnień, poprzedzonych prologiem. Pierwszy dotyczy przestrzeni, objętego we władanie w 1945 roku zastałego materialnego dziedzictwa kulturowego Warmii i Mazur, z częściowo ocalałą tu zabudową miejską i wiejską. Drugi krąg to pamięć, a dokładnie jej materialne świadectwa, czyli m. in. pomniki, później najczęściej usuwane i te nowe, stawiane w kolejnych latach powojennych. Przygotowując Wystawę, podjęliśmy zatem próbę ukazania przemian na tej ziemi po roku 1945, sprowadzających się do aktu odbudowy, specjalistycznych renowacji i zwykłych remontów oraz wznoszenia nowych budowli czasów współczesnych.

Unikając wartościowania i oceniania zmian, odbiorcy pozostawiamy ocenę tych przemian.

DR JERZY KIEŁBIK
DYREKTOR INSTYTUTU PÓŁNOCNEGO IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

the past. However, in order for the exhibition to be a story of real change, it was necessary to supplement Bułhak's photographs, which were, after all, taken immediately after the war, with further photographs taken in the 1950s, 1960s and later. It was only through such combination and supplementation of Bułhak's collection with later photographs, that the true picture and scale of the changes that took place here in the post-war decades could emerge. Naturally, the changes were sometimes bitter, but sometimes quite the opposite.

However, the story would not be complete without showing the historical context of the changes taking place here and presenting the root causes. Nor would it be complete without a panel devoted to memory, from the obliteration of its traces to the new recording of public space.

Such is this exhibition, the catalogue of which you have received. It is based on the concept of presenting two circles of issues, preceded by a prologue. The first circle relates to the space, taken over in 1945, of the material cultural heritage of Warmia and Masuria, with its partly surviving urban and rural buildings. The second circle is memory, or to be more precise, its material evidence, i.e., among other things, monuments that were later mostly removed and the new ones erected in the subsequent post-war years. In preparing the exhibition, we therefore attempted to show the changes in this land after 1945, which boiled down to the act of reconstruction, specialised renovations and simple repairs, as well as the erection of new modern buildings.

By avoiding evaluating and judging the changes, we leave it to the viewer to assess these changes.

DR JERZY KIEŁBIK
DIRECTOR, WOJCIECH KĘTRZYŃSKI NORTHERN INSTITUTE

PROLOG

THE PROLOGUE



Olsztyńskie Jakubowo. Jedno miejsce – dwa symbole zwycięstwa

ONE PLACE – TWO SYMBOLS OF VICTORY



↙
Pomnik plebiscytowy.
Zbiory MWiM.

Pomnik odsłonięty w Olsztynie w roku 1928 w parku miejskim Jakubowo (niem. Jacobsberg), upamiętniający dalsze istnienie jedenastu południowych okręgów Prus Wschodnich w Rzeszy Niemieckiej po plebiscycie przeprowadzonym 11 lipca 1920 roku.

Berlińscy architekci Walter i Johannes Krüger zaprojektowali architektoniczny pomnik utworzony z jedenastu filarów ustawionych w kręgu, usytuowany na okrężnych schodach. Spinająca u góry belka pierścieniowa tworzy okrąg. Na wewnętrznej stronie filarów widnieją herby jedenastu wschodniopruskich miast objętych plebiscytem. Napisy istniejące we wnętrzu potwierdzały deklarację wierności i przynależności do Rzeszy Niemieckiej: „Ziemia ojczysta w niebezpieczeństwie – ta ziemia pozostanie niemiecka". Wyryte wewnątrz pomnika wyniki plebiscytu obwieszczały zwycięstwo: 363 209 osób głosowało za pozostaniem w Rzeszy Niemieckiej, 7980 osób za przyłączeniem do Polski. Na posadzce w punkcie centralnym wewnętrznej przestrzeni umieszczono kwadratowy kamień. Na jego zewnętrznych ścianach biegły napisy: „Naród i Ojczyzna – Samostanowienie – Jedność i Prawo i Wolność – Ziemia Ojczysta". W roku 1945 pomnik został usunięty.

DR EWA GŁADKOWSKA

Plebiscite monument.
Collections of MWiM.

A monument unveiled in Olsztyn in 1928 in the Jakubowo (German: Jacobsberg) city park, commemorating the continued existence of the eleven southern districts of East Prussia as part of the German Reich as a result of the plebiscite held on July 11, 1920.

Berlin architects Walter and Johannes Krüger designed this architectural monument composed of eleven pillars arranged in a circle, placed on a circular staircase. The ring beam connecting them at the top forms a circle. On the inside of the pillars there are the coats of arms of the eleven East Prussian towns and cities where the plebiscite was held. The inscriptions that existed inside confirmed the declaration of allegiance and belonging to the German Reich: 'Fatherland in danger – this land will remain German'. The results of the plebiscite, engraved inside the monument, proclaimed victory: 363,209 people voted to remain in the German Reich and 7,980 to join Poland. A square stone was placed on the floor at the central point of the inner space. On its outer walls, there was an inscription: "Nation and Fatherland – Self-Determination – Unity and Law and Freedom – Homeland'. In 1945, the monument was dismantled.

EWA GŁADKOWSKA, PHD

→

Pomnik Bohaterów Walki o Wyzwolenie Narodowe i Społeczne Warmii i Mazur (1972)

Zbiory IPWK.

Monument usytuowany w Parku Jakubowym w Olsztynie na miejscu usuniętego w roku 1945 niemieckiego pomnika plebiscytowego (Abstimmungsdenkmal). Pomnik odsłonięto 27 sierpnia 1972 roku w pięćdziesiątą rocznicę powstania Związku Polaków w Niemczech. Twórcą pomnika był artysta rzeźbiarz Bolesław Marschall, absolwent Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku. Usytuowanie obiektu było wyborem I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR, Józefa Buzińskiego, który chciał nadać symboliczne znaczenie temu miejscu. Aktem symbolicznym było też rozebranie schodów, na których wcześniej stał niemiecki pomnik. Zastąpiono je kostką granitową.

Pomnik jest ciekawym rozwiązaniem rzeźbiarskim. Kształtem nawiązuje do monumentalnej nagrobnej steli, wykonanej z kilku połączonych w jedną całość bloków piaskowca (pozyskanych z okolic Bolesławca) o wadze 130 ton. Bogato płaskorzeźbiona ściana frontowa przedstawia pięć kolejnych wersji orła – godła polskiego – pochodzących z różnych okresów historycznych. Ich stylizowane wizerunki skierowane są ku zachodowi. Po lewej stronie u dołu widnieje znak Rodła – symbol łączności Związku Polaków w Niemczech z Ojczyzną. Na górze po prawej stronie znajduje się inskrypcja: Bohaterom Walk o Wyzwolenie Narodowe i Społeczne Warmii i Mazur. Tylna ściana pomnika bez dekoracji, lekko wybrzuszona, z głębokimi wyżłobieniami.

DR EWA GŁADKOWSKA

Monument to the struggle for the national and social liberation of Warmia and Masuria (1972)

Collections of IPWK.

A monument located in the Jakubowy Park in Olsztyn on the site of the German Plebiscite Monument (Abstimmungsdenkmal) dismantled in 1945. The monument was unveiled on 27 August 1972, on the fiftieth anniversary of the Union of Poles in Germany. The author of the monument is sculptor Bołesław Marschall, a graduate of the State Institute of Fine Arts in Gdansk. The location of the monument was selected by Józef Buziński, First Secretary of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party, who wanted to give a symbolic meaning to the site. Another symbolic act was the dismantling of the staircase on which the German monument had previously been set. It was replaced with granite paving blocks.

The monument is an interesting sculpture. Its shape is reminiscent of a monumental tombstone stele, made of several sandstone blocks (obtained from the Bolesławiec area) joined together and weighing 130 tons. The front wall, with a rich bas-relief, depicts five successive versions of the eagle - the Polish national emblem – from different historical periods. Their stylised images face the West. On the left side at the bottom there is the Rodło sign – a symbol of the connection of the Union of Poles in Germany with the Motherland. At the top on the right side there is an inscription: To the Heroes of the Struggle for National and Social Liberation of Warmia and Masuria. The back wall of the monument is without decoration, slightly bulging, with deep gouges.

EWA GŁADKOWSKA, PHD



I wojna światowa – cmentarze

WORLD WAR I – CEMETERIES





↖

DOROTOWO

Miejsce pamięci – pomnik w formie głazu wraz z wysokim krzyżem. Na głazie widnieje inskrypcja: „Ihren/Im Weltkriege/1914–1918/ gefallenen/Kameraden/Die Preußische/1. Reserve-Division", co oznacza „Towarzyszom poległym podczas wojny światowej 1914–1918 Pruski 1. Dywizja Rezerwy".

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A memorial – a monument in the form of a boulder along with a tall cross. The boulder bears an inscription: 'Ihren/Im Weltkriege/1914–1918/ gefallenen/Kameraden/Die Preußische/1. Reserve-Division', which means 'To the comrades fallen during the World War of 1914–1918. Prussian 1st Reserve Division'.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



←

WĘGORZEWO

Brama cmentarza wojennego Jägerhöhe, położonego nad jeziorem Święcajty.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The gate of the war cemetery Jägerhöhe, located on Lake Święcajty.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

←←

SZCZYTNO

Jeden z wielu pomników żołnierzy poległych podczas I wojny światowej. Rok 1992.

Fot. M. Wielgus, Jacek Wysocki. Zbiory WUOZ.

One of many memorials to soldiers fallen during World War I. 1992

Photo by M. Wielgus, Jacek Wysocki. Collections of the WUOZ.



↑

Karty do głosowania na Warmii, Mazurach i Powiślu.

Zbiory IPWK.

Ballots in Warmia, Masuria, and Powiśle.

Collections of the IPWK.



↗

OLSZTYN

Wojska niemieckie w uroczystej oprawie powracają do miasta po wygranym plebiscycie. Przejazd Kleeberger Strasse (ob. ul. Piłsudskiego), nieopodal nowego ratusza. W tle siedziba olsztyńskiej filii Deutsche Banku. Lipiec 1920 r.

Zbiory IPWK.

German troops are returning to the city in a ceremonial setting after winning the plebiscite. A ride along Kleeberger Strasse (now Piłsudskiego Street), not far from the New City Hall. In the background is the building of the Olsztyn branch of Deutsche Bank. July 1920.

Collections of the IPWK.

Plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu

PLEBISCITE IN WARMIA AND MAZURY

TRAKTAT POKOJOWY PARAFOWANY w Wersalu w 1919 roku, kończący I wojnę światową, uprawomocnił przeprowadzenie plebiscytu na Warmii, Mazurach i Powiślu 11 lipca 1920 roku. Z niezrozumieniem traktowano apele polskich działaczy z tych obszarów, które dotyczyły odłożenia głosowania na co najmniej kilka lat, potrzebnych do realizacji kampanii informacyjnej czy też zagwarantowania zaplecza materialnego tego przedsięwzięcia. Polacy argumentowali, że pospiesznie przygotowany plebiscyt stanie się urzeczywistnieniem stronniczych celów rządu niemieckiego.

Do głosowania, poza obywatelami Prus Wschodnich, dopuszczono osoby urodzone na terenie objętym plebiscytem, które z niego wyemigrowały. Rząd niemiecki zapewnił im miesiąc płatnego urlopu i wyżywienie. Liczba ich opiewała na 141 420 osób (przeważnie z Nadrenii i Westfalii). W większości osoby te odpowiedziały się za Prusami Wschodnimi. Kartki wyborcze za Polską bądź Prusami Wschodnimi (zamiast alternatywy: Polska albo Niemcy) wrzucano do oddzielnych urn. Nie zachowano jednak *de facto* tajnego charakteru głosowania. Obserwatorzy z ramienia władz niemieckich nagminnie odnotowywali

THE PEACE TREATY SIGNED at Versailles in 1919, ending World War I, finalised the decision to hold a plebiscite in the regions of Warmia, Mazury and Powiśle on July 11, 1920. The appeals of Polish activists from these areas to postpone the vote for at least a few years, which was needed for the implementation of an information campaign, or to guarantee the material base of this undertaking, were treated with incomprehension. The Poles argued that the hastily prepared plebiscite would enable the German government to achieve its biased goals.

In addition to citizens of East Prussia, people born in the area covered by the plebiscite who had emigrated from it were allowed to vote. The German government provided them with a month of paid leave and food. There were 141,420 of them, they came mostly from Rhineland and Westphalia, and most of them voted in favour of remaining in East Prussia. Ballots in favour of either Poland or East Prussia (instead of in Poland or Germany) were cast in separate ballot boxes. However, the secret nature of the vote was in fact not preserved. German government observers repeatedly recorded the names of those citizens whose vote supported the unfavourable

nazwiska obywateli, których głos wsparł nieprzychylną im opcję. Spotykały się one następnie z szykanami i dyskryminacją. Ponadto deklaracja za państwem polskim skutkowała odmową pozyskania kredytów, zakupu ziarna siewnego czy też zaopatrzenia się w tanie nawozy.

Wyniki głosowania okazały się bardzo niekorzystne dla Polski. W olsztyńskim okręgu plebiscytowym za Niemcami opowiedziało się 363 209 osób, zaś za Polską – 7980 osób. Najwięcej głosów za tym ostatnim państwem oddano w powiecie olsztyńskim (13,47 %), zaś najmniej w powiatach mazurskich (w powiecie oleckim jedynie dwa głosy). Jeśli chodzi o historyczną Warmię, za Polską zdeklarowały się zaledwie cztery wsie, w tym w powiecie olsztyńskim: Leszno (za Polską głosowały 92 osoby, a za Prusami Wschodnimi – 67), Wymój (116:51), Szelągowo (17:16) i w powiecie reszelskim: Zabrodzie (23:20). Na Mazurach z kolei przynależność do Polski poparli mieszkańcy trzech gmin w powiecie ostródzkim i jednej w powiecie nidzickim. W wyniku plebiscytu do Polski przyłączono mazurskie wsie Lubstynek, Napromek oraz Groszki.

Prezes Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego ks. Antoni Ludwiczak, podsumowując przygotowania i przebieg plebiscytu, odnotował na łamach „Gazety Olsztyńskiej": „Zwyciężyły nie sprawiedliwość, nie prawda, ale przemoc, gwałt i terror".

KS. DR HAB. MAREK JODKOWSKI

option, and later they faced harassment and discrimination. In addition, being in favour of the Polish state resulted in a refusal to grant loans and problems with buying seeds or cheap fertilisers.

The results of the vote were very unfavourable for Poland. In the Olsztyn plebiscite district, 363,209 people voted for Germany and only 7,980 voted for Poland. The largest number of votes in favour of the latter state were cast in the Olsztyn district (13.47%) and the smallest number in the Mazurian districts (only two votes in the Olecko district). As for the historic Warmia, only four villages voted in favour of Poland, including Leszno (92 people voted for Poland and 67 voted for East Prussia), Wymój (116:51) and Szelągowo (17:16) in the Olsztyn district and Zabrodzie (23:20) in the Reszel district. In Mazury, on the other hand, affiliation with Poland was supported by residents of three communes in the Ostróda district and one in the Nidzica district. As a result of the plebiscite, the Mazurian villages of Lubstynek, Napromek and Groszki became part of Poland.

The chairman of the Warmian Plebiscite Committee, Rev. Antoni Ludwiczak, summarising the preparations and course of the plebiscite, noted in the pages of *Gazeta Olsztyńska*: 'The victors were not justice or truth, but force, violence and terror'.

REV. MAREK JODKOWSKI, PHD, DSC



↑

Zbiory IPWK.

Pocztówka z pozdrowieniami z Olsztyna z okresu międzywojennego, zawierająca m.in. fotografie budowli powstałych jako wyraz triumfu państwa niemieckiego na tych ziemiach. Centralnie umieszczone jest zdjęcie Tannenberg-National-Denkmal (Narodowego Pomnika Tannenberskiego). Jako że pocztówka wydana jest po 1935 r., monument nosi już oficjalną nazwę Reichsehrenmal-Tannenberg, czyli Tannenberski Pomnik Chwały Rzeszy, nadaną mu specjalnym dekretem Adolfa Hitlera. Po lewej budynek teatru w Olsztynie, otwartego 12 VII 1925 r. – w piątą rocznicę zwycięskiego dla Niemców plebiscytu – jako „Treudank" („podziękowanie za wierność"), w lewym dolnym rogu zaś – pomnik plebiscytowy w Jakubowie.

Collections of the IPWK.

A postcard with greetings from Olsztyn in the interwar period, including photographs of buildings constructed as an expression of the triumph of the German state in these territories. Centrally placed is a photo of the Tannenberg-National-Denkmal (Tannenberg National Monument). As the postcard is issued after 1935, the monument already bears the official name Reichsehrenmal-Tannenberg or Tannenberg Monument to the Glory of the Reich, given to it by a special decree of Adolf Hitler. On the left side is the building of the theatre in Olsztyn, opened on 12 July 1925 – on the fifth anniversary of the plebiscite that was victorious for the Germans – as a 'Treudank' ('thanks for loyalty'), while in the lower left corner is the plebiscite monument in Jakubowo.

→

Fot. Marek Góryński.

Jeden z nielicznych zachowanych kamieni plebiscytowych, przechowywany w Muzeum Historyczno-Regionalnym w Olecku. Jest to pomnik o wybitnie propagandowym wydźwięku, podkreślający fakt oddania wyłącznie dwóch głosów za przynależnością do Polski.

Photo by Marek Góryński.

One of the few surviving plebiscite stones, stored in the Historical-Regional Museum in Olecko. It is a monument with very clear propaganda overtones, emphasizing the fact that only two votes were cast in favour of joining Poland.



MAPA PRUS WSCHODNICH PO OSTATECZNYM USTALENIU GRANIC RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

CONTOUR MAP OF EASTERN PRUSSIA WITH PLOTTED AREAS OF WARMIA AND MAZURY

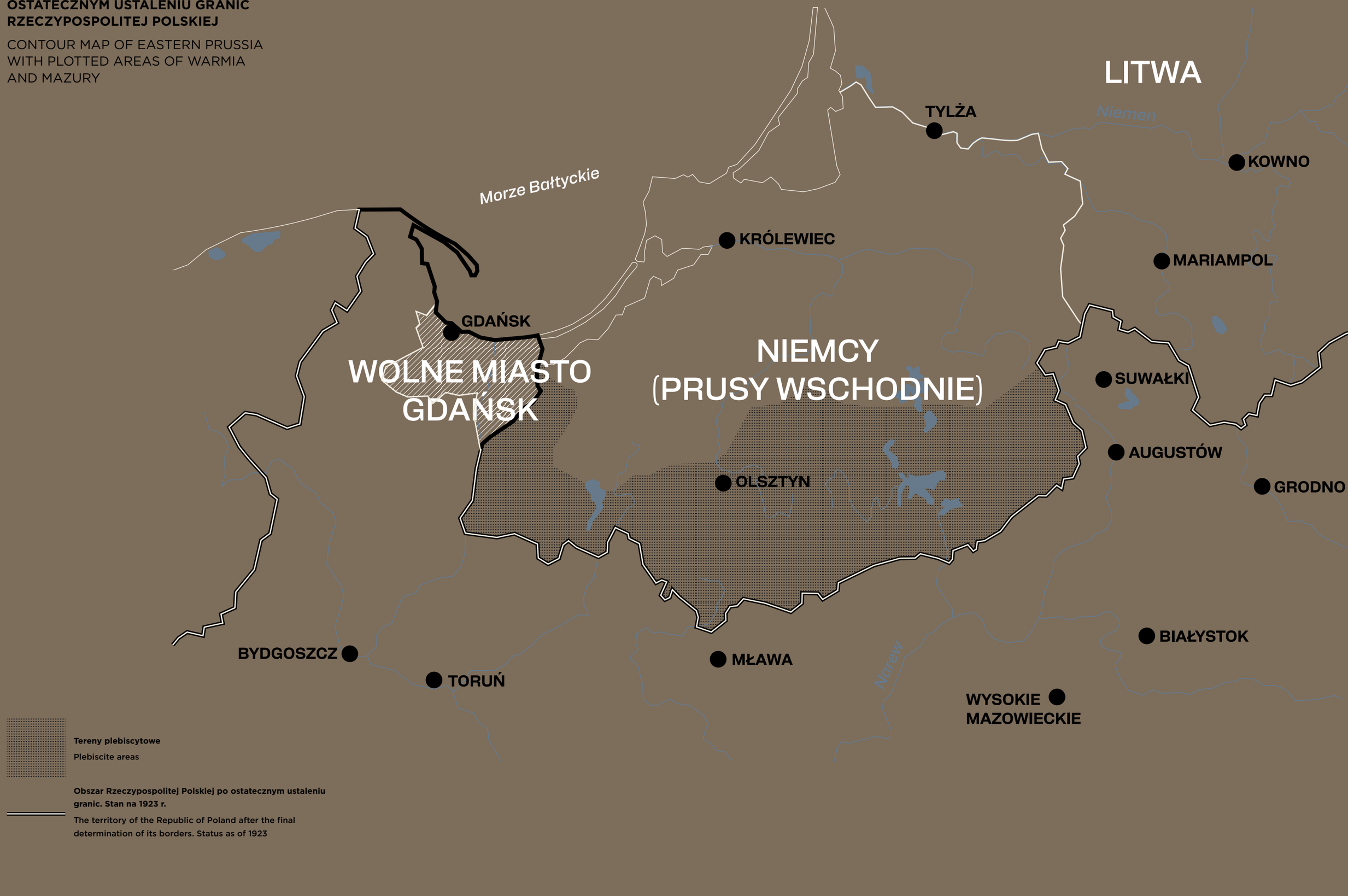



↑
Olsztyn
Zbiory Rafała Bętkowskiego.

Gmach rejencji. Budynek wieloskrzydłowy budowany w latach 1908–1911 na potrzeby pruskiego urzędu rejencji olsztyńskiej (niem. Regierungsbezirk Allenstein), działającego do 1945 r. W 1920 r. siedziba komisji alianckiej nadzorującej przebieg plebiscytu. Rozbudowany od strony Roon-Strasse (ob. ul. Kościuszki) w l. 30. XX w., w czasie II wojny światowej m.in. siedziba Gestapo. Zachowany w dobrym stanie. W latach 1945–2004 budynek użytkowany przez PKP, obecnie siedziba Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Sądu Administracyjnego. Karta pocztowa wydana po 1935 r.

Collection of Rafał Bętkowski.

The district authorities' building. A multi-wing building constructed between 1908 and 1911 for the Prussian Olsztyn district authorities (German: Regierungsbezirk Allenstein), which operated until 1945. In 1920, it was the headquarters of the Allied commission overseeing the plebiscite. It was enlarged on the side of Roon-Strasse (now Kościuszki Street) in the 1930s; during World War II it was the headquarters of the Gestapo and other institutions. It is preserved in a good condition. Between 1945 and 2004, the building was used by the Polish State Railways, and is now the seat of the Marshal's Of ice of the Warmińsko-Mazurskie Province and the Provincial Administrative Court. A postcard issued after 1935.

↘
Olsztyn
Zbiory Rafała Bętkowskiego.

Pomnik cesarza Wilhelma I, stojący na tle budynku gimnazjum przy ówczesnej Kaiser Strasse (ob. ul. Dąbrowszczaków). W 1945 r. monument został obalony. Karta pocztowa wydana po 1935 r.

Collection of Rafał Bętkowski.

A statue of Kaiser Wilhelm I, with the secondary school building at what was then Kaiser Strasse (now Dąbrowszczaków Street) in the background. In 1945, the monument was toppled. A postcard issued after 1935.



PRUSY WSCHODNIE

Obszar administracyjny państwa niemieckiego, istniejący w latach 1772–1945, obejmujący współczesne obszary województwa warmińsko-mazurskiego, obwodu królewieckiego (Rosja) i regionu kłajpedzkiego (Litwa).

MAZURY

Obszary zamieszkiwane do końca XIX wieku w większości przez polskojęzyczną ludność ewangelicką, obejmujące tereny powiatów: ostródzkiego, nidzickiego, szczycieńskiego, mrągowskiego, ełckiego, giżyckiego, piskiego, oleckiego oraz południowe części powiatów kętrzyńskiego, węgorzewskiego i gołdapskiego.

WARMIA

Historyczny obszar świeckiego władztwa kościelnego biskupa i kapituły warmińskiej, będący w latach 1243–1466 częścią państwa zakonu krzyżackiego, a w latach 1466–1772 państwa polskiego, w latach 1772–1945 wchodzący w skład prowincji Prusy Wschodnie, włączony następnie do Polski.

EAST PRUSSIA

An administrative area of the German state, existing between 1772 and 1945, covering the present-day areas of the Warmian-Masurian Voivodeship, the Kaliningrad Oblast (Russia), and the Klaipėda Region (Lithuania).

MASURIA

Areas inhabited until the end of the 19th century mainly by Polish-speaking Evangelical populations, covering the counties of Ostróda, Nidzica, Szczytno, Mrągowo, Ełk, Giżycko, Pisz, Olecko, and the southern parts of the counties of Kętrzyn, Węgorzewo, and Gołdap.

WARMIA

The historical area of secular ecclesiastical rule of the bishop and chapter of Warmia, which was part of the Teutonic Order from 1243 to 1466, part of the Polish state from 1466 to 1772, and part of the Polish state from 1772 to 1466 part of the Teutonic Order, and in the years 1466–1772 part of the Polish state, in the years 1772–1945 part of the province of East Prussia, and then incorporated into Poland.

Z czym tu przyjechaliśmy w 1945 roku? O wiedzy Polaków na temat Prus Wschodnich w okresie międzywojennym

WHAT DID WE BRING HERE IN 1945? ON THE KNOWLEDGE OF POLES ABOUT EAST PRUSSIA IN THE INTERWAR PERIOD

LEGENDĄ POLSKIEJ POWOJENNEJ propagandy stało się twierdzenie, że w Polsce od dawna oczekiwano na przyłączenie Ziem Zachodnich i Północnych. Jednak rzeczywistość wyglądała inaczej. Już w XIX wieku praktycznie stracono z oczu północną część dawnej Rzeczpospolitej (Warmia), nie wspominając o związanych z nią okresowo stosunkiem lennym Prusach Książęcych. Wprawdzie na przełomie wieków XIX i XX w polskiej prasie częściej zaczęły pojawiać się wzmianki o Prusach Wschodnich oraz ich mieszkańcach (skupiające się na polskojęzycznych rejonach Warmii i na Mazurach), jednak nie trafiały one na pierwsze strony gazet. Autorzy relacji z podróży po wspomnianych terenach, mimo że należeli do ówczesnej elity intelektualnej, w zasadzie na nowo, bez znajomości dokonań poprzedników, odkrywali te ziemie i osiadłą na nich ludność, w której ze względu na pochodzenie i posługiwanie się w pewnym stopniu językiem polskim widziano ahistorycznie jeśli nie świadomych „Polaków", to przynajmniej społeczność łatwo dającą się przekonać do polskości. Pomijano fakt, że właśnie wtedy w Prusach Wschodnich (podobnie jak i na innych obszarach Europy Środkowo-Wschodniej) zachodziły procesy tworzenia się nowoczesnych narodów, gdzie więź, a także świadomość narodowa przenikała już wszystkie grupy i warstwy społeczne. Naturalnie była to więź i świadomość prusko-niemiecka. Jedynie większą uwagę zwrócono na południową Warmię w związku z objawieniami w Gietrzwałdzie z 1877 roku. Wbrew pozorom plebiscyt z 1920 roku nie zmienił powyższej optyki. Już sama decyzja o jego organizowaniu świadczyła o przegranej polskiej dyplomacji, a przygotowania do tego wydarzenia nie przyciągnęły specjalnej uwagi społeczności polskiej, zajętej Śląskiem i granicami na Wschodzie. Później, w Drugiej Rzeczpospolitej, tereny te nie wzbudzały większego zaciekawienia. Klęska plebiscytowa rozwiała złudzenia o „polskiej duszy w Mazurze i Warmiaku", kwestię terytorium północnego rozpatrywano zaś niemal wyłącznie na płaszczyźnie zagrożenia wschodniopruskiego, problemu Gdańska i korytarza. Nie powstały silniejsze ośrodki badawcze zajmujące się tym regionem. Sytuacji nie zmieniły chwilowe zainteresowania opinii publicznej, jak to wywołane książką Melchiora Wańkowicza *Na tropach Smętka* (1936). Dlatego właśnie we wspomnieniach jednego z polskich osadników, przybyłego w 1945 roku do Ostródy, możemy przeczytać: „gdzie jestem? Przecież obce, niemieckie miasto".

PROF. DR HAB. GRZEGORZ JASIŃSKI

THE CLAIM THAT THE ANNEXATION of the Western and Northern Territories had been awaited in Poland since time immemorial became a legend spread by Polish postwar propaganda. In fact, the reality was different. As early as in the 19th century, the northern part of the former Polish-Lithuanian Commonwealth (Warmia) was practically lost from sight, not to mention Ducal Prussia, which was periodically bound to the Commonwealth by a fief relationship. Although mentions of East Prussia and its inhabitants (focusing on the Polish-speaking regions of Warmia and Mazury) began to appear more frequently in the Polish press in the late 19th and early 20th centuries, they did not make the headlines. The authors of accounts of their travels in these territories, despite being members of the intellectual elite of the time, basically rediscovered these lands and the population living there, who, due to their origin and use of the Polish language to some extent, were seen ahistorically if not as conscious 'Poles', then at least as a community that could be easily persuaded to become Polish. What was overlooked was the fact that at that time East Prussia (like other areas of Central and Eastern Europe) witnessed the formation of modern nations, where the national bond, as well as national consciousness, permeated all social groups and classes. Naturally, a Prussian-German bond and consciousness dominated in East Prussia. More attention was paid only to southern Warmia in connection with the Gietrzwałd revelations of 1877. Contrary to appearances, the 1920 plebiscite did not change the situation. The very decision to organise it testified to the failure of Polish diplomacy, and preparations for the event did not attract special attention of the Polish society, preoccupied with Silesia and the country's eastern borders. Later, in the Second Republic, these territories attracted little interest. The defeat in the plebiscite dispelled illusions about the 'Polish souls in Mazurians and Warmians', and the question of the northern territory was considered almost exclusively in terms of the threat from East Prussia, the problem of Gdansk and the 'corridor'. No important research centres dealing with the region were established. The situation was not changed by momentary public interest, such as that generated by Melchior Wańkowicz's book *Na tropach Smętka* [On Smętek's trails] (1936). That is why in the memoirs of one of the Polish settlers who arrived in Ostróda in 1945 we can read: 'where am I? This is, a foreign, German city'.

GRZEGORZ JASIŃSKI, PROF., DSC

Miejsca związane z tradycją katolicką

PLACED LINKED WITH CATHOLIC TRADITION



↗
Święta Lipka

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Widok na barokową Bazylikę Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny – sanktuarium maryjne, słynne z obrazu i figury Matki Boskiej Świętolipskiej, fresków w technice malarstwa iluzorycznego oraz bogato zdobionych organów. Bazylika stanowiła katolicką enklawę na ewangelickich Mazurach. Tam właśnie przybywały liczne „łosiery" – pielgrzymki katolickich Warmiaków.

Święta Lipka

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

A view of the Baroque Basilica of the Visitation of the Blessed Virgin Mary – a Marian shrine, famous for its image and statue of Our Lady of Święta Lipka, frescoes in the illusory painting technique and richly decorated organ. The basilica was a Catholic enclave in the protestant Masuria – it was a destination for numerous pilgrimages of Catholic Warmians.



↙
Gietrzwałd

L. 1945–1946. Fot. Władysław Ogrodziński.
Zbiory MWiM.

Wierni modlący się przed kapliczką objawień maryjnych. Została ona wybudowana w stylu neogotyckim, w trakcie oraz w miejscu objawień Maryi. Uroczyste poświęcenie obiektu i intronizacja figury Niepokalanej Dziewicy odbyło się 16 IX 1877 r. Kapliczka pozbawiona jest zdobień i ma niezwykle skromny charakter. Usytuowano ją nieopodal sanktuarium, po zachodniej stronie kościoła.

Gietrzwałd

1945–1946. Photo by Władysław Ogrodziński.
Collections of the MWiM.

The faithful praying in front of the shrine of Marian apparitions. It was built in the neo-Gothic style, at the time and site of Marian apparitions. The ceremonial dedication of the building and enthronement of the statue of the Immaculate Virgin took place on 16 September 1877. The chapel is devoid of ornamentation and is extremely modest. It was placed near the sanctuary, on the west side of the church.

Postaci polskiego życia kulturalnego

FIGURES OF POLISH CULTURAL LIFE

→

Fot. z książki Leona Sobocińskiego, *Na gruzach Smętka*, Warszawa 1947.

Photo from Leon Sobociński, *Na gruzach Smętka* [On the rubble of Smętek], Warsaw 1947.



WALENTY BARCZEWSKI (1856–1928)

Ksiądz katolicki, działacz ruchu polskiego, folklorysta. Pochodził z rodziny chłopskiej, zasłużonej w utrwalaniu polskości na południowej Warmii. W 1883 r. otrzymał święcenia kapłańskie i pracował w parafiach na Powiślu (w Postolinie k. Sztumu) oraz na Warmii (m.in. w Butrynach i Biskupcu). W latach 1894–1928 był proboszczem w Brąswałdzie. Zasłynął tam m.in. jako budowniczy kościoła p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz organizator nauczania dzieci i młodzieży w języku polskim. W okresie plebiscytu i po jego zakończeniu aktywnie działał w ruchu polskim, współtworząc m.in. Związek Polaków w Prusach Wschodnich. Folklor i kulturę Warmii przełomu wieków XIX i XX zachował w swoim najsłynniejszym dziele – *Kiermasach na Warmii*. W uznaniu zasług księdza Barczewskiego 4 XII 1946 r. miasto Wartembork przemianowano na Barczewo.

WALENTY BARCZEWSKI (1856–1928)

Catholic priest, activist of the Polish national movement, folklorist. He came from a peasant family distinguished in the consolidation of Polishness in southern Warmia. He was ordained a priest in 1883 and worked in parishes in Powiśle (in Postolin near Sztum) and in Warmia (including Butryny and Biskupiec). In 1894–1928 he was the parish priest in Brąswałd. He became famous there as, among other things, the builder of the Church of St. Catherine of Alexandria and an organiser of education for children and young people in the Polish language. During and after the plebiscite, he was active in the Polish national movement and co-founded, among other things, the Union of Poles in East Prussia. He preserved the folklore and culture of late 19th and early 20th century Warmia in his most famous work, *Kiermasy na Warmii* [Church fairs in Warmia]. In recognition of Fr Barczewski's merits, on 4 December 1946, the town of Wartembork was renamed Barczewo.



←
Zbiory IPWK.
Collections of IPWK.

FELIKS NOWOWIEJSKI
(1877–1946)

Kompozytor, muzyk i dyrygent. Nauki pobierał w szkole muzycznej przy klasztorze w Świętej Lipce oraz w Berlinie i Ratyzbonie. Uczestniczył w organizacji uroczystości grunwaldzkich w Krakowie w 1910 r. Wówczas skomponował również *Rotę* do słów Marii Konopnickiej. Od 1919 r. mieszkał w Poznaniu, nie zapominając jednak o Warmii. Agitował za Polską w okresie plebiscytowym, przeznaczając również dochody z koncertów na rzecz polskich organizacji plebiscytowych. Kolejnym utworem jednoznacznie kojarzonym z Nowowiejskim jest *Hymn Warmiński* (*O Warmio moja miła*) do słów Marii Paruszewskiej. Od 1961 r. w jego rodzinnym Barczewie funkcjonuje muzeum poświęcone jego postaci.

FELIKS NOWOWIEJSKI
(1877–1946)

Composer, musician and conductor. He received his education at the music school at the monastery in Święta Lipka, as well as in Berlin and Regensburg. He participated in the organisation of the Grunwald celebrations in Krakow in 1910. At that time, he also composed the song *Rota* to lyrics by Maria Konopnicka. From 1919, he lived in Poznan, but did not forget about Warmia. He was an advocate of the Polish cause during the plebiscite period, also donating his proceeds from concerts to Polish plebiscite organisations. Another piece unambiguously associated with Nowowiejski is the *Warmia's Anthem* (*Oh my beloved Warmia*) to lyrics by Maria Paruszewska. In 1961, a museum dedicated to Feliks Nowowiejski was opened in his hometown of Barczewo.



→
Zbiory IPWK.
Collection of IPWK.

MICHAŁ KAJKA
(1858–1940)

Poeta ludowy i działacz mazurski. Od 1875 r. pracował jako cieśla i murarz. W wieku 17 lat zaczął pisać wiersze w języku polskim. Publikował je m.in. na łamach „Mazura", „Nowin Śląskich", „Gazety Ludowej" i „Mazurskiego Przyjaciela Ludu". W 1919 r. wstąpił do Mazurskiego Związku Ludowego i agitował za Polską w okresie plebiscytowym. W 1927 r. ukazał się tomik jego wierszy. W 1935 r., przy okazji swojej podróży po Prusach Wschodnich, odwiedził go Melchior Wańkowicz. W 1945 r. został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. W 1958 r. w Ełku odsłonięto jego pomnik (dłuta Balbiny Świtycz-Widackiej), a w 1968 r. w Ogródku k. Orzysza, gdzie spędził większość życia, otwarto poświęcone mu muzeum.

MICHAŁ KAJKA
(1858–1940)

Folk poet and Masurian activist. From 1875, he worked as a carpenter and mason. At the age of 17, he began writing poems in Polish. He published them in various periodicals including *Mazur*, *Nowiny Śląskie*, *Gazeta Ludowa* and *Mazurski Przyjaciel Ludu*. In 1919, he joined the Masurian People's Union and was an advocate of joining Poland during the plebiscite period. A book with his poems was published in 1927. In 1935, he was visited by Melchior Wańkowicz on the occasion of his tour of East Prussia. In 1945, he was posthumously awarded the Knight's Cross of the Order of Polonia Restituta. In 1958, his monument (chiselled by Balbina Świtycz-Widacka) was unveiled in Ełk, and in 1968 a museum dedicated to him was opened in Ogródek near Orzysz, where he spent most of his life.

Polskie placówki w Olsztynie

POLISH INSTITUTIONS IN OLSZTYN



↙
Dom Polski w Olsztynie.
Zbiory IPWK.

Fotografia z przełomu lat 20. i 30. XX w., wykonana z perspektywy Joachim Strasse (ob. ul. Jerzego Lanca). Widoczny m.in. szyld działającego w budynku Banku Ludowego. W oddali brama, która prowadziła m.in. do biur IV Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech. Obiekt powstał w ostatnim ćwierćwieczu XIX w. jako kamienica czynszowa. Do 1920 r. mieściły się w nim hotele noszące różne nazwy, a przed plebiscytem został zakupiony przez środowiska polskie, aby ulokować w nim siedzibę Mazurskiego Komitetu Plebiscytowego. Rolę centrum ruchu polskiego pełnił do wybuchu II wojny światowej. Budynek przetrwał ofensywę Armii Czerwonej i uniknął zniszczenia przez Rosjan już po zakończeniu walk. Po wojnie znajdowały się w nim m.in. mieszkania komunalne, a do początku lat 60. XX w. nadal działał tam Bank Ludowy. Ze względu na coraz gorszy stan budynku podjęto decyzję o jego rozbiórce, by potem obiekt odbudować i przeznaczyć na siedzibę działającego od 1968 r. Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Uroczyste otwarcie Domu Polskiego miało miejsce w 1980 r. Obecnie jest on siedzibą Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

The Polish House in Olsztyn.
Collections of the IPWK.

A photo from the late 1920s or early 1930s, taken from the perspective of Joachim Strasse (now Jerzego Lanca Street). Visible, among other things, is the signboard of the People's Bank located in the building. In the distance, a gate that led to, among other things, the of ices of the Fourth District of the Union of Poles in Germany. The building was constructed in the last quarter of the 19th century as a townhouse. Until 1920 it housed hotels bearing various names, and before the plebiscite it was purchased by Polish organisations to house the headquarters of the Masurian Plebiscite Committee. It played the role of the centre of the Polish national movement until the outbreak of World War II. The building survived the Red Army's offensive and avoided destruction by the Soviets after the fighting ended. After the war, municipal dwellings, among other things, were located there, and the People's Bank continued to operate there until the early 1960s. Due to the increasingly deteriorating condition of the building, a decision was made to demolish it, so that the building could later be rebuilt and used as the seat of the Wojciech Kętrzyński Centre for Scientific Research established in 1968. The of icial opening of the Polish House took place in 1980. Currently, it is the seat of the Wojciech Kętrzyński Northern Institute.



←
Goście i pracownicy konsulatu polskiego przed siedzibą urzędu konsularnego przy Friedrich Wilhelm Platz 5.
Fot. z l. 30. XX w. Zbiory MWiM.

Visitors and employees of the Polish consulate in front of the consular office at Friedrich Wilhelm Platz 5.
A photo taken in the 1930s. Collections of the MWiM.

Na zdjęciu drugi od lewej Seweryn Pieniężny (z czapką w ręku). Urząd konsularny w randze konsulatu generalnego został powołany 10 II 1920 r. celem reprezentowania spraw polskich w Prusach Wschodnich. Początkowo mieścił się w budynku delegatury Warmińskiego Komitetu Plebiscytowego przy Bahnhof Strasse 1 (ob. ul. Partyzantów 1), w l. 1920–1927 przy Kaiser Strasse 28 (ob. ul. Dąbrowszczaków 28). W 1927 r. siedzibą konsulatu polskiego stał się secesyjny budynek z 1910 r. przy Friedrich Wilhelm Platz 5 (po wojnie Plac Marcelego Nowotki, od 1991 r. Plac Konsulatu Polskiego). Na I piętrze znajdowały się biura, na II – gabinet konsula i mieszkania. Kilkakrotnie urzędowi zmieniano rangę: w 1920 r. stał się agencją konsularną, w 1923 r. wicekonsulatem, następnie konsulatem. Po II wojnie światowej, do 1948 r., w budynku mieścił się Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej. Obecnie kamienica funkcjonuje jako obiekt mieszkalno-usługowy. Mieści się tam także Towarzystwo Miłośników Olsztyna.

Second from left is Seweryn Pieniężny (with a cap in his hand). A consular office with the rank of consulate general was established on 10 February 1920 to represent Polish affairs in East Prussia. Initially it was located in the building of the representation of the Warmian Plebiscite Committee at Bahnhof Strasse 1 (now 1 Partyzantów Street), and in 1920–1927 at Kaiser Strasse 28 (now 28 Dąbrowszczaków Street). In 1927, the 1910 Art Nouveau building at Friedrich Wilhelm Platz 5 (Marcelego Nowotki Square after the war, Polskiego Konsulatu Square since 1991) became the seat of the Polish Consulate. On the second floor there were of ices, on the third floor – the consul's office and flats. The office changed its rank several times: in 1920 it became a consular agency, in 1923 a vice-consulate and later a consulate. After World War II, until 1948, the building housed the Provincial Committee of the Polish Workers' Party. Currently, the townhouse is a residential and commercial building. It also houses the Society of Olsztyn Enthusiasts.

Czas (nie)wojny.
Prusy Wschodnie 1939–1945

TIME OF (NON-)WAR. EAST PRUSSIA IN 1939–1945

I

W pierwszych dniach września 1939 roku z Fliegehorst Grieslinen, położonego dwadzieścia kilka kilometrów od Olsztyna, wyleciały samoloty Luftwaffe z misją bombardowania Warszawy i Westerplatte. Tak, z perspektywy wschodniopruskiej, zaczynała się niemiecka agresja na Polskę, której skutkiem była ponad pięcioletnia, brutalna okupacja. Drugim obliczem wojny, dotykającym polską mniejszość narodową, głównie na Warmii, była likwidacja struktur ruchu polskiego, a wkrótce potem aresztowania, wywózka do więzień i obozów koncentracyjnych. Życie stracili czołowi działacze, w tym redaktor „Gazety Olsztyńskiej" – Seweryn Pieniężny. Do południowych Prus Wschodnich działania wojenne przyszły bezpośrednio dopiero po ponad czterech latach. Sowiecka tzw. operacja wschodniopruska trwała cztery miesiące, od 13 stycznia do 25 kwietnia 1945 roku.

Wojna w podwójny sposób wywarła piętno na życiu mieszkańców. Po pierwsze, system gospodarczo-polityczny przestawiony został na tryb wojenny. Administracyjnie prowincja powiększyła się o ziemie wcielone do Rzeszy, czyli rejencję ciechanowską oraz okręgi suwalski i białostocki. Po drugie, nastał „czas kobiet" (Christian von Krockow), ponieważ ponad 40% mężczyzn w wieku produkcyjnym powołanych zostało do wojska. Prawie jedynym źródłem siły roboczej byli jeńcy wojenni i robotnicy przymusowi.

II

Prusy Wschodnie stały się wielkim „obozem pracy" (B. Kozielło-Poklewski). W sumie w czasie całej wojny przeszło przez prowincję w różnych formach przemocy blisko ćwierć miliona obcokrajowców obojga płci. Najtragiczniejszy był los jeńców wojennych. Zgrupowani zostali oni w dwóch tzw. obozach macierzystych: Stalag IA Stablack (Stabławki) i Stalag IB Hohenstein (Olsztynek) oraz w kilku innych tzw. obozach zbiorczych (też oflagach). Najliczniejszą grupą byli jeńcy zachodnioeuropejscy (głównie Francuzi, Belgowie i Włosi), Polacy oraz Sowieci, którzy poddani byli szczególnie eksterminacyjnej polityce. Według szacunków (ciągle niezweryfikowanych) tylko w Stalagu IB śmierć poniosło około 50 tysięcy jeńców. Osobną, zmienną funkcję, pełnił obóz w Działdowie (Soldau). Zginęło w nim szacunkowo około 15 tysięcy polskich więźniów. Ogromna większość z ponad 80 tysięcy Żydów rejencji ciechanowskiej wymordowana została w obozach zagłady na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

I

In the first days of September 1939, Luftwaffe planes flew out of Fliegehorst Grieslinen, located about twenty kilometres from Olsztyn, on a mission to bomb Warsaw and Westerplatte. This is how the German aggression against Poland, resulting in more than five years of brutal occupation, started from an East Prussian perspective. Another aspect of the war, affecting the Polish national minority, mainly in Warmia, was the liquidation of the structures of the Polish community, soon followed by arrests and incarceration in prisons and concentration camps. Leading activists, including the editor of *Gazeta Olsztyńska* Seweryn Pieniężny, lost their lives. Warfare did not take place directly in southern parts East Prussia until more than four years later. The Soviet East Prussian operation lasted four months, from 13 January to 25 April 1945.

The war took a toll on the lives of residents in two ways. First, the economic and political system was switched to a wartime mode. In administrative terms, the province was enlarged to include lands incorporated into the Reich, namely the Ciechanów district and the Suwałki and Białystok regions. Secondly, the 'time of women' (Christian von Krockow) started, as more than 40% of working-age men were drafted into the military. Prisoners of war and forced labourers were almost the only source of manpower.

II

East Prussia became a huge 'labour camp' (B. Kozielło-Poklewski). Throughout the war, a total of nearly a quarter of a million foreigners of both sexes passed through the province, subject to various forms of violence. Most tragic was the fate of the prisoners of war. They were placed in two so-called main camps: Stalag IA Stablack (Stablawki) and Stalag IB Hohenstein (Olsztynek), as well as several other so-called 'collective camps' (also oflags – officer camps). The largest groups among the POWs were Western Europeans (mainly French, Belgian, and Italian), as well as Poles and Soviets, who were subjected to a particularly exterminatory policy. According to estimates (still unverified), about 50,000 prisoners of war died in Stalag IB alone. A separate, variable function was performed by the camp in Działdowo (Soldau). An estimated 15,000 Polish prisoners died in it. The vast majority of the population of more than 80,000 Jews of the Ciechanów district were murdered in extermination camps in the General Government.



←

Grób zamordowanych 24 II 1940 r. w obozie koncentracyjnym w Hohenbruch pod Królewcem działaczy ruchu polskiego: Seweryna Pieniężnego, Jana Mazy, Leona Włodarczaka oraz Wojciecha Gałęzowskiego.

The grave of the Polish national movement activists Seweryn Pieniężny, Jan Maza, Leon Włodarczak and Wojciech Gałęzowski, murdered on 24 February 1940 in the Hohenbruch concentration camp near Königsberg.





→

2 XI 1946 r. odbył się na Cmentarzu św. Jakuba w Olsztynie uroczysty pogrzeb prochów zamordowanych w obozach Hohenbruch i Dachau działaczy ruchu polskiego: Seweryna Pieniężnego, Leona Włodarczaka, Jana Mazy oraz Ryszarda Knosały.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

On 2 November 1946, a solemn funeral of Polish national movement activists Seweryn Pieniężny, Leon Włodarczak, Jan Maza and Ryszard Knosała, murdered in concentration camps in Hohenbruch and Dachau, was held in St. Jacob Cemetery in Olsztyn.

Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

←

Odsłonięta w 1965 r. na murze olsztyńskiego zamku tablica upamiętniająca zamordowanych przez Niemców bojowników o polskość Warmii i Mazur.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A plaque unveiled in 1965 on the wall of the Olsztyn castle, commemorating the fighters for the Polishness of Warmia and Masuria who were murdered by Germans.

Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

III

Szacuje się, że w czasie operacji wschodniopruskiej zginęło ponad 120 tysięcy żołnierzy sowieckich, rannych zostało około 450 tysięcy. Straty niemieckie są do dziś nieznane. Szacuje się jedynie, że około 220 tysięcy niemieckich żołnierzy dostało się do niewoli i w większości wywieziono ich do syberyjskich łagrów. Walki doprowadziły do rozbicia niemieckiej Grupy Armii „Środek", co otworzyło drogę na Berlin. W czasie walk żołnierze sowieccy dopuszczali się bezkarnie masowych gwałtów na kobietach, niszczyli i kradli mienie. Wiele wschodniopruskich miast spalili w odwecie za niemieckie zbrodnie.

Wstrzymywanie do końca przez Hitlera akcji ewakuacyjnej doprowadziło w styczniu 1945 roku do panicznej ucieczki, głównie przez Zalew Wiślany, ponad 400 tysięcy ludzi, zarówno wschodnioprusaków, jak i przymusowych robotników. Tysiące z nich zmarło z wycieńczenia bądź utonęło w Bałtyku, czego symbolem stał się zatopiony statek „Wilhelm Gustloff".

PROF. DR HAB. ROBERT TRABA

III

It is estimated that more than 120,000 Soviet soldiers were killed during the East Prussian operation, and about 450,000 were wounded. The German losses are still unknown. It is only estimated that about 220,000 German soldiers were taken prisoner and most were deported to gulags in Siberia. The fighting resulted in the smashing of the German Army Group 'Centre', which opened the way to Berlin. During the fighting, Soviet soldiers committed mass rape of women as well as destroyed and stole property with impunity. They burned down many East Prussian towns as an act of revenge for the German crimes.

Hitler's delaying until the last moment the evacuation of civilians resulted in a panicked flight in January 1945, mainly across the Vistula Lagoon, of more than 400,000 people, both East Prussians and forced labourers. Thousands of them died of exhaustion or drowned in the Baltic Sea, as symbolised by the sunken ship 'Wilhelm Gustloff'.

ROBERT TRABA, PROF., DSC



←

Żołnierze armii francuskiej pochodzący z Afryki Zachodniej jako jeńcy wojenni Stalagu IB Hohenstein. W tle monument tannenberski.

Zbiory MM.

French army soldiers coming from West Africa as prisoners of war in the Stalag IB Hohenstein POW camp. The Tannenberg monument can be seen in the back.

Collections of the MM.

→

Sowieccy jeńcy wojenni osadzeni w Stalagu IB Hohenstein.

Zbiory MM.

Soviet prisoners of war incarcerated in the Stalag IB Hohenstein POW camp.

Collections of the MM.



Zima 1944/1945

1944/1945 WINTER

W STYCZNIU 1945 ROKU Armia Czerwona rozpoczęła operację mazowiecko-mazurską, której celem było m.in. opanowanie Prus Wschodnich. Sowieckie uderzenie poprowadzone siłami kilku frontów (prawie 1 700 000 żołnierzy) skierowane było w stronę Królewca i Cieśniny Pilawskiej oraz od południa w kierunku Zatoki Gdańskiej. Na pozostałych odcinkach frontu stworzyło to dla wojsk niemieckich (780 000 żołnierzy, w tym prawie 1/3 stanowiły formacje Volkssturmu) groźbę okrążenia i zmusiło je do wycofywania się w kierunku północnym. W efekcie znaczna część ofensywy sowieckiej polegała na pościgu za wojskami niemieckimi staczającymi boje opóźniające. Do poważnych walk doszło m.in. w rejonie Królewca oraz tzw. trójkąta lidzbarskiego.

Do momentu rozpoczęcia ofensywy sowieckiej Niemcy byli przekonani, że są w stanie zatrzymać nacierające armie na granicy z Prusami Wschodnimi. Tak głosiła oficjalna propaganda, niemal do ostatniej chwili wstrzymując ewakuację ludności cywilnej. W konsekwencji decyzje o opuszczeniu zagrożonych terenow przez cywilów zapadały w ostatniej chwili, a długie kolumny uciekinierow zmuszone były wędrować w niezwykle ciężkich warunkach zimowych, w ciągłym zagrożeniu nalotami z powietrza bądź nadciągającymi zagonami pancernymi. Ci, którym nie udało się uciec, stawali się ofiarą wojennego odwetu dokonywanego przez wojska sowieckie.

Przez kilka pierwszych miesięcy 1945 roku na zajętych terytoriach władzę sprawowały komendantury wojenne. Formacje NKWD w obozach przesiewały cywilow, by wybrać osoby do transportu na wschod do obozow pracy. W ten sposob wywieziono od około 60 000 do 100 000 osób, wykorzystując do tego celu obozy m.in. w Ciechanowie, Działdowie, Iławie, Iławce Pruskiej (Preussische-Eylau), Wystruci (Insterburgu). W niektorych transportach oraz po dotarciu na miejsce śmiertelność wynosiła nawet 10%. W chwili przejmowania władzy przez polską administrację liczba ludności na Warmii i Mazurach zmniejszyła się do 247 600 osób.

Do Związku Radzieckiego pędzono ogromne stada zwierząt gospodarskich przejętych w Prusach Wschodnich. Demontowano linie kolejowe oraz infrastrukturę przemysłową. Wywożono także „poniemiecki" majątek ruchomy. Zniszczeniu ulegała zabudowa miast i wsi. Wiele domow zostało spalonych na skutek zamierzonej zemsty bądź bezmyślnych zachowań pijanych żołnierzy. Zrujnowano około 20% gospodarstw, a pozostająca na miejscu ludność żyła w poczuciu ciągłego zagrożenia, głodu i chorob – tyfusu, świerzbu, chorób wenerycznych. Po przejściu frontu odłogiem leżało 80% ziemi rolnej.

IN JANUARY 1945, the Red Army launched the Mazovian-Mazurian operation, one of the aims of which was to capture East Prussia. The Soviet strike led by the forces of several fronts (nearly 1,700,000 troops) was directed toward Königsberg and the Pilawa Strait, and from the south toward the Gulf of Gdansk. In other parts of the front, this created a threat of encirclement for the German forces (780,000 troops, almost a third of which were Volkssturm units) and forced them to retreat northward. As a result, much of the Soviet offensive involved the pursuit of German forces engaged in delaying battles. Major fighting occurred, among other places, in the area of Königsberg and in the so-called Lidzbark triangle.

Until the start of the Soviet offensive, the Germans were convinced that they could stop the advancing armies on East Prussia's border. This is what official propaganda proclaimed, delaying the evacuation of the civilian population almost until the last minute. As a result, decisions to order civilians to leave endangered areas were made at the last moment, and long columns of refugees were forced to travel in extremely harsh winter conditions, under constant threat of air raids and oncoming armoured thrusts. Those who did not manage to escape became victims of revenge by Soviet forces.

For the first few months of 1945, the occupied territories were ruled by wartime commanders. NKVD formations in the camps screened civilians to select those to be transported east to labour camps. About 60,000 to 100,000 people were deported in this way, via camps in Ciechanów, Działdowo, Iława, Iławka Pruska (Preussische-Eylau), Wystruć (Insterburg) and other cities and towns. In some transports and upon arrival, the mortality rate was as high as 10%. By the time the Polish administration took over, the population of Warmia and Mazury had fallen to 247,600.

Huge herds of livestock seized in East Prussia were driven to the Soviet Union. Railroads and industrial infrastructure were dismantled. 'Post-German' movable property was also removed. Buildings were destroyed in cities and villages. Many houses were burned down as a result of deliberate revenge or thoughtless behaviour by drunken soldiers. About 20% of the farms were ruined, and the remaining population lived with a sense of constant danger, hunger, and disease – typhoid, scabies, and venereal diseases. After the front passed, 80% of the agricultural land was not cultivated.

30 marca 1945 roku dotychczasowy pełnomocnik komunistycznego Rządu Tymczasowego przy 2 Froncie Białoruskim Jakub Prawin objął oficjalnie urząd pełnomocnika rządu na Okręg Mazurski. 23 maja nastąpiło oficjalne przejęcie władzy z rąk sowieckich, jednak jeszcze przez dłuższy czas panował tu stan swoistej dwuwładzy, w której rolę nadrzędną odgrywała sowiecka administracja wojskowa.

Początkowo Okręg Mazurski miał obejmować 27 powiatów o powierzchni 27 000 km². W lipcu 1945 roku wyodrębniono powiaty Ełk, Gołdap i Olecko, wcielając je do województwa białostockiego, zaś Elbląg, Kwidzyn, Malbork i Sztum do województwa gdańskiego. 16 sierpnia została zaś podpisana umowa polsko-sowiecka dotycząca wspólnej granicy w byłych Prusach Wschodnich. Władze sowieckie zmusiły polską administrację do ustąpienia z części powiatów: Świętomiejsce (Święta Siekierka), Gierdawy oraz Darkiejmy. W efekcie linia graniczna została przesunięta na południe. Ostatecznie w granicach Okręgu Mazurskiego znalazło się 18 powiatow, w tym Olsztyn jako powiat miejski.

Od wiosny 1945 roku trwał żmudny proces tworzenia polskiej administracji cywilnej, przejmowania z rąk sowieckich ocalałej infrastruktury i odbudowy regionu ze zniszczeń wojennych. Te procesy były uwarunkowane rozwojem osadnictwa i zapewnieniem bezpieczeństwa w regionie, wciąż narażonym na wybryki sowieckich maruderów oraz grup szabrowników. Nie bez znaczenia było tu również coraz bardziej zideologizowane oblicze nowej władzy, stosującej terror wobec przeciwników politycznych. Jednocześnie wykorzystywała ona ideę zagospodarowywania ziem odzyskanych do legitymizacji własnych działań w oczach polskiego społeczeństwa.

DR WALDEMAR BRENDA

On 30 March 1945, Jakub Prawin, former plenipotentiary of the Polish Communist Provisional Government to the 2nd Byelorussian Front officially took office as government plenipotentiary for the Mazurian Region. On 23 May, the power was officially transferred from the Soviets, but for a long time a state of a kind of dual power prevailed, in which the Soviet military administration played a dominant role.

Initially, the Mazurian Region was to include 27 districts with an area of 27,000 square kilometres. In July 1945, the districts of Ełk, Gołdap and Olecko were separated and incorporated into the Białostockie Province, while the districts of Elbląg, Kwidzyn, Malbork, and Sztum were incorporated into the Gdańskie Province. The Polish-Soviet agreement on a common border in the former East Prussia was signed on August 16. The Soviet authorities forced the Polish administration to withdraw from some districts: Świętomiejsce (Święta Siekierka), Gierdawy and Darkiejmy. As a result, the Polish-Soviet border was moved southward. Eventually, 18 districts were included in the Mazurian Region, including Olsztyn as an urban district.

The arduous process of establishing a Polish civil administration, taking over surviving infrastructure from the Soviets and rebuilding the region from the war damage started in the spring of 1945. These processes were dependent on the arrival of settlers and ensuring security in a region still vulnerable to the excesses of Soviet marauders and groups of looters. The increasingly ideological nature of the new government, which used terror against its political opponents, was also not without significance. At the same time, the government used the idea of developing the Recovered Territories to legitimise its own actions in the eyes of Polish society.

WALDEMAR BRENDA, PHD



←

OLSZTYN

Pocztówka będąca wyrazem krótkiego okresu – od 22 stycznia do końca marca 1945 r. – faktycznej okupacji radzieckiej miasta, o czym świadczy umieszczony na niej, górujący nad widokiem niespalonej jeszcze Wysokiej Bramy, napis „Allenstein" pisany cyrylicą.

Zbiory IPWK.

A postcard re lecting the short period – from 22 January to the end of March 1945 – of the de facto Soviet occupation of the city, as evidenced by the word 'Allenstein' written in Cyrillic letters, placed on the still unburned High Gate and towering over its view.

Collections of the IPWK.

↓

MORĄG

Zniszczony rynek z wypalonym ratuszem. Rok 1945.

Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

The destroyed town square with a burned-out city hall. 1945.

Przemysław Kisielewski's collection.



Dawne i nowe granice

OLD AND NEW BORDERS



→
Granica pomiędzy Polską a ZSRR. Rok 1959.
Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Nowy podział dawnych Prus Wschodnich – granica pomiędzy Polską a ZSRR. Na konferencjach wielkich mocarstw w Teheranie i w Jałcie podjęto decyzję o podziale Prus Wschodnich, potwierdzając ją na ostatnim spotkaniu aliantów w Poczdamie w sierpniu 1945 r. Polacy przewidywali, że granica przebiegnie w taki sposób, że Święta Siekierka (Heiligenbeil), Iławka (Preussisch Eylau), Frydląd (Friedland) oraz Darkiejmy (Darkehmen) znajdą się po stronie polskiej. Koncepcje te były korzystne dla Polski, gdyż dawały jej większą część Mierzei Wiślanej oraz dostęp do Cieśniny Pilawskiej. Ponadto wiosną i latem 1945 r. na wskazanych obszarach komendantury Armii Czerwonej przekazywały władzę polskiej administracji. Jesienią tego samego roku sytuacja diametralnie się zmieniła, a granica została autorytatywnie, bez uzgodnienia ze stroną polską, przesunięta na południe. Utworzony w rosyjskiej części dawnych Prus Wschodnich obwód kaliningradzki stał się jednocześnie obszarem silnie zmilitaryzowanym.

The border between Poland and the USSR. 1959.
Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

The new division of the former East Prussia – the border between Poland and the USSR. At the conferences of the great powers in Tehran and Yalta, a decision was made to divide East Prussia; it was con irmed at the last conference of the Allies, held in Potsdam in August 1945. The Poles expected the border to run in such a way that Święta Siekierka (Heiligenbeil), Iławka (Preussisch Eylau), Frydląd (Friedland) and Darkiejmy (Darkehmen) would be on the Polish side. These concepts were favourable to Poland, as they gave it most of the Vistula Spit and access to the Pilawa Strait. In addition, in the spring and summer of 1945, in the aforementioned areas, the Red Army commands transferred power to the Polish administration. In the autumn of that year, the situation changed dramatically, and the border was moved arbitrarily, without an agreement with the Polish side, to the south. The Kaliningrad region, established in the Russian part of the former East Prussia, became a heavily militarised area at the same time.

Migracje na Warmii i Mazurach

MIGRATION IN WARMIA AND MAZURY

ROK 1945 PRZYNIÓSŁ OSTATECZNY kres istnienia Prus Wschodnich, prowincji Niemiec, której południowa część odtąd miała przynależeć do państwa polskiego. Dotychczasowi mieszkańcy tych ziem uciekli lub zostali wysiedleni. Wielu zginęło. Rozpoczęły się migracje na skalę niespotykaną. Do nielicznych byłych obywateli III Rzeszy, oczekujących na wysiedlenie bądź na potwierdzenie polskich korzeni narodowościowych w procesie weryfikacji, dołączyły grupy przesiedleńców, zazwyczaj niewiele wiedzących o skomplikowanej historii tych ziem i o tutejszych mieszkańcach.

Różne były motywy osadnictwa na ziemiach przyłączonych. Część trafiła tu wbrew woli, część z nakazem pracy, wielu przez przypadek. Powojenne migracje w głównej mierze objęły przybyszy z północnego Mazowsza (również ze zniszczonej stolicy), Kurpiowszczyzny oraz Podlasia. Niektórzy z nich pracowali tu sezonowo przed wojną bądź jako robotnicy przymusowi. Druga grupa, zwana wówczas repatriantami, decydując się na wybór „między ojczyzną narodową a ojcowizną", przybyła z dawnych Kresów Wschodnich. Dopełnieniem lokalnej społeczności stali się Ukraińcy, wśród których znaleźli się również Łemkowie, przymusowo przesiedleni w ramach akcji „Wisła" w 1947 roku.

Region nie należał do szczególnie atrakcyjnych. Ziemie były nienajlepsze, a klimat zmienny. Zniszczenia były wszędzie widoczne. Pierwszego wsparcia udzielały oddziały Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR). Ze względów bezpieczeństwa chętniej osiedlano się w południowym pasie Okręgu Mazurskiego, bliżej „Polski właściwej" – jak mawiano. Północna część regionu, nie bez racji, uważana była za mniej bezpieczną. Preferowanym miejscem osiedlenia były miasta. Większego wyboru nie mieli Ukraińcy, najczęściej lokowani na wsiach w północnej części województwa.

Migranci, oderwani od przekazywanych z pokolenia na pokolenie tradycji, wraz z ludnością miejscową tworzyli mocno zróżnicowaną kulturowo społeczność Warmii i Mazur. Zachodzące w przestrzeni sąsiedzkiej i zawodowej procesy adaptacyjno-integracyjne, jak również nieuchronna przemiana pokoleniowa, łagodziły odmienności, kształtując nową, postmigracyjną społeczność Warmii i Mazur.

DR HAB. RYSZARD TOMKIEWICZ

THE YEAR 1945 BROUGHT A DEFINITIVE END to East Prussia, a province of Germany, the southern part of which would henceforth be part of Poland. Hitherto residents of these lands had fled or been displaced. Many were killed. Migrations on an unprecedented scale began. The few former citizens of the Third Reich awaiting deportation or confirmation of their Polish roots in the verification process were joined by groups of displaced persons who usually knew little about the complicated history of these lands and the local residents.

Their motives for settling in the lands annexed to Poland varied. Some ended up there against their will, some were forced to move there due to work orders imposed on them and many moved there by accident. Postwar migration mainly involved newcomers from northern Mazovia (also from the destroyed Warsaw), Kurpie and Podlasie. Some of them worked there seasonally before the war or as forced labourers. Another group, then known as repatriates, forced to choose 'between the national homeland and the fatherland', arrived from the former Poland's Eastern Borderlands. A group that complemented the local community were Ukrainians, including Lemkos, forcibly resettled as part of Operation 'Vistula' in 1947.

The region was not particularly attractive. The soils were not the best, and the climate was variable. The destruction was visible everywhere. The first support was provided by branches of the State Repatriation Authority (SRA). For security reasons, people were more willing to settle in the southern parts of the Mazurian Region, closer to 'Poland proper', as they used to say. The northern part of the region was justifiably considered less safe. Cities were the preferred place of settlement. Ukrainians, most often forced to settle in villages in the northern part of the province, had little choice.

The migrants, detached from traditions handed down from generation to generation, formed a highly culturally diverse community together with the local population in Warmia and Mazury. The adaptation and integration processes taking place in the neighbourhood and the workplace, as well as the inevitable generational transformation, reduced the differences and shaped the new, post-migration community of Warmia and Mazury.

RYSZARD TOMKIEWICZ, PHD, DSC

WYSIEDLENIA I PRZESIEDLENIA – WYMIANA LUDNOŚCI

MIGRATION IN WARMIA AND MAZURY

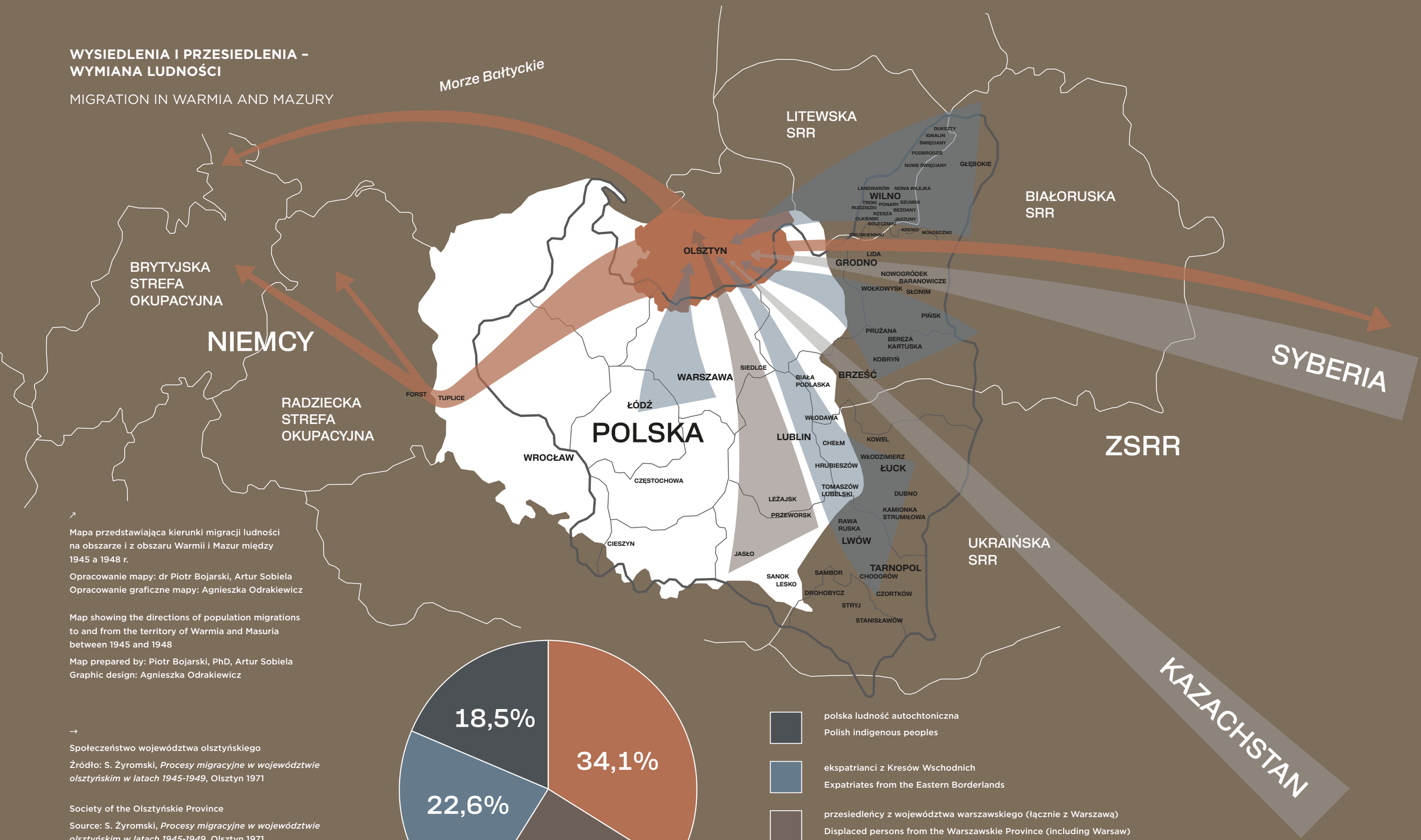

↗

Mapa przedstawiająca kierunki migracji ludności na obszarze i z obszaru Warmii i Mazur między 1945 a 1948 r.

Opracowanie mapy: dr Piotr Bojarski, Artur Sobiela
Opracowanie graficzne mapy: Agnieszka Odrakiewicz

Map showing the directions of population migrations to and from the territory of Warmia and Masuria between 1945 and 1948

Map prepared by: Piotr Bojarski, PhD, Artur Sobiela
Graphic design: Agnieszka Odrakiewicz

→

Społeczeństwo województwa olsztyńskiego

Źródło: S. Żyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945-1949*, Olsztyn 1971

Society of the Olsztyńskie Province

Source: S. Żyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945-1949*, Olsztyn 1971

- polska ludność autochtoniczna
  Polish indigenous peoples
- ekspatrianci z Kresów Wschodnich
  Expatriates from the Eastern Borderlands
- przesiedleńcy z województwa warszawskiego (łącznie z Warszawą)
  Displaced persons from the Warszawskie Province (including Warsaw)
- migranci z województw białostockiego, lubelskiego, rzeszowskiego, bydgoskiego i kieleckiego (w tym ludność ukraińska i łemkowska przesiedlona przymusowo w ramach akcji "Wisła")
  Migrants from the Białostostockie, Lubelskie, Rzeszowskie, Bydgoskie and Kieleckie Provinces (including the Ukrainian and Lemko populations forcibly resettled under Operation Vistula)



←
Zielonka Pasłęcka.
Rok 1959. Fot. Jerzy Golakowski.
Zbiory WUOZ.

Tradycyjna drewniana zabudowa wiejska. Miejscowość, przed II wojną światową nosząca nazwę Grünhagen, stanowi wyjątkowy przykład osiedlenia się w jednym miejscu zwartej grupy społeczności polskiej pochodzącej z Kresów Wschodnich. Przybyli tam bowiem ekspatrianci z Wołynia – z miasta Różyszcze nad rzeką Styr, Kopaczówki (powiat łucki), Tarnorudy (województwo tarnopolskie, powiat skałacki, gmina Turówka) i Ulanika (powiat łucki). Nowi osadnicy byli naocznymi świadkami rzezi wołyńskiej. Do lipca 1945 r. miejscowość, zamieszkała jeszcze przez około 100 Niemców, nosiła nazwę Wołyniec, by w listopadzie 1946 r. przyjąć miano Zielonki Pruskiej, a finalnie od sierpnia 1948 r. stać się Zielonką Pasłęcką. W Zielonce Pasłęckiej uroczyście obchodzone są kolejne rocznice rzezi wołyńskiej, a dzięki staraniom lokalnej społeczności w 1987 r. do parafii p.w. św. Jana Chrzciciela trafił obraz Jezusa Miłosiernego, przed wojną znajdujący się w Tarnorudzie na Podolu.

Zielonka Pasłęcka.
1959. Photo by Jerzy Golakowski.
Collections of the WUOZ.

Traditional wooden village buildings. The village, named Grünhagen before World War II, is a unique example of the settlement in one place of a compact Polish community coming from the Eastern Borderlands. The new inhabitants of the village were expatriates from Volhynia, from the town of Różyszcze on the Styr River and the villages of Kopaczówka (Lutsk District), Tarnoruda (Ternopil Province, Skalat District, Turivka Municipality) and Ulanik (Lutsk District). The new settlers were eyewitnesses to the Volhynian massacre. Until July 1945, the village, still inhabited by about 100 Germans, was called Wołyniec, in November 1946 its name was changed to Zielonka Pruska, and finally, in August 1948, it became Zielonka Pasłęcka. In Zielonka Pasłęcka, successive anniversaries of the Volhynian massacre are solemnly commemorated, and thanks to the efforts of the local community, in 1987 the St. John the Baptist Church received the painting of the Merciful Jesus, which was property of the church in Tarnoruda in Podolia before the war.

PRZESTRZEŃ

THE SPACE



Propagandowy obraz pozytywny (1945–1949)

POSITIVE PROPAGANDA IMAGE

PROPAGANDOWY ASPEKT DZIAŁALNOŚCI JANA BUŁHAKA I MIECZYSŁAWA ORŁOWICZA NA ZIEMIACH WARMII I MAZUR

Zmiany granic Polski, które zaszły w wyniku II wojny światowej, wymusiły na polskich władzach konieczność zgromadzenia ikonografii do celów informacyjno-propagandowych, ukazujących pozyskane terytoria. Już w pierwszych powojennych latach zorganizowano i objęto zinstytucjonalizowanym mecenatem fotograficzne akcje dokumentalne na tzw. Ziemiach Odzyskanych, które prowadziły m.in. Ministerstwo Komunikacji i Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Jan Bułhak z Mieczysławem Orłowiczem współpracowali przy zestawach zdjęć wykonywanych dla PTK (1946) i Ministerstwa (1947–1949), odbywając wspólnie kilkanaście wypraw, w tym cztery po Warmii i Mazurach. Dokładną trasę wyjazdów każdorazowo przygotowywał Orłowicz. W wyprawach organizowanych przez Ministerstwo brało udział kilkanaście osób. Poza fotografami, pośród których Bułhak cieszył się największym autorytetem, uczestniczyli w nich urzędnicy państwowi, przedstawiciele Orbisu i krajoznawcy. Powstałe w trakcie wyjazdów fotografie ukazują cele Orłowicza, który łączył krajoznawstwo z bieżącymi potrzebami państwowej polityki historycznej. Podczas wypraw poszukiwano w materialnym dziedzictwie pozostałym po Niemcach wszelkich śladów, które dawało się w jakiś sposób łączyć z polską historią. Natomiast Bułhak stworzył kanoniczny model ukazywania krajobrazu nowych terytoriów. Jego zdjęcia cechowały otwarte kompozycje, ujmujące rozległe rolnicze bądź naturalne krajobrazy, przez które artysta starał się definiować archetypiczną „narodową" przestrzeń. Nierzadko ich dopełnieniem były sielankowe przedstawienia ludzi gospodarujących na roli, eksponujące ich głęboki związek z ziemią. W efekcie objazdów powstało w Ministerstwie archiwum fotografii z widokami Polski, w których główną rolę odgrywała ikonografia tzw. Ziem Odzyskanych. Archiwum w 1950 roku posiadało w swoich zbiorach przeszło 6500 zdjęć, w tym 596 z regionu Warmii i Mazur.

DR HAB. MACIEJ SZYMANOWICZ

PROPAGANDA ASPECT OF THE ACTIVITIES OF JAN BUŁHAK AND MIECZYSŁAW ORŁOWICZ IN THE LANDS OF WARMIA AND MAZURY

Changes in Poland's borders taking place as a result of World War II forced the Polish authorities to gather iconography for information and propaganda purposes, showing the newly acquired territories. As early as in the first post-war years, photographic documentary campaigns were organised in the Recovered Territories, with the institutional patronage of, among others, the Ministry of Communications and the Polish Sightseeing Society (PTK). Jan Bułhak and Mieczysław Orłowicz collaborated on sets of photographs taken for the PTK (1946) and the Ministry of Communications (1947–1949), going on more than a dozen expeditions together, including four in Warmia and Mazury. The exact route of the trips was prepared each time by Orłowicz. More than ten people took part in the expeditions organised by the Ministry. In addition to photographers, among whom Bułhak enjoyed the greatest authority, the participants included government officials, representatives of the state-owned tour operator Orbis and sightseeing experts. The photographs taken during the trips reveal Ołowicz's goals of combining sightseeing with the current needs of state historical policy. During the expeditions, they searched in the material heritage left behind by the Germans for any traces that could be connected in some way to Polish history. Bułhak, on the other hand, created a canonical model for showing the landscape of the new territories. His photographs were characterised by open compositions, capturing vast agricultural or natural landscapes, through which the artist sought to define the archetypal 'national' space. Many of them were complemented by idyllic depictions of people doing farm work, which showed their deep connection to the land. As a result of the tours, an archive of photographs with views of Poland was created at the Ministry, in which the iconography of the Recovered Territories played a key role. In 1950, the archive had more than 6,500 photos in its collection, including 596 from the Warmia and Mazury region.

MACIEJ SZYMANOWICZ, PHD, DSC

JAN BUŁHAK (1876–1950)

Wybitny fotograf i teoretyk fotografii. Jeszcze przed I wojną światową zainteresował się bazującą na estetyce malarstwa i grafiki fotografią piktorialną. W 1927 roku stworzył popularny w Polsce termin „fotografika", który oznaczał fotografię artystyczną, odwołującą się do wzorców malarskich. Kierował Zakładem Fotografii Artystycznej Uniwersytetu Wileńskiego (1919-1939). Był organizatorem życia fotograficznego w Polsce, współzałożycielem i prezesem Fotoklubu Wileńskiego (1927) i Fotoklubu Polskiego (1929), a po II wojnie światowej – Związku Polskich Artystów Fotografików (1947), a także autorem wielu książek, m.in: *Fotografiki* (1931), *Estetyki światła* (1936) i *Fotografii ojczystej* (1951). W 1937 roku stworzył zaangażowany w problemy propagandowe program fotografii ojczystej. Zdjęcia wykonywane w jego ramach przedstawiały krajobraz, folklor, historyczne pamiątki przeszłości oraz przemysł. Program był kontynuowany po wojnie, stając się podstawą teoretyczną dla ówcześnie prowadzonych akcji dokumentalnych. Bułhak w latach 1946-1950 brał udział w objazdach po tzw. Ziemiach Odzyskanych, organizowanych przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze i Ministerstwo Komunikacji. Kilkukrotnie odwiedził Warmię i Mazury. Zmarł w Giżycku w trakcie pleneru fotograficznego.

DR HAB. MACIEJ SZYMANOWICZ

An outstanding photographer and theoretician of photography. Even before World War I, he became interested in pictorial photography, based on the aesthetics of painting and graphic art. In 1927, he coined the popular term 'photographics' which meant artistic photography with references to painting patterns. He headed the Department of Art Photography at the Vilnius University (1919-1939). He was an organiser of the life of the photography community in Poland, co-founder and president of the Vilnius Photography Club (1927) and the Photography Club of Poland (1929), and after World War II – of the Union of Polish Art Photographers (1947), as well as author of many books, including: *Fotografika* [Photographics] (1931), *Estetyka światła* [Aesthetics of light] (1936) and *Fotografia ojczysta* [Native photography] (1951). In 1937, he created a native photography programme engaged in propaganda activities. The photos taken as part of that programme depicted landscape, folklore, relics of the past and industry. The programme continued after the war, becoming the theoretical basis for the documentary campaigns of the time. In 1946-1950 Bułhak took part in tours of the Recovered Territories, organised by the Polish Sightseeing Society and the Ministry of Communications. He visited Warmia and Mazury several times. He died in Giżycko during an open-air photo shoot.

MACIEJ SZYMANOWICZ, PHD, DSC

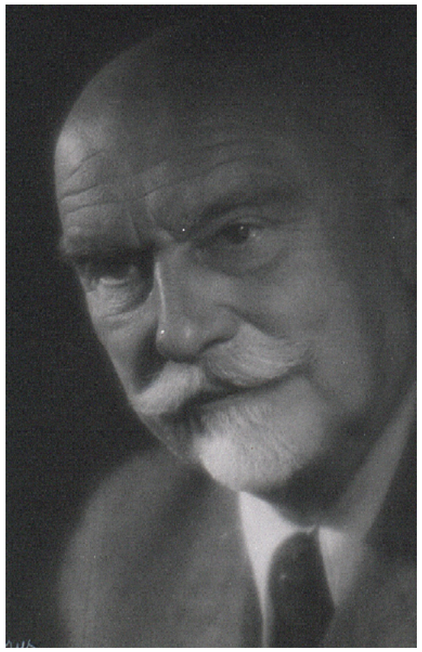



←←
Jan Bułhak, 1948 r.

Fot. Benedykt Jerzy Dorys, Polona.pl.

Jan Bułhak, 1948.

Photo by Benedykt Jerzy Dorys, Polona.pl.

←
Jan Bułhak z synem Januszem w Krakowie, 1949 r.

Fot. ze zbiorów Mieczysława Orłowicza, Polona.pl.

Jan Bułhak with his son Janusz in Krakow, 1949.

Photo from the collection of Mieczysław Orłowicz, Polona.pl.

→
Mieczysław Orłowicz.

Fot. ze zbiorów Mieczysława Orłowicza, Polona.pl.

Mieczysław Orłowicz.

Photo from the collection of Mieczysław Orłowicz, Polona.pl.

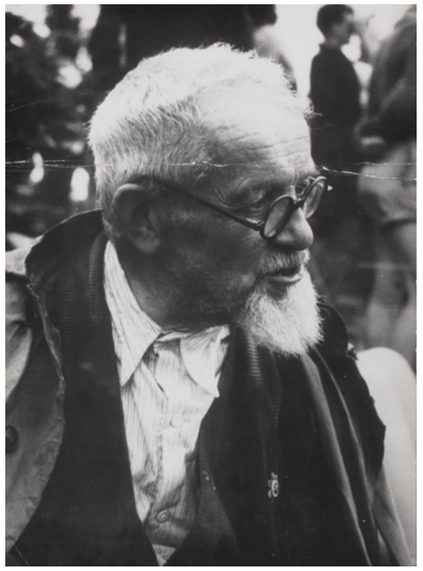

→→
Mieczysław Orłowicz z Maciejem Święcickim i jego rodziną na górskim szlaku, 20 sierpnia 1954.

Fot. ze zbiorów Mieczysława Orłowicza, Polona.pl.

Mieczysław Orłowicz with Maciej Święcicki and his family on a mountain trail, 20 August 1954.

Photo from the collection of Mieczysław Orłowicz, Polona.pl.



MIECZYSŁAW ORŁOWICZ (1881–1959)

Nestor turystyki polskiej, ukończył studia prawnicze zwieńczone doktoratem w 1905 r. Pierwsze doświadczenia turystyczne zdobył w latach 90. XIX wieku. Zasłynął jako organizator życia turystycznego w Polsce, był m.in. inicjatorem i prezesem założonego w 1906 r. Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie oraz działaczem innych organizacji turystycznych i sportowych. Kierował Referatem Turystyki w Ministerstwie Robót Publicznych (1919–1932), a kiedy agendy turystyczne przeniesiono do Ministerstwa Komunikacji i utworzono w nim Wydział Turystyki, Orłowicz pełnił w nim funkcję kierownika referatu (1932–1939). W 1945 r. ponownie został referentem Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji. Orłowicz turystykę wiązał z rozległymi celami edukacyjnymi i propagandowymi. W tym kontekście dostrzegał rolę fotografii, wpłynął na powiązanie środowiska fotograficznego z ruchem krajoznawczym i agendami turystycznymi. Zorganizował ministerialne archiwum fotografii z widokami Polski (1926). Ten sam model pracy rozwijał po wojnie, organizując ponownie archiwum, które planowo rozbudowywał dzięki zakupom od autorów oraz objazdom nastawionym głównie na dokumentację tzw. Ziem Odzyskanych. Autor licznych książek, w tym: *Ilustrowanego przewodnika po Mazurach Pruskich i Warmii* (1923) oraz (razem z J. Kołodziejczykiem) *Pojezierza Warmińsko-Mazurskiego. Przewodnik turystyczny* (1952).

DR HAB. MACIEJ SZYMANOWICZ

Doyen of Polish tourism, completed studies in law ending with a doctorate in 1905. He gained his first tourist experience was in the 1890s. He became famous as an organiser of tourism in Poland, and was, among other things, the initiator and president of the Academic Tourist Club in Lviv, established in 1906, as well as an activist in other tourist and sports organisations. He was the head of the Department of Tourism at the Ministry of Public Works (1919–1932), and when the tourism agencies were transferred to the Ministry of Communications and the Department of Tourism was established there, Orłowicz served as head of that department (1932–1939). In 1945, he again became a clerk at the Department of Tourism the Ministry of Communications. Orłowicz linked tourism to extensive educational and propaganda goals. In this context, he recognised the role of photography and influenced the formation of a link between the community of photographers and the sightseeing movement and tourism agencies. He organised a ministerial archive of photographs with views of Poland (1926). He developed the same model of work after the war and reorganised the archive, which he expanded in a planned manner thanks to purchases from authors and his travels intended mainly to document the 'Recovered Territories'. He is the author of numerous books, including: *Ilustrowany przewodnik po Mazurach Pruskich i Warmii* [Illustrated Prussian Mazury and Warmia guide] (1923) and (together with J. Kołodziejczyk) *Pojezierze Warmińsko-Mazurskie. Przewodnik turystyczny* [Warmia and Mazury Lake District. A tourist guide] (1952).

MACIEJ SZYMANOWICZ, PHD, DSC

→

Wycieczka referentów turystyki pod tysiącletnim dębem Skomanta w Kadynach nad Zalewem Wiślanym, 20 lipca 1947 r.
W środku grupy od lewej: Jan Bułhak (z aparatem), dr Mieczysław Orłowicz i inż. Aleksander Zubelewicz – naczelnik Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie.

Fot. Bonifacy Gajdzik. Zbiory AAN.

Tourism officials' trip participants at the thousand-year-old Skomant oak tree in Kadyny on the Vistula Lagoon, 20 July 1947. In the centre of the group, from left: Jan Bułhak (with a camera), Mieczysław Orłowicz, PhD, and Aleksander Zubelewicz – head of the Communications and Construction Department of the Olsztyn Provincial Office.

Photo by Bonifacy Gajdzik. Collections of the ANR.



→

Wycieczka referentów turystyki przy Urzędach Wojewódzkich i Dyrekcjach Kolejowych prowadzona przez dra Mieczysława Orłowicza. Uczestnicy pod pomnikiem Mikołaja Kopernika we Fromborku, 17 lipca 1947 r.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory AAN.

Tourism officials' trip participants at the Provincial Offices and Railway Directorates led by Mieczysław Orłowicz, PhD. Participants at the monument to Nicolaus Copernicus in Frombork, 17 July 1947.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the ANR.



→

Wycieczka referentów turystyki na statku na jeziorze Niegocin, 23 lipca 1947 r.

Fot. Bonifacy Gajdzik. Zbiory AAN.

Tourism officials' trip participants on a boat on Lake Niegocin, 23 July 1947.

Photo by Bonifacy Gajdzik. Collections of the ANR.





←

Wycieczka referentów turystyki na molo w Giżycku, 23 lipca 1947 r.

Fot. Bonifacy Gajdzik. Zbiory AAN.

Tourism officials' trip participants on the pier in Giżycko, 23 July 1947.

Photo by Bonifacy Gajdzik. Collections of the ANR.

←

Dr Mieczysław Orłowicz podczas rejsu na jeziorze Niegocin, 21 lipca 1947 r.

Fot. Tadeusz Dohnalik. Zbiory AAN.

Mieczysław Orłowicz, PhD, during a cruise on Lake Niegocin, 21 July 1947.

Photo by Tadeusz Dohnalik. Collections of the ANR.

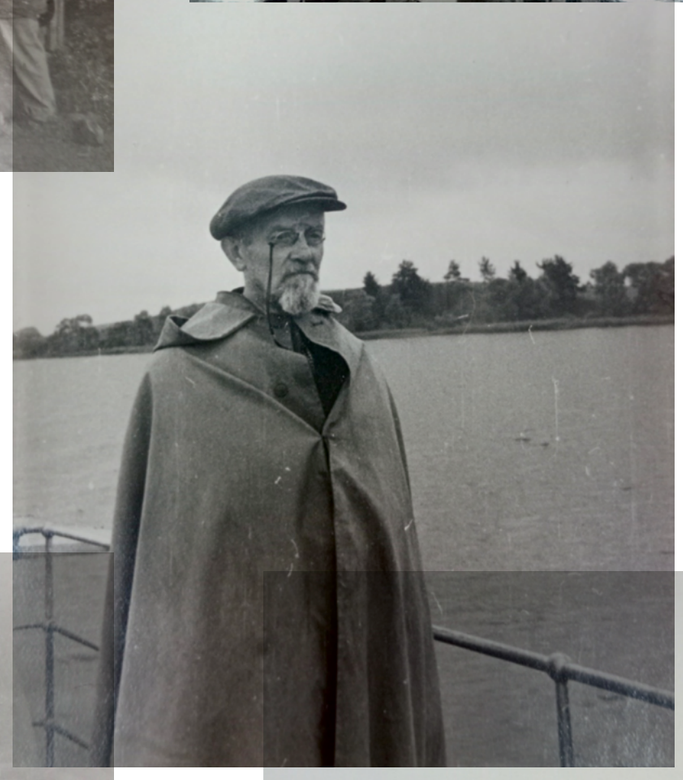

↓

Prelekcja Mieczysława Orłowicza dla referentów turystyki w Elblągu, 21 lipca 1947 r.

Fot. Tadeusz Dohnalik. Zbiory AAN.

Mieczysław Orłowicz giving a lecture to tourism officials in Elbląg, 21 July 1947.

Photo by Tadeusz Dohnalik. Collections of the ANR.



Centra regionu
Region centers

OLSZTYN



→

OLSZTYN

Centrum miasta w ujęciu panoramicznym. Na pierwszym planie zabudowania aresztu oraz sądu. W głębi: katedra, kościół ewangelicki, zamek i kościół garnizonowy.

Przeł. l. 50. i 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A panoramic view of the city centre. In the foreground are the buildings of the detention centre and the court. In the background are the cathedral, the Evangelical Lutheran church, the castle and the garrison church.

Late 1950s and early 1960s
Photo by Zbigniew Grabowski
Collections of the MWiM.



↑

OLSZTYN

Widok na stare miasto z wieży nowego ratusza.

L. 1945-1950. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A view of the old town from the tower of the new city hall.

1945-1950. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.



→

OLSZTYN

Widok na stare miasto z wieży nowego ratusza.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view of the old town from the tower of the new city hall.

2025. Photo by Robert Tyska.

ROK 1945 DLA OLSZTYNA był końcem, a zarazem początkiem. Końcem, bo wraz z olbrzymią skalą zniszczeń dokonanych przez Armię Czerwoną, odejściem dotychczasowych mieszkańców, przesunięciem granic państwowych dawny świat bezpowrotnie odszedł. Początkiem natomiast, bo ten sam proces zainicjował zmiany, których efektem jest dzisiejsze miasto i jego pozycja.

Przegrana Niemiec oraz nowy podział Europy doprowadził do włączenia w granice Polski znaczącego obszaru Prus Wschodnich, a dawna stolica regionu – Królewiec stał się częścią Związku Radzieckiego. Te fakty miały dla Olsztyna olbrzymie znacznie. Największe miasto oraz port Prus Wschodnich znalazł się poza regionem. W Polsce nastąpiła zatem konieczność wyznaczenia nowej stolicy przyszłego województwa. Naturalnym kandydatem była dawna stolica rejencji – Olsztyn.

Pozycja miasta wojewódzkiego i jego rosnące znaczenie spowodowały również, że decyzję o odbudowie podjęto już w końcu lat czterdziestych XX wieku. Decyzja dotyczyła wyłącznie starówki, a jej odbudowa miała, zachowując historyczny charakter tej przestrzeni, nadać jej bardziej „polski" wyraz. Zachowano zatem kształt rynku, układ głównych ulic, wznoszono kamienice, które miały temu celowi służyć. Południowa pierzeja rynku wzniesiona została na wzór barokowych kamieniczek Lidzbarka Warmińskiego.

W pozostałej część miasta, na obszarze zabudowy przedwojennej, nie zastosowano tak kompleksowego podejścia. Pochodzące z końca XIX i początku XX wieku budynki sąsiadować zaczęły ze współczesnymi, z których tylko niewielka część harmonizowana była z otoczeniem.

Nowa pozycja polityczna i administracyjna Olsztyna pociągnęła za sobą kolejne miastotwórcze czynniki – inwestycje. Do najważniejszych należała zbudowana w latach sześćdziesiątych XX wieku fabryka opon. Olsztyn zyskał nie tylko miejsca pracy, ale również mieszkańców. W latach 1966, 1977 i 1988 granice miasta zostały poszerzone, aby powstała przestrzeń dla nowych osiedli mieszkaniowych.

Miasta nie dotknął również w znaczącym stopniu związany z transformacją kryzys lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Reforma administracyjna 1999 roku dodatkowo wzmocniła jego pozycję. W efekcie Olsztyn z 35 km² w 1939 roku wzrósł do ponad 88 km², a liczba ludności z nieco ponad 50 tysięcy w 1939 roku do czasów współczesnych się potroiła.

DR JERZY KIEŁBIK

THE YEAR 1945 MARKED both the end and the beginning for Olsztyn. The end, because with the enormous scale of the destruction wrought by the Red Army, the departure of the former residents, and the shifting of national borders, the old world was irretrievably gone. The beginning, because the same process initiated the changes that resulted in today's city and its position.

The defeat of Germany and the new division of Europe led to the inclusion of a significant part of East Prussia within the borders of Poland, and the region's former capital, Königsberg, becoming part of the Soviet Union. These facts were of enormous importance for Olsztyn. East Prussia's largest city and port was outside the newly formed region of Poland. It was therefore necessary to designate a new capital of the future province. The natural candidate was the former capital of the regency – Olsztyn.

The city's position as a provincial capital and its growing importance also led to the decision to rebuild it, made as early as the late 1940s. The decision concerned only the old town, whose reconstruction was intended to give it a more 'Polish' form, while preserving the historic character of this area. The shape of the market square and the layout of the main streets were preserved, and townhouses were built to achieve this objective. The southern frontage of the market square was built so as to resemble the Baroque townhouses of Lidzbark Warmiński.

In the remaining parts of the city, in areas with pre-war buildings, this comprehensive approach was not applied. New buildings, only some of which were harmonious with their surroundings, were constructed next to buildings dating back to the late 19th and early 20th centuries.

Olsztyn's new political and administrative position entailed another city-forming factor – investment projects, the most important of which was the tyre factory built in the 1960s. Olsztyn gained not only jobs, but also residents. In 1966, 1977 and 1988, the city's boundaries were expanded to make space for new housing developments.

The city was not significantly affected by the crisis of the 1990s associated with the transition of Poland's political system and economy. The 1999 administrative reform further strengthened its position. As a result, Olsztyn has grown in size from 35 square kilometres in 1939 to more than 88 square kilometres now, and its population has tripled from just over 50,000 in 1939.

JERZY KIEŁBIK, PHD

STARY RATUSZ

THE OLD TOWN HALL

W XV w. w centralnej części olsztyńskiego rynku wzniesiono budynek, który w XVIII w. wydłużono i rozbudowano m.in. o wieżyczkę. Dwukondygnacyjne skrzydło zachodnie powstało w l. 1849–1881, a skrzydło północne w l. 1927–1928. Trzyskrzydłowy budynek w kształcie podkowy uzyskał wewnętrzny dziedziniec, który od strony wschodniej zamknięto galerią arkadową. W 1942 r. spłonął dach i wieżyczka, a w 1945 r. wojska radzieckie spaliły budynek. Po wojnie został on odbudowany. W l. 60. XX w. ozdobiono go sgraffitami, a po stronie wschodniej i południowej umieszczono zegary słoneczne. W 2000 r. wieżyczka na dachu została odbudowana, a w 2002 r. odsłonięto gotyckie ceglane elewacje skrzydła południowego.

Od początku swego istnienia budynek pełnił funkcje siedziby kolejnych urzędów: najpierw ratusza i siedziby rady miasta, od 1829 r. siedziby Królewskiego Sądu Ziemskiego i Grodzkiego i w l. 1880–1916 ponownie ratusza, do czasu przeniesienia do nowej siedziby. Pod koniec XIX w. w skrzydle zachodnim znajdował się główny komisariat miejskiej policji, biura ds. inwalidów i miejskiego radcy budowlanego. Do 1908 r. na piętrze znajdowało się służbowe mieszkanie nadburmistrza Oskara Beliana, w l. 20. XX w. szkoła średnia zwana Wyższą Szkołą Handlową, a od 1923 r. także Biblioteka Miejska. Od 1952 r. stary ratusz jest siedzibą Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej.

In the 15th century, a building was erected in the central part of Olsztyn's town square, which was lengthened and enlarged in the 18th century, including the addition of a turret. The two-story west wing was built in 1849–1881, and the north wing in 1927–1928. The three-wing, horseshoe-shaped building gained an inner courtyard, which was enclosed by an arcade gallery on the east side. In 1942, the roof and turret burned down, and in 1945 Soviet troops burned down the entire building. After the war, it was rebuilt. In the 1970s it was decorated with sgraf itos, and sundials were placed on the east and south sides. In 2000, the turret on the roof was rebuilt, and in 2002 the Gothic brick facade of the south wing was uncovered.

Since its erection, the building has served as the seat of successive of ices: first the city hall and city council, from 1829 the seat of the Royal Land and City Court, and in 1880-1916 again the city hall, until that of ice was moved to the new dedicated building. By the end of the 19th century, the west wing housed the main police station of the city, of ices for people with disabilities, and the city building councillor. Until 1908, on the second floor there was the official flat of Senior Mayor Oskar Belian, in the 1920s – a secondary school called the Higher School of Commerce, and since 1923 – also the City Library. Since 1952, the old city hall has housed the Provincial Public Library.

↓

Rynek starego miasta i stary ratusz, od 1949 r. na parterze Urząd Stanu Cywilnego z wejściem od arkad.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The old town square and old city hall; since 1949 on the first floor, there has been the Registry Office with an entrance on the arcade side.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.





↑

Stary ratusz. Remont dachu w najstarszym skrzydle po pożarze w 1968 r. Wokół budynku nawierzchnia brukowana, zdemontowane tory tramwajowe.

Rok 1969. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

Old city hall. Repair of the roof in the oldest wing after a ire in 1968. A paved street around the building, dismantled tram tracks.

1969. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

→

Stary ratusz. Skrzydło południowe po remoncie dachu. Widoczne zdobienia w stylu sgraffito. L. 80. XX w.

The old city hall. The south wing after the repair of the roof. Decorations in the sgraffito style can be seen. 1980s





←

Stary ratusz. Skrzydło południowe z odrestaurowaną wieżyczką po kapitalnym remoncie budynku.

Rok 2003. Zbiory IPWK.

The old city hall. The south wing with the restored turret after the major renovation of the building.

2003. Collections of the IPWK.

↙

Widok na skrzydło południowe skrzydło starego ratusza.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view of the south wing of the old city hall.

2025. Photo by Robert Tyska.



TARG RYBNY

THE FISH MARKET

↓

Plac gen. Karola Świerczewskiego (ob. Targ Rybny), ewangelicki Kościół Chrystusa Zbawiciela, w tle po prawej zamek.

Rok 1949. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Gen. Karola Świerczewskiego Square (now Targ Rybny), Evangelical Lutheran Church of Christ the Savior, with the castle in the background on the right.

1949. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



↘

Popołudnie na popularnym placu „Karolka", w tle zamek, po lewej fragment kościoła ewangelickiego.

Rok 1949. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

An afternoon in the popular ‚Karolek' square, with the castle in the background and a part of the Evangelical Lutheran church on the left.

1949. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



↓

Widok na Targ Rybny, centralnie usytuowany Dom Gazety Olsztyńskiej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view of Targ Rybny, with the centrally located Gazeta Olsztyńska House.

2025. Photo by Robert Tyska.

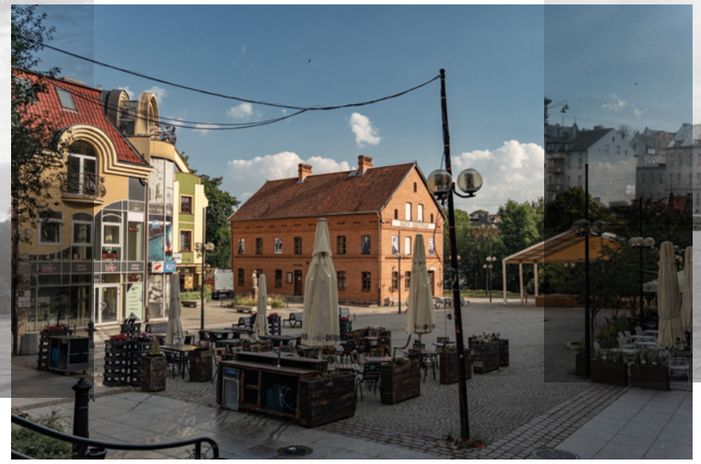

↓

Widok z Placu Świerczewskiego w stronę centrum miasta, widoczne zachowane budynki, w głębi ratusz i kino Odrodzenie, po prawej Wysoka Brama.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A view from Gen. Świerczewskiego Square towards the centre of the city, with the preserved buildings visible; further in the background there is the city hall and the Odrodzenie cinema, and the High Gate on the right.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



Plac targowy zlokalizowany w obrębie murów miejskich niedaleko Wysokiej Bramy (Fisch-Markt). Jego ważnym elementem była studnia. Dochodzące do placu uliczki Młyńska (Mühlen Str.) i Garncarska (Töpfer Str.) były miejscami, gdzie podczas dni targowych rozmieszczano kramy handlarzy wedle odgórnie ustalonego porządku. Przy ul. Młyńskiej 2, tuż przy placu, usytuowany był dom piekarza Franza Fahla, w którym w l. 1920–1939 znajdowała się redakcja, drukarnia i księgarnia „Gazety Olsztyńskiej", a na piętrze również mieszkanie redaktora Seweryna Pieniężnego. W 1939 r. pracownicy redakcji zostali aresztowani, a następnie wywiezieni do obozu w Hohenbruch, budynek został zburzony, a na jego miejscu postawiono szalet miejski. W 1945 r. wojska sowieckie spaliły kamienice po wschodniej stronie placu, pozostawiając jedynie zgliszcza dawnych sklepów i domów mieszkalnych. W latach powojennych wypalone ruiny zostały rozebrane, powiększając tym samym betonowy plac, nazwany w 1948 r. placem gen. Karola Świerczewskiego. Potocznie określano go mianem „Karolka". W okresie PRL służył on organizacji imprez masowych. W l. 1988–1992 odbudowano Dom „Gazety Olsztyńskiej", w którym funkcjonuje jeden z oddziałów Muzeum Warmii i Mazur. W l. 90. XX w. rozpoczęła się odbudowa kamienic wokół placu – najpierw od strony ul. Staromiejskiej, następnie w l. 2001–2003 po zachodniej stronie placu, w miejscu nieistniejącej ul. Młyńskiej. W 1991 r. przywrócono dawną nazwę placu – Targ Rybny.

The market square located within the city walls near the High Gate (Fisch-Markt). Its important element was a well. The little streets Młyńska (Mühlen Str.) and Garncarska (Töpfer Str.), which were connected to the square, were places where traders' stalls were placed according to a top-down order on trading days. At 2 Młyńska Street, just outside the square, there was the house of baker Franz Fahl, which in 1920–1939 housed the editorial of ice, printing house and bookstore of the *Gazeta Olsztyńska* newspaper, and on the second floor there was also the apartment of the newspaper's editor Seweryn Pieniężny. In 1939, the editorial staff members were arrested and deported to the Hohenbruch concentration camp, the building was demolished, and a city public toilet was erected in its place. In 1945, Soviet troops burned the townhouses on the eastern side of the square, leaving only the ruins of the former stores and residential houses. In the postwar years, the burned ruins were demolished, and the concrete square, which in 1948 was named after General Karol Świerczewski, was enlarged. It was colloquially referred to as 'Karolka Square'. During the communist period, it was used to organise mass events. In 1988–1992, the Gazeta Olsztyńska House was rebuilt, and now houses one of the branches of the Museum of Warmia and Masuria. In the 1990s, reconstruction of the townhouses around the square began – first on the side of Staromiejska Street, then in 2001–2003 on the west side of the square, in place of the defunct Młyńska Street. In the former name of the square Targ Rybny (Fish Market) was restored.

STARE MIASTO

THE OLD TOWN

↓

Odbudowa kamienic na rynku starego miasta.

Rok 1956. Zbiory WUOZ.

Reconstruction of townhouses in the old town square.

1956. Collections of the WUOZ.

→

Rynek starego miasta. Nowo odbudowane kamienice w pierzei północnej ze zdobieniami w stylu sgraffito.

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The old town square. The newly rebuilt townhouses in the northern frontage with sgraffito style decorations.

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

↘

Rynek Starego Miasta. Kamienice pierzei północnej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The old town square. The townhouses of the northern frontage.

2025. Photo by Robert Tyska.





↗

Rynek starego miasta. Odbudowa kamienic w pierzei południowej.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The old town square. The reconstruction of the townhouses in the southern frontage.

1960s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



→

Rynek starego miasta. Odbudowane kamienice w pierzei południowej ze zdobieniami w stylu sgraffito.

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The old town square. The rebuilt townhouses in the southern frontage with sgraffito style decorations.

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↙

Rynek starego miasta. Nowo odbudowane kamienice w pierzei południowej.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The old town square. The newly rebuilt townhouses in the southern frontage.

1960s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↙↙

Rynek starego miasta. Kamienice pierzei południowej.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The old town square. The townhouses of the southern frontage.

2025. Photo by Robert Tyska.



↓

Odbudowa kamienic zachodniej pierzei rynku starego miasta, po prawej widoczny fragment starego ratusza.

Rok 1957. Zbiory WUOZ.

Reconstruction of the townhouses of the western frontage of the old town square, with a part of the old city hall visible on the right.

1957. Collections of the WUOZ.





←

Rynek starego miasta. Zachowane i odrestaurowane oraz odbudowane kamienice w pierzei zachodniej ze zdobieniami w stylu sgraffito.

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

The old town square. The preserved and restored and rebuilt townhouses in the western frontage with sgraf ito style decorations.

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↓

Rynek starego miasta. Kamienice pierzei południowej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The old town square. The townhouses of the southern frontage.

2025. Photo by Robert Tyska.



NOWY RATUSZ

THE NEW TOWN HALL

W 1906 r. zapadła decyzja o budowie nowej siedziby władz Olsztyna. W tym celu w 1909 r. za sumę 70 tys. marek został zakupiony plac przy ul. Gutsztackiej (ob. 1 Maja), gdzie funkcjonował uprzednio katolicki cmentarz. Rok później władze ogłosiły konkurs na projekt, który ostatecznie zrealizował Max Boldt – olsztyński architekt miejski. 31 X 1912 r. wmurowany został kamień węgielny pod budowę, która przedłużyła się z powodu wybuchu I wojny światowej. Prace budowlane zakończono w 1913 r., w 1915 r. wprowadzili się pierwsi urzędnicy, wykańczanie wnętrz zakończono w 1916 r., kiedy to 4 VII odbyło się pierwsze posiedzenie rady miasta. Na narożnym wykuszu berliński rzeźbiarz Max Krause wykonał płaskorzeźby z epizodami wojennymi: zajęcia miasta przez armię rosyjską w sierpniu 1914 r. i odbicia Olsztyna przez korpus rezerwowy generała von Bulowa. Płaskorzeźby te skuto w 1969 r. W 1927 r. dobudowano skrzydło zachodnie, gdzie najpierw mieściła się miejska kasa oszczędności, a obecnie Urząd Stanu Cywilnego. W trakcie II wojny światowej budynek nie ucierpiał zbytnio, toteż w 1945 r. został przejęty przez polską administrację. Również i dziś stanowi siedzibę władz miejskich.

In 1906, a decision was made to build a new seat of the Olsztyn city authorities. For this purpose, in 1909, the square next to Guttstadt Strasse was purchased for 70,000 marks, where a Catholic cemetery had existed previously. A year later, the authorities announced a competition for a design, which was eventually made by Max Boldt, Olsztyn's city architect. On 31 October 1912, the cornerstone was laid for the construction, but its completion was delayed due to the outbreak of World War I. The construction work was completed in 1913, the first of icials moved in in 1915, and the interior finishing was completed in 1916, and the first meeting of the city council was held on July 4 of that year. On the corner bay window, Berlin sculptor Max Krause made bas-reliefs with war episodes: the seizure of the city by the Russian army in August 1914 and the recapture of Olsztyn by General von Bulow's reserve corps. These bas-reliefs were removed in 1969. In 1927, the west wing was added, first housing the city's savings bank and now the Registry Of ice. The building did not suffer much damage during World War II, so it was taken over by the Polish administration in 1945. Even today it still serves as the seat of the city's authorities.



←

Widok na nowy ratusz od strony ówczesnej ulicy 22 Lipca (ob. ul. 11 Listopada). Oprócz zniszczonych fragmentów zabudowy, widzimy na pierwszym planie tory uruchomionej ponownie 30 IV 1946 r. linii tramwajowej.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A view of the new city hall from what was then 22 Lipca Street (now 11 Listopada Street). In addition to the destroyed fragments of buildings, we can see in the foreground the tracks of the tram line, which was reopened on 30 April.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



↑

Nowy ratusz widziany z perspektywy ówczesnej ulicy Zwycięstwa (ob. ul. Piłsudskiego).

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The new city hall seen from the perspective of what was then Zwycięstwa Street (now Piłsudskiego Street).

Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.



↑

Widok na centrum Olsztyna z perspektywy nieistniejącej już dziś ulicy Fabrycznej: ratusz, winieta PDT „Dukat” oraz charakterystyczny budynek bloku u zbiegu ulic Zwycięstwa i Dąbrowszczaków, opatrzony wówczas neonem Olsztyńskich Zakładów Opon Samochodowych. Brak trakcji komunikacji trolejbusowej, którą zlikwidowano w Olsztynie w 1971 r.

Pocz. l. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A view of the centre of Olsztyn from the perspective of the now-defunct Fabryczna Street: the city hall, a signboard of the Dukat department store, and a characteristic block of flats at the intersection of Zwycięstwa and Dąbrowszczaków Streets, with the neon sign of the Olsztyn Automobile Tire Factory at the time. There is no overhead contact line for trolleybuses, which was eliminated in Olsztyn in 1971. Early 1970s.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↓

Ratusz widziany z perspektywy ulicy 11 Listopada.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The city hall as seen from the perspective of 11 Listopada Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Budowa reaktywowanej w 2015 r. linii tramwajowej na odcinku ulic Piłsudskiego i 11 Listopada. W głębi widać m.in. Centrum Handlowe „Aura” oddane do użytku w 2005 r., na miejscu dawnej ulicy Fabrycznej.

Fot. Ryszard Gruszkiewicz

Construction of the tram line reactivated in 2015 in the section of Piłsudskiego and 11 Listopada Streets. In the background, we can see, among other things, the shape of the Aura Shopping Centre, completed in 2005 on the site of the defunct Fabryczna Street.

Photo by Ryszard Gruszkiewicz.

←

Widok na ulicę Piłsudskiego z wieży nowego ratusza.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska

A view along Piłsudskiego Street from the tower of the new city hall.

2025. Photo by Robert Tyska.

KINO ODRODZENIE

ODRODZENIE CINEMA

Prehistoria olsztyńskiego kina Odrodzenie sięga okresu międzywojennego, kiedy to w części budynku hotelu Deutsches Haus przy Kleeberger Strasse (dzisiejszej ul. Piłsudskiego) otwarto nowe, największe w mieście kino. Stało się to 5 XI 1929 r. Otrzymało ono nazwę Capitol, a sala mieściła aż 750 widzów. Co najistotniejsze, autorem projektu architektonicznego przebudowy wewnętrznej hotelu na cele projekcji filmowych był sam Erich Mendelsohn.

Budynek Capitolu – jako jedyny fragment kompleksu dawnego hotelu Deutsches Haus – postanowiono odbudować po zniszczeniach 1945. 7 X 1949 r. otwarto właśnie tam kolejne kino, które otrzymało nazwę Odrodzenie. Liczyło 529 miejsc i cieszyło się największą popularnością spośród innych olsztyńskich kin.

Niestety, pogarszający się stan techniczny budynku sprawił, że „Odrodzenie" przestało funkcjonować dokładnie 7 VII 1966 r. W lutym 1967 r. przystąpiono do rozbiórki tego stojącego przy ówczesnej ul. Zwycięstwa obiektu o charakterystycznej architekturze, która przeciągnęła się aż do lipca 1967 r. Wówczas bezpowrotnie zniknął on z pejzażu centrum miasta.

The history of Olsztyn's Odrodzenie cinema dates back to the interwar period, when a new cinema, the largest in the city, was opened in part of the Deutsches Haus hotel building at Kleeberger Strasse (today's Piłsudskiego Street). This happened on 5 November 1929. It was given the name Capitol and had an auditorium for as many as 750 spectators. Most significantly, the author of the architectural design for the conversion of the hotel's interior for film projection purposes was Erich Mendelsohn.

The Capitol building was the only part of the complex of the former Deutsches Haus hotel that was rebuilt after it was destroyed in 1945. On 7 October 1949, another cinema, named Odrodzenie, was opened there. It had 529 seats and was the most popular of all cinemas in Olsztyn.

Unfortunately, the deteriorating technical condition of the building caused Odrodzenie to cease functioning exactly on 7 July 1966. The demolition of this building of distinctive architectural characteristics, located at what was then Zwycięstwa Street, started in February 1967 and continued until July 1967. At that time, it irrevocably disappeared from the streetscape of the city centre.



←

Odbudowa budynku przedwojennego kina Capitol, w którym od października 1949 r. zaczęło funkcjonować kino Odrodzenie.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Reconstruction of the building of the pre-war Capitol cinema, where the Odrodzenie cinema began operating in October 1949.

Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.



←

Niezagospodarowany plac u zbiegu ulic Zwycięstwa i Dąbrowszczaków, przy którym stanął charakterystyczny blok mieszkalny. W 1967 r. z tego pejzażu zniknie budynek kina Odrodzenie.

Poł. l. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

An undeveloped square at the intersection of Zwycięstwa and Dąbrowszczaków Streets, with a distinctive block of flats. In 1967, the Odrodzenie cinema building disappeared from this streetscape.

Mid-1960s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



←

Rozbiórka kina Odrodzenie.

Rok 1967. Fot Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The demolition of the Odrodzenie cinema.

1967. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



←

Zbliżenie na prace rozbiórkowe kina Odrodzenie.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A close-up of the demolition work on the Odrodzenie cinema.

Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

→

Budynek mieszkalny w pełnej formie, usytuowany w trójkącie ulic Zwycięstwa, Dąbrowszczaków i 1 Maja, opatrzony już charakterystycznym neonem reklamowym Olsztyńskich Zakładów Opon Samochodowych oraz z funkcjonującą częścią handlowo-usługową.

Pocz. l. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A residential building in its full form, located in the triangle of Zwycięstwa, Dąbrowszczaków and 1 Maja Streets, already with the distinctive neon sign advertising the Olsztyn Automotive Tire Factory and with a functioning retail and service part.

Early 1970s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

↘

Centrum miasta w trakcie przebudowy. Trwa rozbiórka kina Odrodzenie, stoi już natomiast charakterystyczny budynek mieszkalny u zbiegu ulic Zwycięstwa i Dąbrowszczaków.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The city centre undergoing reconstruction. The demolition of the Odrodzenie cinema is underway, and the characteristic residential building at the intersection of Zwycięstwa and Dąbrowszczaków Streets has already been constructed.

Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.







←

Widok wzdłuż ulicy Piłsudskiego w kierunku nowego ratusza.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view along Piłsudskiego Street in the direction of the New City Hall.

2025. Photo by Robert Tyska.

↓

Widok na budynek u zbiegu ulic Piłsudskiego i 1 Maja.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view of the building at the intersection of Piłsudskiego and 1 Maja Streets.

2025. Photo by Robert Tyska.





↑

Koniec l. 60. XX w. Widok na Olsztyn z perspektywy ówczesnych peryferii miasta. Po prawej można dostrzec charakterystyczny zbiornik gazu wciąż funkcjonującej olsztyńskiej gazowni, a w tle widać ciąg najważniejszych zabytków Olsztyna.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

Late 1960s. A view of Olsztyn from the perspective of what was then the outskirts of the city. On the right there is the distinctive gas tank of the still-functioning Olsztyn gas plant, and in the background you can see Olsztyn's most important monuments in a line.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↓

Podwórko likwidowanego warsztatu samochodowego na Placu Roosevelta.

Rok 1978. Fot. Józef Szcześniak.

The backyard of a decommissioned auto repair shop at Roosevelta Square.

1978. Photo by Józef Szcześniak.





↗

Nieistniejący dziś fragment zabudowy u zbiegu ulic Szrajbera i Niepodległości, usunięty w 1978 r.

Fot. Józef Szcześniak.

The now defunct part of the group of buildings at the intersection of Szrajbera and Niepodległości Streets, removed in 1978.

Photo by Józef Szcześniak.



→

Prace prowadzone w 1978 r. na miejscu usuniętej zabudowy przy ulicy Szrajbera. W tle zabytkowy budynek dawnej willi Beyera, wówczas siedziby lokalnego oddziału Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.

Fot. Józef Szcześniak.

The work carried out in 1978 on the site of the removed buildings on Szrajbera Street. In the background, there is the historic building of the former Beyer villa, at that time the seat of the local branch of the Polish-Soviet Friendship Society.

Photo by Józef Szcześniak.



↙

Róg ulic Knosały i Niepodległości w trakcie przebudowy. W tle widoczna zabudowa ulicy Żołnierskiej oraz budynek dawnej wieży ciśnień, w którym otwarto w 1979 r. olsztyńskie obserwatorium astronomiczne.

Rok 1978. Fot. Józef Szcześniak.

The corner of Knosały and Niepodległości Streets during the reconstruction. In the background, there are buildings at Żołnierska Street and the building of the former water tower, where the Olsztyn astronomical observatory was opened in 1979.

1978.
Photo by Józef Szcześniak.



↙ ↙

Skrzyżowanie ulic Niepodległości i Szrajbera, w tle budynek dawnej willi Beyera.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The intersection of Niepodległości and Knosały Streets, with the former Beyer villa in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Widok po rozbiórce części budynków dawnej zabudowy ulicy ks. Wacława Osińskiego.

Rok 1978. Fot. Józef Szcześniak.

A view after the demolition of some of the buildings of the former Ks. Wacława Osińskiego Street.

1978. Photo by Józef Szcześniak.



↑

Pejzaż ul. ks. Wacława Osińskiego widziany z perspektywy powstającej ulicy Alojzego Śliwy.

Rok 1978. Fot. Józef Szcześniak.

The streetscape of Ks. Wacława Osińskiego Street as seen from the newly built Alojzego Śliwy Street.

1978. Photo by Józef Szcześniak.



↑

Finał prac nad budową Hali Widowiskowo-Sportowej „Urania”.

Rok 1978. Fot. Józef Szcześniak.

The final work on the construction of the Urania Entertainment and Sports Arena.

1978. Photo by Józef Szcześniak.



↑

Widok na bloki znajdujące się przy ulicy Dworcowej. W głębi biurowiec Olsztyńskich Zakładów Opon Samochodowych.

Rok 1978. Fot. Józef Szcześniak.

A view of the blocks of flats located at Dworcowa Street. In the background, the of ice building of the Olsztyn Automotive Tire Factory.

1978. Photo by Józef Szcześniak.



↑

Widok na ulicę ks. Wacława Osińskiego, przebudowaną w zupełnie innym kształcie niż historyczny, z wysokimi blokami.

Fot. Ryszard Gruszkiewicz.

A view of Ks. Wacława Osińskiego Street, with a completely different shape after the reconstruction compared to the historic one, with tall blocks of flats.

Photo by Ryszard Gruszkiewicz.



↑

Hala Widowiskowo-Sportowa Urania.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The Urania Entertainment and Sports Arena.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Panorama miasta, widoczna zabudowa mieszkaniowa Osiedla Kormoran.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A panoramic photo of the city, with residential buildings of the Kormoran Housing Estate visible.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Panorama miasta.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A panoramic photo of the city.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

↓

Widok z okolic Filharmonii Warmińsko-Mazurskiej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view from the vicinity of the Warmian-Masurian Philharmonic Hall.

2025. Photo by Robert Tyska.



NA SKUTEK DEWASTACJI I PODPALEŃ przez żołnierzy sowieckich na początku 1945 roku spłonęło prawie całe Stare Miasto oraz wiele reprezentacyjnych budynków w śródmieściu i na terenie Zatorza. W związku tym, że przedwojennych kamienic nie traktowano wówczas jako zabytkowych, nie starano się o ich rekonstrukcję bądź odbudowę. Ponadto dążono do likwidacji z przestrzeni miasta śladów „niemczyzny", w tym poprzez wyeliminowanie z architektury jej cech „niemieckich", „odprusaczanie" i „repolonizowanie". W tym duchu pierwszy konserwator zabytków postulował przebudowę neogotyckiej poczty przy ulicy Pieniężnego. Było to dziedzictwo niechciane zarówno przez władze, jak i przez nowych mieszkańców. Nie dbano o stare cmentarze, z których część zlikwidowano i przekształcono w parki. Relacje państwo–kościół negatywnie wpływały na stosunek do zabytków sakralnych. Odbudowując, począwszy od lat pięćdziesiątych, stare miasto, wzniesiono nowe budynki, nadając im charakter historyzujący, odwołujący się do barokowej (przedrozbiorowej) historii miasta, z okresu polskich wpływów na Warmii. Jako zabytek warty zachowania wskazywano średniowieczny plan miasta (układ urbanistyczny), który jako jeden z pierwszych wpisano do rejestru zabytków; podobnie Kaplicę Jerozolimską, Wysoką Bramę, katedrę i Zamek Kapituły Warmińskiej.

Zaległości w ochronie olsztyńskich zabytków nadrobiono w latach osiemdziesiątych, wpisując bardzo wiele z nich do rejestru. Odtąd formalnie chronione miały być także kamienice, cmentarze, kościoły, kapliczki, zabudowania Kortowa, a także pierwsze zabytki techniki, w tym wieża ciśnień (obecnie mieszcząca obserwatorium astronomiczne) i mosty kolejowe nad Łyną. Widoczna była już wówczas zmiana w podejściu do wartościowania młodszych zabytków. Specyficzne miejsce w tej grupie zajęły zabytki odbudowane od podstaw: Dom Polski i Dom Gazety Olsztyńskiej. Nowością stały się oddolne, aktywne działania organizacji społecznych i mieszkańców Olsztyna, dla których zabytki były ważnym elementem tożsamości i krajobrazu miasta. Dzięki nim już w XXI wieku zrewitalizowano m.in. tartak Raphaelsohnów (obecnie Muzeum Nowoczesności), browar (obecnie budynek mieszkalny), dom przedpogrzebowy na cmentarzu żydowskim (obecnie Dom Mendelsohna). Akcja „Ratujmy cmentarze" pozwala przywracać wartości zabytkowe olsztyńskim nekropoliom. W 2003 roku z okazji jubileuszu 650-lecia lokacji Olsztyna, przeprowadzono konserwację Wysokiej Bramy, jednego z symboli miasta. Także wówczas, po zakończeniu remontu, staromiejski ratusz ukazał mieszkańcom „nowe", gotyckie oblicze. W kolejnych latach zaczęto dostrzegać wartości zabytkowe powojennej odbudowy starego miasta. Do miana zabytków aspirują obecnie także nowsze, modernistyczne budowle, np. budynki planetarium i BWA oraz Dom Handlowy „Dukat". Drugiemu z nich, podobnie jak budynkowi dworca PKP, urzędowo odmówiono jednak miana zabytku.

ADAM PŁOSKI

AS A RESULT OF THE DEVASTATION and acts of arson committed by Soviet soldiers in early 1945, almost the entire Old Town and many elegant buildings in the Downtown and Zatorze districts were burned down. Since the pre-war townhouses were not considered historic at the time, there was no intention to reconstruct or rebuild them. In addition, efforts were made to eliminate traces of 'Germanness' from the city, including by removing 'German' features from its architecture and by 'de-Prussianising' and 're-Polonising' it. With this intention the first historic buildings conservation officer advocated a modification of the neo-Gothic post office at Pieniężnego Street. The building constituted legacy unwanted by both the authorities and the new residents. Old cemeteries were not cared for and some were eliminated and turned into parks. The state-church relations negatively affected the attitudes toward religious monuments. As part of the reconstruction of the old town that started in the 1950s, new buildings were constructed, with their historicising character referring to the baroque (pre-partition) history of the city from the period of Polish influence in Warmia. The medieval city plan (urban development layout), which was one of the first to be included in the register of historic monuments, was considered a historical element worth preserving; a similar approach was adopted in relation to the Jerusalem Chapel, the High Gate, the cathedral, and the castle of the Warmian Chapter.

The delay in the protection of Olsztyn's monuments was compensated in the 1980s, when a lot of them were entered in the register. Since that time, the city's townhouses, cemeteries, churches, chapels, buildings in the Kortowo district, as well as the first historical technological facilities, including the water tower (now housing an astronomical observatory) and railroad bridges over the Łyna River, have also been formally protected. A change in the approach to the valuation of younger monuments was already apparent at the time. A special place in this group was given to historic buildings rebuilt from scratch: the Polish House and the Gazeta Olsztyńska House. A new phenomenon was the grassroots efforts of community organisations and Olsztyn residents, for whom monuments were an important part of the city's identity and landscape. As a result, the Raphaelsohns' sawmill (now the Museum of Modernity), the brewery (now a residential building), and the pre-burial house in the Jewish cemetery (now the Mendelsohn House), among others, were revitalised, already in the 21st century. The 'Let's save cemeteries' campaign is helping to restore the historic values of Olsztyn's necropolises. In 2003, on the occasion of the 650th anniversary of Olsztyn's incorporation, conservation works were carried out on the High Gate building, one of the city's symbols. Also at that time, after its renovation was completed, the Old Town Hall showed its 'new' Gothic face to the city's residents. In subsequent years, the historic values of the post-war reconstruction of the old town began to be recognised. Newer, modernist buildings, such as the planetarium and BWA buildings, as well as the 'Dukat' Department Store, also aspire now to be historic monuments. However, the second of these was officially denied the title of monument, as was the railway station building.

ADAM PŁOSKI

ELBLĄG



→

ELBLĄG

Panorama zniszczeń południowego skraju starego miasta.

II poł. l. 40. XX w.
Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

A panoramic photo of the destruction of the southern edge of the old town.

2nd half of the 1940s.
Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↑

Panorama centralnej części miasta.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A panoramic photo of the central part of the city.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

→

Widok z ratusza na ulicę Karola Świerczewskiego (ob. aleja Armii Krajowej).

L. 70. XX w.
Fot. Czesław Misiuk.

A view of Karola Świerczewskiego Street (now Armii Krajowej Avenue) from the City Hall.

1970s.
Photo by Czesław Misiuk.





↖

Widok z budynku Urzędu Miejskiego wzdłuż ulicy Stefana Grota--Roweckiego, następnie alei Armii Krajowej.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view from the City Hall building along Stefana Grota-Roweckiego Street, then Armii Krajowej Avenue.

2025.
Photo by Robert Tyska.



←

Widok z budynku Urzędu Miejskiego wzdłuż alei Armii Krajowej.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view from the City Hall building along Armii Krajowej Avenue.

2025.
Photo by Robert Tyska.

Elbląg – odbudowa miasta

THE CITY'S RECONSTRUCTION

II WOJNA ŚWIATOWA PRZYNIOSŁA Elblągowi potężne straty materialne. Walki o miasto trwały trzy tygodnie, a jego centralne dzielnice zostały niemal zrównane z ziemią. Kulturowo cenna zabudowa Starego Miasta i Śródmieścia została bezpowrotnie utracona, za wyjątkiem kilku większych obiektów. Resztę ruin z czasem rozebrano. Podobnie jak wiele miast na północy i zachodzie kraju, Elbląg stał się wielkim magazynem cegieł wykorzystywanych do odbudowy innych ośrodków miejskich – Warszawy, Lublina czy Gdańska. Powoli też przywracano miastu jego przemysłowe oblicze, bazując na halach ogołoconych przez zwycięzców z Armii Czerwonej. Szybko zaniechano myśli o wznowieniu działalności stoczniowej. Wymianie ludności niemieckiej na polską towarzyszyło masowe szabrownictwo, a zalane wodą Żuławy, problemy z żywnością i epidemia tyfusu dodatkowo utrudniały akcję osadniczą.

Do lat siedemdziesiątych XX wieku w Elblągu głównie remontowano ocalałe budynki, a nowych stawiano niewiele. Zapaści rozwojowej przeciwdziałać miała specjalna uchwała rządowa z 1972 roku, dzięki której uruchomiono w mieście m.in. fabrykę domów. Szczęśliwie nie zrealizowano wszystkich planów i nie wybudowano blokowiska na terenie rozebranego Starego Miasta. Z czasem pomyślano o jego przywróceniu, ale nie w ramach historycznej rekonstrukcji, lecz tzw. retrowersji, czyli stawiania stylizowanych kamienic na dawnych fundamentach. Zabudowę poprzedzać miały kompleksowe badania ocalałych piwnic, co dało Elblągowi miano największego miejskiego poligonu archeologicznego w Europie i cenny zbiór pamiątek przeszłości. Stopniowa odbudowa dzielnicy staromiejskiej trwa od ponad czterech dekad.

U progu XXI wieku w Elblągu mieszkało ponad 130 tysięcy osób i była to wartość najwyższa w całej jego historii. Od tego czasu liczba Elblążan spadła o ponad 10 tysięcy, na co duży wpływ miały, oprócz niżu demograficznego, wyjazdy za granicę i do większych miast w kraju. Kłopoty funkcjonalne i społeczne Elbląga, według analiz Polskiej Akademii Nauk, kwalifikują go dziś do grona ośrodków obniżającego się potencjału, zagrożonych marginalizacją.

DR HAB. TOMASZ GLINIECKI

WORLD WAR II RESULTED in massive material losses to Elbląg. The fight for the city continued for three weeks, and its central districts were almost levelled to the ground. The culturally valuable buildings of the Old Town and Downtown were irretrievably lost, with the exception of a few larger buildings. The rest of the ruins were demolished over time. Like many cities in the north and west of the country, Elbląg became a great storage yard of bricks used to rebuild other cities: Warsaw, Lublin and Gdansk. The city's industrial character was also restored slowly, based on the factory buildings looted the victorious Red Army. The idea of resuming shipbuilding operations was quickly abandoned. The replacement of the German population by Poles was accompanied by mass looting, while the flooded Żuławy region, food problems and a typhus epidemic further hindered the settlement campaign.

Until the 1970s, surviving buildings were primarily renovated in Elbląg, and few new ones were constructed. The development slump was to be countered by a special government resolution adopted in 1972, which resulted, among other things, in the establishment of a house factory in the city. Luckily, not all plans were implemented and a district full of blocks of flats was not built on the site of the demolished Old Town. In time, the idea appeared of restoring it, but not as part of a historical reconstruction, but as part of the so-called 'retroversion', which involved building stylised townhouses on the old foundations. The construction was preceded by a comprehensive study of the surviving cellars, which gave Elbląg the title of the largest urban archaeological training ground in Europe and a valuable collection of relics of the past. The gradual reconstruction of the Old Town district has continued for more than four decades.

At the start of the 21st century, Elbląg was home to more than 130,000 people, the largest number in its entire history. Since then, the number of Elbląg residents has dropped by more than 10,000, which has been largely influenced, besides the demographic decline, by emigration, both abroad and to larger cities in Poland. According to analyses by the Polish Academy of Sciences, Elbląg's functional and social troubles today lead to its classification in the category of cities of declining potential, at risk of marginalisation.

TOMASZ GLINIECKI, PHD, DSC

STARÓWKA

THE OLD TOWN



↑

Widok ulic Wigilijnej i Zamkowej.

Rok 1945. Fot. z pracowni Czesława Misiuka. Zbiory MAH.

A view of Wigilijna and Zamkowa Streets.

1945. Photo from Czesław Misiuk's studio. Collections of the MAH.



→

Portal kamienicy przy ulicy Św. Ducha.

II poł. l. 40. XX w. Fot. Aldona Zdanowska-Hosbein. Zbiory MAH.

The portal of a townhouse at Świętego Ducha Street.

2nd half of the 1940s. Photo by Aldona Zdanowska-Hosbein. Collections of the MAH.



↑

Ulica Wigilijna.

Rok 1948. Fot. z pracowni
Czesława Misiuka. Zbiory MAH.

Wigilijna Street.

1948. Photo from Czesław
Misiuk's studio. Collections of the MAH.



→

Stary Rynek. Widok na ulicę Wigilijną.

L. 60. XX w. Fot. Czesław Misiuk.

The Old Market. A view of Wigilina Street.

1960s. Photo by Czesław Misiuk.

→

**Stare Miasto, kamienice
przy ulicy Wigilijnej.**

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

**The Old Town, townhouses
at Wigilijna Street.**

2025. Photo by Robert Tyska.



↘

Stare Miasto, kamienice przy ul. Wigilijnej widziane z ulicy Stary Rynek.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The Old Town, townhouses at Wigilijna Street as seen from Stary Rynek Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



↘↘

Widok z ulicy 1 Maja w kierunku kościoła pw. św. Mikołaja.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view from 1 Maja Street towards the St. Nicholas Church.

2025. Photo by Robert Tyska.







←

Widok w kierunku Placu Słowiańskiego.

Rok 1997. Fot. Dariusz Derecki. Zbiory MAH.

A view toward Słowiański Square.

1997. Photo by Dariusz Derecki. Collections of the MAH.



↙

Odbudowa starego miasta, w tle kamienice przy ulicy Stary Rynek.

Rok 1997. Fot. Dariusz Derecki. Zbiory MAH.

The reconstruction of the old town, with townhouses at Stary Rynek Street in the background.

1997. Photo by Dariusz Derecki. Collections of the MAH.

↗

Stare miasto.
Widok na ulicę Rybacką.

Rok 1997. Fot. Dariusz Derecki. Zbiory MAH.

The Old Town. A view of Rybacka Street.

1997. Photo by Dariusz Derecki. Collections of the MAH.



→

Widok z wieży katedry pw. św. Mikołaja na ulicę Rybacką.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view of Rybacka Street from the tower of the St. Nicholas Church.

2025. Photo by Robert Tyska.

MIASTO PORTOWO-PRZEMYSŁOWE

PORT AND INDUSTRIAL CITY





←

Port elbląski.

Rok 1949. Fot. Jan Bułhak.
Zbiory Biblioteki Narodowej (POLONA).

The Elbląg port.

1949. Photo by Jan Bułhak.
Collection of the National Library (POLONA).

↑

Rzeka Elbląg, zabudowania dawnej stoczni Schichaua.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The Elbląg River, buildings of the former Schichau's shipyard.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Widok na dawną stocznię Schichaua.

II poł. l. 40. XX w. Fot. z pracowni Czesława Misiuka. Zbiory MAH.

A view of the former Schichau's shipyard.

2nd half of the 1940s. Photo from Czesław Misiuk's studio. Collections of the MAH.



→

„Zamech". Montaż turbiny TK-200.

Rok 1969. Fot. PAP/Janusz Uklejewski.

'Zamech'. An assembly of the TK-200 turbine.

1969. Photo by PAP/ Janusz Uklejewski.

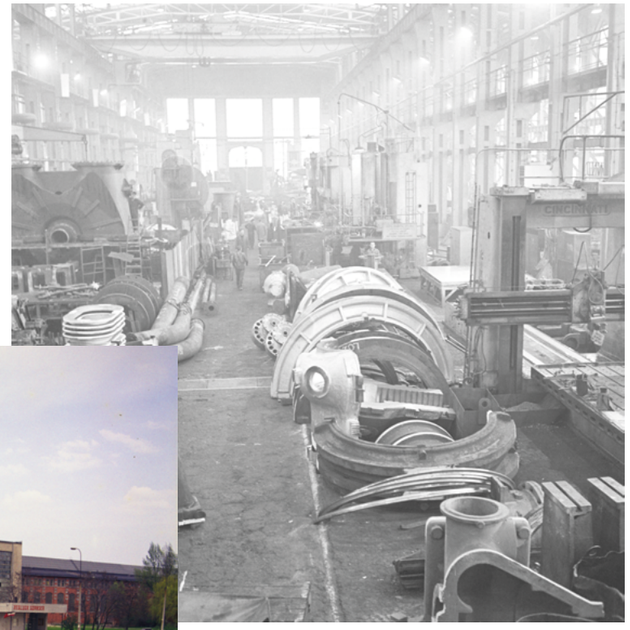



←

Zakłady Mechaniczne „Zamech".

Rok 1977. Fot. PAP/ Woody Ochnio.

Zakłady Mechaniczne 'Zamech'.

1977. Photo by PAP/ Woody Ochnio.

↑

Dawna stocznia Schichaua.

II poł. l. 40. XX w. Fot. z pracowni Czesława Misiuka. Zbiory MAH.

The former Schichau's shipyard.

2nd half of the 1940s. Photo from Czesław Misiuk's studio. Collections of the MAH.

↓

Wyspa Spichrzów, zabudowa przy ul. Warszawskiej – widok z rzeki Elbląg.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The Granary Island, buildings at Warszawska Street – view from the Elbląg River.

2025. Photo by Robert Tyska.



Elbląg –
rola miasta w regionie

THE CITY'S ROLE IN THE REGION

ELBLĄG, PONAD STUTYSIĘCZNE MIASTO położone na zachodnich peryferiach regionu, od 1945 roku do dziś kilkakrotnie zmieniał przynależność administracyjną. Jeszcze przed końcem wojny postanowiono, że wraz z przejmowaniem przez Polskę nowych ziem zostanie przeniesiony z Okręgu Mazurskiego do województwa gdańskiego. Na Wybrzeżu funkcjonował przez kolejne trzydzieści lat, osiągnąwszy status przemysłowego zaplecza Trójmiasta, odciętego jednak od swobody pływania po wodach Bałtyku. Po reformie decentralizującej (1975) miasto stało się stolicą samodzielnego województwa elbląskiego. Od 1999 roku jest częścią województwa warmińsko-mazurskiego, choć przypomnieć trzeba, że podziału kraju dokonano wtedy przy protestach Elblążan.

Robotniczy charakter powojennego Elbląga, nazywanego niekiedy „Nową Hutą północy", skupiał się głównie wokół największego pracodawcy. Do lat dziewięćdziesiątych XX wieku były to Zakłady Mechaniczne „Zamech" – producent turbin energetycznych, przekładni zębatych, a także wyposażenia okrętowego. Inicjatywy pracowników i mecenat przedsiębiorstwa przynosiły sukcesy – od zaawansowanej myśli technicznej po sport i kulturę. W Elblągu powstała znana z artystycznych form przestrzennych galeria sztuki czy pierwszy w kraju klub jazzu tradycyjnego, a obok tradycyjnie popularnych piłki nożnej i boksu rozwinęły się łyżwiarstwo szybkie, kajakarstwo i piłka ręczna. Były jednak i ciemne strony miasta pozbawionego intelektualnego rozmachu i perspektyw rozwojowych, objawiające się biedą, wzrastającym poziomem alkoholizmu oraz migracjami młodzieży do większych ośrodków. To z kolei skutkowało uczestnictwem Elblążan w masowych zrywach wolnościowych Grudnia'70 i Sierpnia'80. Od początku XXI wieku rola przemysłu w powiatowym mieście stopniowo maleje.

Drugim akcentem silnie wyróżniającym Elbląg było zlokalizowanie tu dużego garnizonu wojskowego, z funkcjonującą do dziś siedzibą dowództwa szczebla dywizyjnego. Co prawda po wielu latach 16. Pomorską Dywizję Zmechanizowaną przeniesiono do Olsztyna, za to w Elblągu zorganizowano siedzibę Wielonarodowej Dywizji NATO Północny-Wschód.

DR HAB. TOMASZ GLINIECKI

ELBLĄG, A CITY WITH a population of more than 100,000, located on the western outskirts of the region, has changed its administrative affiliation several times since 1945. Even before the end of the war, a decision was made that as Poland acquired new territories, the city would be transferred from the Mazurian Region to the Gdańskie Province. It was part of the Baltic Coast province for another thirty years, achieving the status of an industrial hinterland of the Tri-City, but cut off from the freedom of sailing on water of the Baltic Sea. After the decentralisation reform (1975), the city became the capital of the independent Elbląskie Province. Since 1999, it has been part of the Warmińsko-Mazurskie Province, but it should be recalled that the residents protested the division of the country made at that time.

The working-class character of postwar Elbląg, which was sometimes called the 'Nowa Huta of the North', was mainly centred around its largest employer. Until the 1990s, it was Zakłady Mechaniczne 'Zamech' – a manufacturer of power turbines, gears, and ship equipment. The initiatives of the company's employees and its patronage resulted in success in areas ranging from advanced technologies to sports and culture. Elbląg had an art gallery known for its artistic spatial forms, as well as the country's first traditional jazz club, and speed skating, kayaking, and handball developed alongside the traditionally popular sports such as football and boxing. However, as a city devoid of intellectual impetus and development prospects, it also had its dark sides, which manifested in poverty, rising levels of alcoholism, and migration of the city's youth to larger cities. This, in turn, resulted in the participation of Elbląg residents in the mass freedom revolts of December 1970 and August 1980. Since the beginning of the 21st century, the role of industry in the district capital has gradually declined.

Another distinct feature of Elbląg has been the location of a large military garrison there, with division-level headquarters still present in the city today. Although, after many years, the 16th Pomeranian Mechanised Division was moved to Olsztyn, the headquarters of the NATO Multinational Division Northeast was organised in Elbląg.

TOMASZ GLINIECKI, PHD, DSC

ROZWÓJ MIASTA

CITY DEVELOPMENT



↓

Ulica Pocztowa tuż po walkach.

Rok 1945. Fot. mjr Ławrow. Zbiory MAH.

Pocztowa Street just after the the fighting.

1945. Photo by Major Lavrov. Collections of the MAH.



↗

Plac Słowiański.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Słowiański Square.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

→

Plac Słowiański.

Rok 2024. Fot. Robert Tyska.

Słowiański Square.

2024. Photo by Robert Tyska.





←

Plac Kazimierza Jagiellończyka.

Rok 1971. Fot. Czesław Misiuk. Zbiory MAH.

Kazimierza Jagiellończyka Square.

1971. Photo by Czesław Misiuk. Collections of the MAH.



→

Centrum Spotkań Europejskich „Światowid”.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The ‘Światowid’ European Meeting Centre.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Czyn społeczny mieszkanców Elbląga.

L. 70. XX w.
Fot. Czesław Misiuk.

Elbląg residents’ volunteer work.

1970s. Photo by Czesław Misiuk.





↑

Widok z Placu Kazimierza Jagiellończyka na ulicę Nowowiejską.

L. 70. XX w.
Fot. Czesław Misiuk.

A view of Nowowiejska Street from Kazimierza Jagiellończyka Square.

1970s. Photo by Czesław Misiuk.

↗

Widok z Placu Kazimierza Jagiellończyka na ulicę Nowowiejską.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view of Nowowiejska Street from Kazimierza Jagiellończyka Square.

2025. Photo by Robert Tyska.





←

Ulica Nowowiejska, dawna restauracja „Kaliningrad”.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Nowowiejska Street, former Kaliningrad restaurant.

2025. Photo by Robert Tyska.

↑

Ulica Nowowiejska.

L. 70. XX w.
Fot. Czesław Misiuk.

Nowowiejska Street.

1970s. Photo by Czesław Misiuk



↑

Panorama miasta.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A panoramic photo of the city.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



←

Panorama miasta.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A panoramic photo of the city.

1946. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.

Centra regionu
Region centers

EŁK

W ODRÓŻNIENIU OD NĘKANYCH silnymi bombardowaniami alianckimi zachodnich miast Rzeszy, Prusy Wschodnie pozostawały do momentu ofensywy Armii Czerwonej niemalże nietknięte bezpośrednimi działaniami wojennymi. Niemal całkowicie wyludniony Ełk zajęto bez walki 24 stycznia 1945 roku. Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej szesnastotysięczne miasto szczyciło się dumnym mianem „stolicy Mazur", której wielkomiejskie ambicje zaczęły uwidaczniać się po budowie linii kolejowej w 1868 roku, a w sposób szczególny po odbudowie ze zniszczeń po I wojnie światowej. Zakończyła się ona w 1925 roku odbudową kościoła ewangelickiego i budową gmachu nowego neorenesansowego ratusza, którego oddanie do użytku było zarazem głównym punktem obchodów przypadającej na tamten rok rocznicy 500-lecia lokacji Ełku. Pod wrażeniem architektury miasta pozostawał sam Melchior Wańkowicz, pisząc w reportażu *Na tropach Smętka*: „Wyszedł przeciwko nam Ełk porządnie zbudowany, pełen towarów, „echt modern" za szybami szerokich witryn sklepowych".

Po wkroczeniu do miasta żołnierze radzieccy rozpoczęli demontaż infrastruktury miejsko-przemysłowej i kolejowej. Próżnia władzy, a właściwie dwuwładza administracji polskiej i wojskowych komendantur radzieckich, skutkowała licznymi pożarami wzniecanymi przez żołnierzy radzieckich i polskich szabrowników. Ich ofiarą padł m.in. ratusz oraz szereg budynków położonych przy ulicy Wojska Polskiego. Szacuje się, że zniszczenia objęły 30%, a w centrum nawet 50% zabudowy miejskiej.

DR RAFAŁ ŻYTYNIEC

UNLIKE THE CITIES of western Germany, which were plagued by heavy Allied bombardment, East Prussia remained almost untouched by direct warfare until the Red Army's offensive. The almost completely depopulated Ełk was seized without a fight on 24 January 1945. Even before the outbreak of World War II, the city, with a population of 16 thousand, boasted the proud title of 'the capital of Masuria', and its metropolitan ambitions became apparent after the construction of the railroad in 1868, and especially after its reconstruction from the damage suffered during World War I. The work ended in 1925 with the rebuilding of the Evangelical church and the construction of a new neo-Renaissance city hall, the commissioning of which was also the highlight of the celebration of Ełk's incorporation falling in that year. Impressed by the city's architecture was even Melchior Wańkowicz, who wrote in his reportage entitled *On Smętek's Trail*: 'We were welcomed by Ełk, decently built, full of goods, 'echt modern' behind the panes of wide storefronts'.

After entering the city, Soviet soldiers began dismantling the city's urban, industrial and railroad infrastructure. The power vacuum, or rather the dual authority of the Polish administration and the Soviet military commanders, resulted in numerous fires set by Soviet soldiers and Polish looters, which caused damage to, among others, the city hall and a number of buildings located at Wojska Polskiego Street. It is estimated that the damage affected 30% of the city's buildings, but this number reached as much as 50% in the city's centre.

RAFAŁ ŻYTYNIEC, PHD



←
Ełk
L. 70. XX w. Fot. K. Marian. Zbiory APS.

Zdjęcie wykonane z wieży kościoła p.w. Najświętszego Serca Jezusowego, na pierwszym planie bloki przy ul. Juliusza Słowackiego, w tle ówczesny kościół parafialny, obecnie katedra p.w. św. Wojciecha.

Ełk
1970s. Photo by K. Marian. Collections of the APS.

A photo taken from the tower of the Sacred Heart of Jesus Church, with blocks of flats at Juliusza Słowackiego Street in the foreground and the then parish church and now St. Wojciech Cathedral in the background.



↑
Ełk
Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Zdjęcie wykonane z wieży kościoła p.w. Najświętszego Serca Jezusowego, w tle katedra p.w. św. Wojciecha.

Ełk
2025. Photo by Robert Tyska.

A photo taken from the tower of the Sacred Heart of Jesus Church, with the St. Wojciech Cathedral in the background.

Ełk – wielkomiejskie ambicje i eklektyka stylów architektonicznych „stolicy Mazur”

EŁK – METROPOLITAN AMBITIONS AND ECLECTIC ARCHITECTURAL STYLES OF THE ‘CAPITAL OF MASURIA’

DO ROKU 1955 ODBUDOWANO 20 i wyremontowano 321 budynków. Do budowy pierwszych budynków mieszkalnych – przy ulicach Toruńskiej oraz Armii Czerwonej – przystąpiono zaś w 1958 roku. Kolejne pojawiały się przy ulicach: Konopnickiej, Kościuszki, Chopina i Słowackiego. Z ulicy Wojska Polskiego zniknęły stare parterowe domy. Pod koniec lat sześćdziesiątych rozpoczęto asfaltowanie pokrytych kostką brukową ulic miasta. Schyłek ery gomułkowskiej przyniósł zahamowanie budownictwa mieszkaniowego, okres budowlanej prosperity – „ełckiego przyspieszenia” (tytuł jednego z artykułów prasowych z 1975 roku) – rozpoczął się pod rządami Gierka. W tym czasie kolejny raz ujawniły się wielkomiejskie ambicje Ełku, podsycane dodatkowo nadzieją na lokalizację w nim siedziby nowego województwa. To wówczas powstały osiedla mieszkaniowe z wielkiej płyty: Centrum, Południe, Północ I, Północ II, Konieczki czy Kochanowskiego. Prawdziwą wielkomiejskość miały zapewnić miastu jednak wieżowce: Miarą ambicji miasta staną się pierwsze wysokościowce. „Miano ochotę na kilka 12-kondygnacyjnych, władze centralne przycięły ambicje o 2 piętra, niemniej 10-piętrowce to też coś!” – pisała prasa w 1974 roku. W ramach porządkowania i przebudowy śródmieścia Ełku, u zbiegu ulic Mickiewicza i ówczesnej 6 Kwietnia (obecnie Piłsudskiego) wybudowano w 1976 roku pierwszy wieżowiec, użytkowany następnie przez Ełckie Przedsiębiorstwo Budowlane i Bank Spółdzielczy. Silniej niż wcześniej w zabudowie miasta zaznaczyła się architektura przemysłowa w postaci takich przedsiębiorstw, jak oddane do użytku w 1974 roku Zakłady Mięsne.

Obecnie Ełk – tak jak wiele miast dawnych Prus Wschodnich – stanowi w wymiarze przestrzennym i architektonicznym mieszankę różnych stylów: zrewitalizowane secesyjne kamienice i budynki dawnych koszar oraz urzędów z czasów pruskich sąsiadują z wielkopłytową zabudową z okresu PRL oraz budowlami wzniesionymi w ostatnich latach.

DR RAFAŁ ŻYTYNIEC

BY 1955, TWENTY BUILDINGS HAD been rebuilt and 321 had been renovated. Meanwhile, construction of the first residential buildings – at Toruńska Street and Armii Czerwonej Street – began in 1958. More new buildings appeared along Konopnickiej, Kościuszki, Chopina and Słowackiego Streets. Old one-story houses disappeared from Wojska Polskiego Street. In the late 1960s, the city’s cobblestone-covered streets began to be covered with asphalt. The construction of residential buildings slowed down at the end of the Gomułka era, but during Gierek’s rule, the ‘Ełk acceleration’ (the title of one newspaper article from 1975) took place. At that time, Ełk’s metropolitan ambitions were once again revealed, further fuelled by the hope of locating the headquarters of the new province there. It was at that time that the Centrum, Południe, Północ I, Północ II, Konieczki and Kochanowskiego developments with prefabricated multi-family houses were built. However, the city was to gain a metropolitan character thanks to high-rise buildings: ‘The first high-rise buildings will be a measure of the city’s ambition. There was a desire for several 12-story buildings, the central authorities reduced these ambitions by 2 floors, but 10-story buildings are also quite something!’, wrote the press in 1974. As part of the cleanup and redevelopment of downtown Elk, the first high-rise building was built in 1976 at the intersection of Mickiewicza Street and the then 6 Kwietnia Street (now Piłsudskiego Street); it was later used by the Ełk Construction Company and the Cooperative Bank. Industrial architecture, for example the Meat Plant, commissioned in 1974, made its mark on the city’s built environment more strongly than before.

Today, like many cities of the former East Prussia, in spatial and architectural terms, Ełk is a mixture of different styles: revitalised Art Nouveau tenement houses, former barracks and local government buildings dating back to the times of Prussia located next to prefabricated multi-family houses of the communist period and buildings constructed in recent years.

RAFAŁ ŻYTYNIEC, PHD

ULICA WOJSKA POLSKIEGO

WOJSKA POLSKIEGO STREET



←

Ulica Wojska Polskiego.

Rok 1947. Fot. Jan Bułhak.
Zbiory MuFo.

Wojska Polskiego Street.

1947. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.

↓

Widok wzdłuż ulicy Wojska Polskiego.

Rok 2023.
Fot. Robert Tyska.

A view along Wojska Polskiego Street.

2023. Photo by Robert Tyska.





←

Ulica Wojska Polskiego. Zdjęcie wykonane z wieży kościoła p.w. Najświętszego Serca Jezusowego.

Rok 1957. Kolekcja Giseli i Klausa Skibowskich.
Zbiory MHE.

Wojska Polskiego Street. A photo taken from the tower of the Sacred Heart of Jesus Church.

1957. Gisela and Klaus Skibowski's collection.
Collections of the MHE.

→

Nieistniejące dziś pawilony przy ulicy Wojska Polskiego.

L. 70. XX w. Fot. K. Marian. Zbiory APS.

The now defunct pavilions at Wojska Polskiego Street.

1970s. Photo by K. Marian.
Collections of the APS.

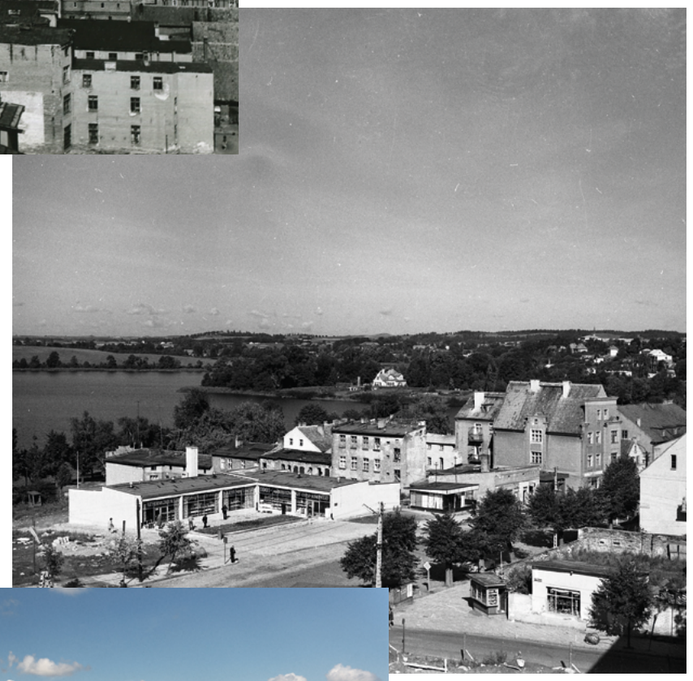



←

Zdjęcie wykonane z wieży kościoła Najświętszego Serca Jezusowego, widok wzdłuż ulicy Wojska Polskiego.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A photo taken from the tower of the Sacred Heart of Jesus Church, view along Wojska Polskiego Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Bloki przy ulicy Wojska Polskiego.

Przeł. l. 80. i 90. XX w.
Fot. Roman Łysionek.
Zbiory APS.

Blocks of flats at Wojska Polskiego Street.

Late 1980s and early 1990s. Photo by Roman Łysionek. Collections of the APS.

↓

Budynki przy ulicy Wojska Polskiego.

Rok 2024.
Fot. Robert Tyska.

Buildings at Wojska Polskiego Street.

2024. Photo by Robert Tyska.



ZAMEK

THE CASTLE









←

Jezioro Ełckie, w tle zespół zabudowań zamkowych.

Rok 1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The Ełckie Lake, with a complex of castle buildings in the background.

1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

↓

Zamarznięte Jezioro Ełckie, w tle zespół zabudowań zamkowych.

Przeł. l. 60. i 70. XX w. Fot. Zbigniew Stankiewicz. Zbiory MHE.

Frozen Ełckie Lake, with a complex of castle buildings in the background.

Late 1960s and early 1970s. Photo by Zbigniew Stankiewicz. Collections of the MHE.





←

Zespół zabudowań zamkowych, do 1976 r. funkcjonujący jako więzienie.

L. 70. XX w. Fot. K. Marian. Zbiory APS.

A complex of castle buildings, used as a prison until 1976.

1970s. Photo by K. Marian. Collections of the APS.

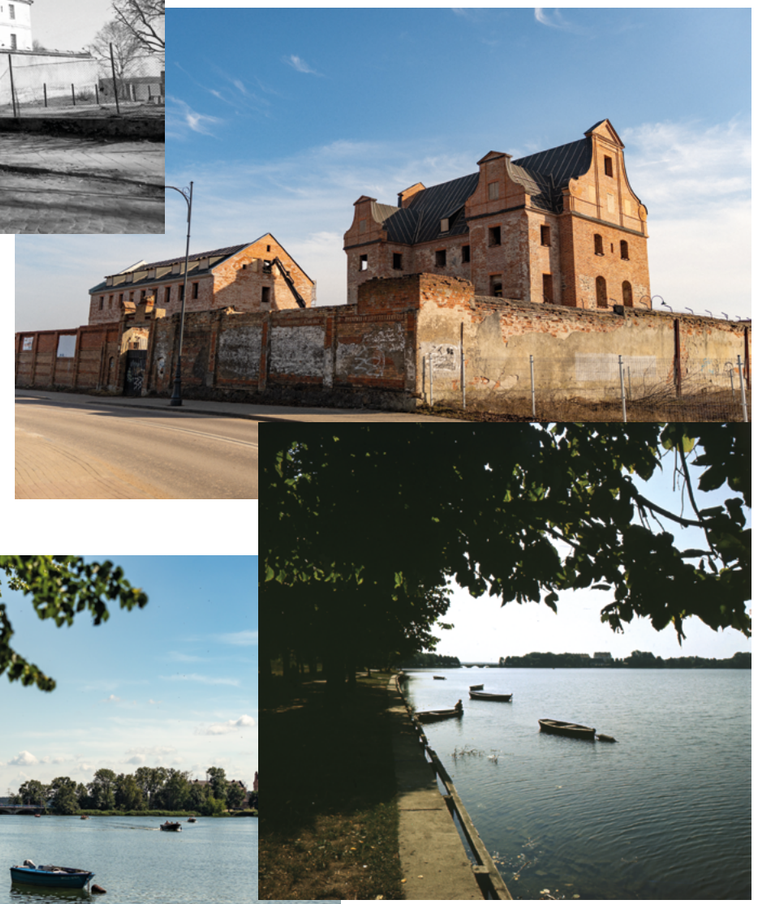

→

Zabudowania zamkowe w trakcie prac remontowych.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The castle buildings undergoing renovation work.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Jezioro Ełckie, w tle zespół zabudowań zamkowych.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The Ełckie Lake, with a complex of castle buildings in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.

↗

Jezioro Ełckie, w tle zespół zabudowań zamkowych.

Lata 70. XX w. Fot. K. Marian. Zbiory APS.

The Ełckie Lake, with a complex of castle buildings in the background.

1970s. Photo by K. Marian. Collections of the APS.

KOŚCIÓŁ NAJŚWIĘTSZEGO SERCA JEZUSOWEGO

THE SACRED HEART OF JESUS CHURCH



↑

Kościół Najświętszego Serca Jezusowego. Po lewej kamienica przy dzisiejszej ulicy Wojska Polskiego 38.

Rok 1957. Kolekcja Giseli i Klausa Skibowskich. Zbiory MHE.

Sacred Heart of Jesus Church. On the left is a townhouse at today's 38 Wojska Polskiego Street.

1957. Gisela and Klaus Skibowski's collection. Collections of the MHE.



→

W tle kościół Najświętszego Serca Jezusowego, przed kościołem kamienica przy dzisiejszej ulicy Wojska Polskiego 42.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Stankiewicz. Zbiory MHE.

In the background is the Sacred Heart of Jesus Church; in front of the church, there is a townhouse at today's 42 Wojska Polskiego Street.

1960s. Photo by Zbigniew Stankiewicz. Collections of the MHE.



←

Kościół Najświętszego Serca Jezusowego; fragment kamienicy przy dzisiejszej ulicy Wojska Polskiego 38.

Rok 1958. Fot. Tadeusz Zalewski, Jerzy Szandomirski. Zbiory APS.

Sacred Heart of Jesus Church; a part of a townhouse at today's 38 Wojska Polskiego Street.

1958. Photo by Tadeusz Zalewski, Jerzy Szandomirski. Collections of the APS.



↙

Skrzyżowanie ulic Wojska Polskiego i Armii Krajowej, w tle kościół Najświętszego Serca Jezusowego.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The intersection of Wojska Polskiego and Armii Krajowej Streets, with the Sacred Heart of Jesus Church in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Bloki przy ulicy Wojska Polskiego oraz kamienice nr 38 i 42. W tle kościół Najświętszego Serca Jezusowego.

Przeł. l. 80. i 90. XX w. Fot. Roman Łysionek. Zbiory APS.

Blocks of flats at Wojska Polskiego Street and townhouses no. 38 and 42. In the background is the Sacred Heart of Jesus Church.

Late 1980s and early 1990s. Photo by Roman Łysionek. Collections of the APS.

↑↑

Ulica Wojska Polskiego, tle kościół Najświętszego Serca Jezusowego.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Wojska Polskiego Street, with the Sacred Heart of Jesus Church in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.

ZAPLECZA
FACILITIES



↑

Ruiny w okolicach ulicy Jana Kilińskiego.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Stankiewicz. Zbiory MHE.

Ruins in the vicinity of Jana Kilińskiego Street.

1960s. Photo by Zbigniew Stankiewicz.
Collections of the MHE.

→

Zaplecza zabudowań przy ulicy Wojska Polskiego.

Przeł. l. 60. i 70. XX w.
Fot. K. Marian. Zbiory APS.

The backs of the buildings at Wojska Polskiego Street. Late 1960s and early 1970s.

Photo by K. Marian.
Collections of the APS.









→

Zaplecza zabudowań przy ulicy Wojska Polskiego.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The backs of the buildings at Wojska Polskiego Street.

2025. Photo by
Robert Tyska.









←

Widok na miasto z okolic dzisiejszej wieży widokowej.

Rok 1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A view of the city from the vicinity of today's observation tower.

1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

↑

Panorama miasta widziana z okolic wieży widokowej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A panoramic photo of the city as seen from the vicinity of the observation tower.

2025. Photo by Robert Tyska.

MIASTA
REGIONU

CITIES OF THE REGION



←

MIKOŁAJKI

Panorama Mikołajek z wodociągowej wieży ciśnień. Ulica Michała Kajki, w tle wieża kościoła ewangelickiego.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

A panoramic photo of Mikołajki from the water tower. Michała Kajki Street, with the Evangelical Lutheran Church tower in the background.

1950s.Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

Kierunki odbudowy

TRENDS OF RECONSTRUCTION

MIASTO TO TKANKA ŻYWA, zmieniająca się ewolucyjnie w czasie. Niekiedy ośrodki ulegały zagładzie, odbudowywano je jednak, poprawiając ich funkcjonalność, a w efekcie komfort życia mieszkańców. Dawne Prusy, w tym dzisiejsze Warmia i Mazury, to jednak przypadek szczególny. Nigdy bowiem jeszcze nie doszło do tak dramatycznego zbiegu wydarzeń, jak w 1945 roku: zniszczeń dokonanych przez Armię Czerwoną, wymiany ludności, zmian granic państwowych oraz przemian ustrojowych.

Wszystkie te czynniki miały ogromnie destrukcyjny charakter. Wzniecane pożary niszczyły domy. Ocalałe budynki w wielu miejscach zostawały porzucone przez swoich dotychczasowych mieszkańców. Nowi przybysze pozbawieni byli sentymentów, a wobec ogromnej biedy i w atmosferze chaosu dokonywali zniszczeń, montując chociażby potrzebne im, a pozyskane z pustostanów okna czy drzwi, czy rozbierając elementy drewniane na opał. Zmiana granic oraz nowa forma ustroju państwa doprowadziły do przerwania dotychczasowych związków gospodarczych i kulturowych oraz sprawiły, że mienie i nieruchomości stały się państwowe, a zatem w praktyce niczyje. Nowe zaś władze nie miały początkowo wystarczających możliwości zabezpieczenia ważniejszych zabytków. Do tego wszystkiego należy dodać niechęć do „niemczyzny", przekładającą się na brak szacunku wobec wielu obiektów architektury i chęć ich modyfikacji.

Zniszczeniu uległy miasta duże, jak i te małe. Skoro zaś duże powoli powstawały z gruzów, to małe musiały czekać na swoją kolej. Zainicjowana w latach pięćdziesiątych XX wieku akcja inwentaryzacji zabytkowych miast była spóźniona i wynikła z dostrzeżenia szkód wywołanych przez inne akcje – rozbiórkową i porządkową. Ofiarą bowiem padały np. w Dobrym Mieście, Lidzbarku Warmińskim czy Morągu fragmenty gotyckich fortyfikacji, nie wspominając już o budynkach, które wojnę przetrwały.

Miasta odbudowywane były głównie w technologii, która dominowała w gospodarce planowej PRL, a od lat sześćdziesiątych XX wieku była to płyta. W wielu miejscach nie tylko nowe osiedla, ale także okolice rynków (Iława, Braniewo, Gołdap) zabudowywane były w ten sposób. Zatem obok zabytków, także tych uratowanych, czy też budynków historyzujących od lat pięćdziesiątych XX wieku, pojawiały się pozbawione cech indywidualnych bloki lub pawilony handlowe. Charakter wielu miast uległ przeobrażeniu, zatarciu uległ dawny kształt (np. Dobre Miasto, Biskupiec), rynki stały się niekiedy parkami (Gołdap).

DR JERZY KIEŁBIK

A CITY IS A LIVING ORGANISM that undergoes evolutionary changes over time. In the past, cities were destroyed, but they were rebuilt in a way that improved their functionality and, as a result, the comfort of the residents. Former Prussia, including today's Warmia and Mazury, is a special case, however. This is because never before has there been such a dramatic confluence of events as in 1945: the destruction caused by the Red Army, the replacement of the population, the shifting national borders and the political transition.

All of these factors were hugely destructive. The fires that were started destroyed houses. The buildings that survived were often abandoned by their former residents. The newcomers were devoid of affection for the region, and given their extreme poverty and an atmosphere of chaos, they caused damage, for example by installing windows or doors they needed, which they obtained from other, vacant buildings, or dismantling wooden elements for use as firewood. The shifting of national borders and the new system of government led to the breaking of previous economic and cultural ties and made assets and real estate state-owned, and therefore, in practice, nobody's property. The new authorities did not initially have sufficient capacity to secure even the most important historical buildings. All this was compounded by an aversion to 'Germanness' which manifested itself in a lack of respect for many architectural objects and a desire to modify them.

Cities and towns were destroyed. The big ones were slowly rising from the rubble, but the small ones had to wait for their turn. Initiated in the 1950s, the campaign to inventory historic cities was overdue and resulted from the fact that the damage caused by other campaigns (the demolition and cleanup campaigns) was finally noticed. For example, parts of Gothic fortifications in Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński and Morąg fell victim to those earlier campaigns; the same was true of buildings that survived the war.

Cities were mainly rebuilt using the technology that prevailed in the communist planned economy, and from the 1960s onward it was prefabricated buildings technology. In many places (Iława, Braniewo and Gołdap), prefabricated blocks of flats were constructed not only in new residential districts, but also in the vicinity of market squares. Thus, from the 1950s, blocks of flats and commercial pavilions, devoid of any individual features, were constructed next to historic buildings, including those that had been saved, and historicising buildings. The character of many cities and towns was transformed, their former shape was obliterated (e.g. Dobre Miasto and Biskupiec), and their market squares sometimes became parks (Gołdap).

JERZY KIEŁBIK, PHD

Miasta zniszczone w niewielkim stopniu

Cities and towns destroyed to a small extent

RESZEL
ORNETA
MIKOŁAJKI



→

RESZEL

Zamek biskupów warmińskich.

II poł. l. 40. XX w. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

The castle of the Bishops of Warmia.

2nd half of the 1940s. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.

TYLKO NIELICZNE MIASTA WARMII I MAZUR zostały zniszczone w niewielkim stopniu. Należą do nich: Orneta z zachowanym układem przestrzennym i podcieniowymi kamienicami wokół gotyckiego ratusza (15% zniszczeń), Reszel z wąskimi pierzejami rynku i zabytkową zabudową (10%), Jeziorany ze zniszczoną w części zabudową przyrynkową, ale ocalonym poza tym niemal całym miastem (10%), w końcu odmienne w klimacie, ale malowniczo położone Górowo Iławeckie (20%). W tej grupie znajdują się również Mrągowo, Biała Piska i Mikołajki (20%).

Pomimo strat jednym z najlepiej zachowanych ośrodków miejskich Warmii i Mazur jest Reszel. Ocalała większość historycznej zabudowy, w tym gotycki zamek biskupów warmińskich i kościół, barokowy zespół pojezuicki, klasycystyczny ratusz oraz znaczna część zabudowy mieszkaniowej z XIX i XX wieku. Zniknął natomiast ryglowy spichlerz i barokowe domy przy ulicy Mazurskiej, w miejsce których wybudowano bloki. Odbudowano nowy rynek (ulica Reymonta), a w latach osiemdziesiątych XX wieku wybudowano nowe osiedle przy ulicy Gałczyńskiego, którego układ i forma stanowiły kontynuację regionalnej tradycji. Odbudowano również rynek w Ornecie, z tym że jedna z pierzei zabudowana została długim ciągiem bloku. Bardzo korzystne wrażenie sprawiają Jeziorany i Górowo Iławeckie.

Dość szczególny jest przykład Mikołajek. W wyniku wojny zniszczeniu uległo tu zaledwie pięć budynków, a kilkanaście innych wymagało bieżących napraw i remontów. Historyczna zabudowa miasta prawie w całości istniała jeszcze do lat sześćdziesiątych XX wieku, choć już wówczas była zaniedbana i technicznie wyeksploatowana. W latach siedemdziesiątych XX wieku zastępowano ją nową, wielomieszkaniową infrastrukturą blokową. Znaczna jej część, szczególnie w obrębie rynku i strefy nadbrzeżnej, nie przetrwała do dzisiaj lub została zniszczona remontami i modernizacjami, zaś samo miasto powoli traci swój charakter niewielkiego ośrodka miejskiego o kameralnej skali i prostej architekturze.

DR IWONA LIŻEWSKA

ONLY A HANDFUL OF CITIES AND TOWNS IN WARMIA AND MAZURY were destroyed to a small extent. They include: Orneta with its preserved spatial layout and arcaded townhouses around the Gothic town hall (15% destroyed), Reszel with its narrow market square frontages and historic buildings (10%), Jeziorany with its partly destroyed buildings adjacent to the market square, but with almost the entire town saved (10%) and finally Górowo Iławeckie, different in climate but with a picturesque location (20%). This group also includes Mrągowo, Biała Piska and Mikołajki (20%).

Despite the damage suffered, Reszel is one of the best-preserved urban centres of Warmia and Mazury. Most of its historic buildings survived, including the Gothic castle of the bishops of Warmia and the church, the Baroque post-Jesuit complex, the classicist town hall and many 19th and 20th century buildings. However, the half-timbered granary and baroque houses at Mazurska Street disappeared, replaced by blocks of flats. The new market square (Reymonta Street) was rebuilt, and in the 1980s a new housing development was built at Gałczyńskiego Street, layout and form of which continued the regional tradition. The market square in Orneta was also rebuilt, except that one of the frontages was replaced with a long block of flats. Jeziorany and Górowo Iławeckie make a very good impression on visitors.

Quite specific is the example of Mikołajki. Only five buildings in the town were destroyed as a result of the war and about a dozen others required minor repairs and renovations. The city's historic buildings still existed almost intact until the 1960s, although by then they were already neglected and in a poor technical condition. In the 1970s, they were replaced by new blocks of flats. Many of the historic buildings, especially those located within the market square and the waterfront area, have not survived to the present day or have been damaged by renovations and upgrades, and the city is slowly losing its character of a small town with a simple architecture.

IWONA LIŻEWSKA, PHD



↑

RESZEL

Zamek biskupów warmińskich.

II poł. l. 40. XX w. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

The castle of the Bishops of Warmia.

2nd half of the 1940s. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



→

MIKOŁAJKI

Panorama Mikołajek z wodociągowej wieży ciśnień. Ulica Michała Kajki, w tle wieża kościoła ewangelickiego.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A panoramic photo of Mikołajki from the water tower. Michała Kajki Street, with the Evangelical Lutheran Church tower in the background.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↑

RESZEL

Zamek biskupów warmińskich.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Castle of the Bishops of Warmia.

2025. Photo by Robert Tyska.

RESZEL: PRZEMIANY

RESZEL: CHANGES

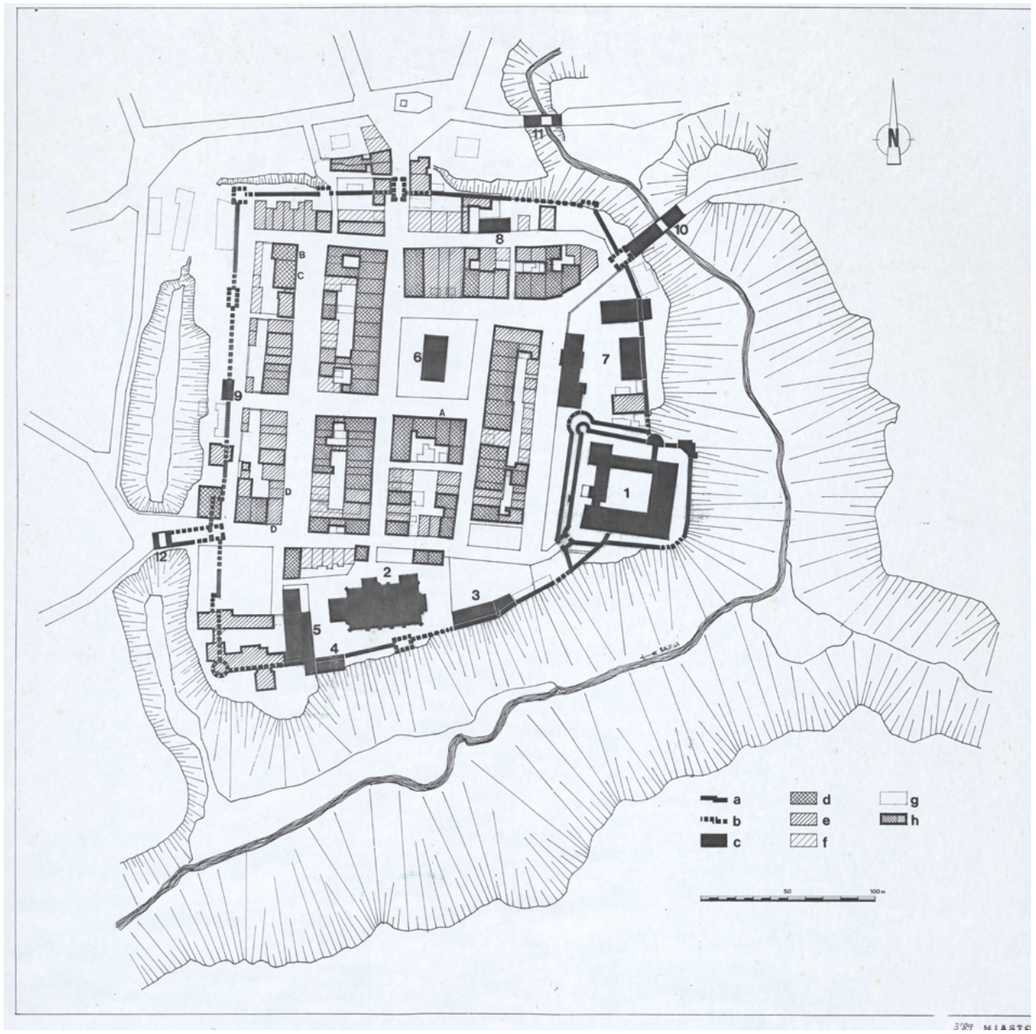

↑

Plan Starego Miasta.

Rok 1989. Zbiory Macieja Ciborowskiego.

A plan of the old town.

1989. Collection of Maciej Ciborowski.

→

Widok na ulicy Władysława Reymonta, w tle spichlerz.

Rok 1957. Zbiory Jolanty Grzyb.

A view of Władysława Reymonta Street, with the granary in the background.

1957. Collection of Jolanta Grzyb.



↘

Nowa zabudowa przy ulicy Reymonta.

II poł. l. 80. XX w. Zbiory Macieja Ciborowskiego.

The new buildings at Reymonta Street.

2nd half of the 1980s. Collection of Maciej Ciborowski.



↘↘

Widok na ulicę Reymonta.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view of Reymonta Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



→

Rynek.

L. 70. XX w. Zbiory Macieja Ciborowskiego.

The town square.

1970s. Collection of Maciej Ciborowski.

↓

Nowa zabudowa przy ulicy Reymonta.

II poł. l. 80. XX w. Zbiory Macieja Ciborowskiego.

The new buildings at Reymonta Street.

2nd half of the 1980s. Collection of Maciej Ciborowski.









↑

Nowa zabudowa przy ulicy Reymonta.

Koniec l. 80. XX w. Zbiory Jolanty Grzyb.

The new buildings at Reymonta Street.

Late 1980s. Collection of Jolanta Grzyb.

←

Widok na ulicę Reymonta.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska

A view of Reymonta Street.

2025. Photo by Robert Tyska.

RESZEL – PRZEMIANY. SPICHLERZE

RESZEL – CHANGES. GRANARIES



↑

Ulica Spichrzowa. Spichlerze na zapleczu północnej pierzei rynku, typowy element zabudowy historycznego miasta.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Spichrzowa Street. The granaries at the back of the northern frontage of the town square, a typical element of the city's historic buildings.

1960s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↓

Ulica Spichrzowa.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Spichrzowa Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



RESZEL – PRZEMIANY. BAROKOWE KAMIENICE

RESZEL – CHANGES. TOWNHOUSES WITH BAROQUE GABLE WALLS



↑

Ulica Mazurska.

II poł. l. 40 XX w. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Reszel. Mazurska Street.

2nd half of the 1940s. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



→

Reszel. Ulica Mazurska.

Rok 1955. Fot. Cecylia Vetulani. Zbiory WUOZ

Reszel. Mazurska Street.

1955. Photo by Cecylia Vetulani. Collections of the WUOZ.



←

Ulica Mazurska. Bloki, które zastąpiły barokowe kamieniczki.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Mazurska Street. The blocks of flats that replaced the Baroque townhouses.

2025. Photo by Robert Tyska.

↓

Ulica Mazurska, historyczna zabudowa.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Mazurska Street, historic buildings.

2025. Photo by Robert Tyska.



ORNETA. RYNEK

ORNETA. THE MARKET SQUARE





←

Ratusz z przylegającymi do niego domami budniczymi.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The Town Hall with adjacent merchants' houses.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

↙

Ratusz.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The Town Hall.

2025. Photo by Robert Tyska.



→

Kamienice podcieniowe w rynku.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The arcaded townhouses in the town square.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



→

Podcienia w północnej pierzei rynku.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The arcades in the northern frontage of the town square.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.





←

Kamienice podcieniowe w rynku.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The arcaded townhouses in the town square.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Podcienia w północnej pierzei rynku.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The arcades in the northern frontage of the town square.

2025. Photo by Robert Tyska.

→

Wąskie przejście między rynkowymi kamienicami i widok na ratusz od strony południowej.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The narrow passageway between townhouses in the town square and a view of the town hall from the south.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



→

Kamienice podcieniowe w północnej pierzei rynku.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The arcaded townhouses in the northern frontage of the town square.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.





←

Wąskie przejście między rynkowymi kamienicami i widok na ratusz od strony południowej.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The narrow passageway between townhouses in the town square and a view of the town hall from the south.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Kamienice podcieniowe w północnej pierzei rynku.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The arcaded townhouses in the northern frontage of the town square.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Widok na kościół ewangelicki i jego otoczenie z zachodniego brzegu jeziora.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A view of the Evangelical Lutheran Church and its surroundings from the western shore of the lake.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↗

Widok na kościół ewangelicki i jego otoczenie z zachodniego brzegu jeziora.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view of the Evangelical Lutheran Church and its surroundings from the western shore of the lake.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Plac Wolności, północna pierzeja rynku, zachowany reprezentacyjny budynek mieszkalno-usługowy oraz zabudowa gospodarcza.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MHF.

Wolności Square, the northern frontage of the town square, a preserved representative residential and commercial building and outbuildings.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



↑

Plac Wolności.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Wolności Square.

2025. Photo by Robert Tyska.

Miasta zniszczone w różnym stopniu
Cities destroyed to varying extent



BARCZEWO
BARTOSZYCE
BISKUPIEC
KĘTRZYN
LIDZBARK WARMIŃSKI
MORĄG
OLSZTYNEK
OSTRÓDA
SZCZYTNO

GRUPA MIAST ZNISZCZONYCH W RÓŻNYM stopniu obejmuje ośrodki, w których straty oszacowano na poziomie około 40–65%. Ich dzisiejszy obraz jest jednak bardzo różny. Samo szacowanie strat od początku natrafiało na trudności i nie jest kryterium całkowicie jednoznacznym. Ogólne dane o zniszczeniach miast sporządzano w różnych okresach i przez różne resorty, procent zniszczenia zabudowy nie odzwierciedlał stopnia zniszczenia budynków ani też strat w najcenniejszej tkance historycznej. Inny był też stan zabudowy zaraz po wojnie, inny pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, kiedy widać już było skutki uchwały 666 Prezydium Rządu z 20 sierpnia 1955 roku dotyczącej planowej akcji usuwania zniszczeń i śladów wojny w miastach i osiedlach.

Do zniszczeń wojennych i efektów akcji porządkowej dołączyć trzeba powojenną odbudowę. Zdeformowała ona wygląd części ośrodków miejskich. Zabudowa blokowa wprowadzona w obręb dawnych murów miejskich zacierała historyczny układ własnościowy działek i ulic, niszcząc klarowną i logiczną funkcję rynku oraz całego organizmu miejskiego z jego tradycyjnym układem. Dzisiaj, w czasie wędrówki ich ulicami, trudno sobie wyobrazić, że kiedyś w miejscu obecnych, bezładnie ustawionych bloków ciągnęły się szeregi ulic z kamienicami, malutkimi sklepikami, kawiarniami i całą atmosferą charakterystyczną dla niewielkiego, ale tętniącego życiem miasta. Do takich przykładów należą Kętrzyn, Ostróda czy Pasłęk. W wielu innych ośrodkach pozostawiono część historycznej zabudowy, wprowadzając zmiany w dużych fragmentach rynku czy ulicy, czasami przekształcając historyczne struktury urbanistyczne, jak obecny rynek w Bartoszycach, wyburzając istniejące i nadające się do remontu obiekty, jak barokowe kamieniczki we wschodniej pierzei rynku w Lidzbarku Warmińskim lub wprowadzając nową zabudowę blokową w układzie rynkowych pierzei wokół gotyckiego ratusza, jak w Morągu. Zdarza się jednak również, że całe miasto potrafi wywierać dość korzystne wrażenie poprzez zachowanie większości części historycznej zabudowy w rynku oraz praktycznie niezniszczonej w pozostałych kwartałach, jak to ma miejsce w Barczewie czy Pasymiu.

Dzisiaj w wielu miastach o ich historycznym rodowodzie świadczą pojedyncze, monumentalne budowle, w części odbudowane, w części zachowane. Ratusze, zamki, fragmenty miejskich obwarowań z prowadzącą donikąd bramą stoją wyobcowane pośród współczesnej zabudowy lub górują samotnie, w otwartej przestrzeni. Są to m.in. zabytkowy ratusz w Morągu, odbudowany w 1953 roku z funduszy Miejskiej Rady Narodowej, XIV-wieczny ratusz w Pasłęku odbudowany w latach 1959–1961 z przeznaczeniem na bibliotekę czy bramy miejskie w Bisztynku i Lidzbarku Warmińskim.

DR IWONA LIŻEWSKA

THE GROUP OF CITIES destroyed to varying extent includes those where the losses were estimated at around 40–65%. Their image today, however, greatly varies. The very estimation of the damage was difficult from the beginning and cannot be based solely on clear-cut criteria. General data on the destruction of the cities was compiled at different times and by different ministries, and the percentage of damage to the cities did not reflect the degree of destruction of buildings or the loss of the most valuable historical urban tissue. The conditions of the buildings was also different immediately after the war and in late 1950s, when the effects of Resolution 666 of the Presidium of the Government, adopted on 20 August 1955, on the planned campaign for the removal of damage and traces of war in cities and settlements were already visible.

The post-war reconstruction must be added to the war damage and the effects of the cleanup campaign, because it deformed the appearance of some towns and cities. The blocks of flats built within the former city walls obliterated the historical layout of plots and streets, destroying the clear and logical function of the market square and the entire urban organism with its traditional layout. Today, while walking on their streets, it is hard to imagine that once in the place currently occupied by disorderly blocks of flats there were streets with townhouses, tiny shops, cafes and an atmosphere characteristic of small but vibrant towns. Kętrzyn, Ostróda and Pasłęk can be used as examples. In many other towns and cities, some of the historic buildings were left in place, with changes in large sections of the market square or streets, and sometimes with historic urban structures transformed (e.g. in the current market square in Bartoszyce), with existing buildings demolished, despite being suitable for renovation (e.g. Baroque townhouses in the eastern frontage of the market square in Lidzbark Warmiński), or with new blocks of flats introduced in the layout of the market square frontages around the Gothic town hall (e.g. in Morąg). However, in some cases the entire town or city makes quite a favourable impression if most of the historic buildings in its market square are preserved and those in other quarters are virtually intact, as is Barczewo and Pasym.

Today, in many towns and cities, single monumental buildings, some rebuilt, some preserved, bear witness to their historical origins. Town halls, castles and parts of urban fortifications with a gate leading nowhere stand alienated amidst modern buildings or towering alone in open space. These include the historic town hall in Morąg, rebuilt in 1953 with funds from the Municipal National Council, the 14th-century town hall in Pasłęk, rebuilt in 1959–1961 for use as a library, and the city gates in Bisztynek and Lidzbark Warmiński.

IWONA LIŻEWSKA, PHD



←
LIDZBARK WARMIŃSKI

Widok z wieży zamku na lidzbarską starówkę. Zachowana znaczna część zabudowy, w tle pusty plac po wyburzeniach.

L. 1945–1950. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A view of Lidzbark's old town from the castle tower. A significant part of the buildings has been preserved; there is a square left empty after the demolitions in the background.

1945–1950. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



←
LIDZBARK WARMIŃSKI

Widok z wieży zamku na zabudowę lidzbarskiej starówki.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view of Lidzbark's old town buildings from the castle tower.

2025. Photo by Robert Tyska.

→
KĘTRZYN

Ruiny zabudowy miejskiej.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The ruins of town buildings.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.





↑
MORĄG

Widok na ulicę Pomorską prowadzącą do rynku.

L. 70. XX w. Zbiory IPWK.

A view of Pomorska Street leading to the town square.

1970s. Collections of the IPWK.



↑
MORĄG

Ulica Pomorska, w tle ratusz.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Pomorska Street, with the Town Hall in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Panorama Szczytna od wschodu wykonana znad Jeziora Długiego (Domowego Dużego).

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A panoramic photo of Szczytno from the east, taken from above Lake Długie (Domowe Duże).

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



←

SZCZYTNO

Panorama miasta.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A panoramic photo of the city.

2025. Photo by Robert Tyska.

→

MORĄG

Widok na dawny rynek z gotyckim ratuszem i powojenną zabudową. W tle fara oraz odbudowany pałac Dohnów (ob. siedziba MWiM).

L. 20. XXI w. Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

A view of the former town square with the Gothic town hall and post-war buildings. In the background are the parish church and the rebuilt Dohn palace (now the seat of the MWiM).

2020s. Przemysław Kisielewski's collection.



ZABUDOWA MIEJSKA

URBAN DEVELOPMENT

→

LIDZBARK WARMIŃSKI

Widok z podwórka przy ulicy Hożej na Wysoką Bramę.

L. 1945–1950. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory IPWK.

A view of the High Gate from the courtyard at Hoża Street. 1945–1950.

Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the IPWK.



→

MORĄG

Zdewastowana zabudowa miejska.

L. 50. XX w. Zbiory IPWK.

Morąg. Devastated town buildings.

1950s. Collections of the IPWK.





←

LIDZBARK WARMIŃSKI

Widok z ulicy Hożej na Wysoką Bramę.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view of the High Gate from Hoża Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

MORĄG

Ulica Andrzeja Samulowskiego.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Andrzeja Samulowskiego Street. 2025.

Photo by Robert Tyska.



←

OLSZTYNEK

Zabudowa miejska.

L. 1946–1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Town buildings.

1946–1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



←

OLSZTYNEK

Ulica Krzywa, w tle budynek ratusza.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Krzywa Street, with the Town Hall building in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.

→

BARCZEWO

Zabudowa miejska.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Town buildings.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



→

BARCZEWO

Widok z mostu na Pisie w kierunku ulicy Warmińskiej.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view from the bridge over the Pisa River toward Warmińska Street.

2025. Photo by Robert Tyska.



LIDZBARK WARMIŃSKI – PRZEMIANY

LIDZBARK WARMIŃSKI – CHANGES



→

LIDZBARK WARMIŃSKI

Zniszczenia na rynku starego miasta.

Rok 1955. Fot. Jerzy Żurawski. Zbiory WUOZ.

The destruction in the old town square.

1955. Photo by Jerzy Żurawski.
Collections of the WUOZ.

→

Wschodnia pierzeja rynku starego miasta, między kamienicami widoczna jedna z wież zamkowych.

L. 50. XX w. Zbiory MWiM.

The eastern frontage of the old town square; one of the castle towers is visible between the townhouses.

1950s. Collections of the MWiM.



→

Zniszczenia wschodniej pierzei rynku starego miasta, w tle widoczny zamek biskupów warmińskich.

L. 50. XX w. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

The destruction of the eastern frontage of the old town square, with the castle of the bishops of Warmia visible in the background.

1950s. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.





←

Wschodnia pierzeja rynku starego miasta, między kamienicami widoczna jedna z wież zamkowych.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The eastern frontage of the old town square; one of the castle towers is visible between the townhouses.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Wschodnia pierzeja rynku starego miasta.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The eastern frontage of the old town square.

2025. Photo by Robert Tyska.



→

Zniszczone kamienice na rynku starego miasta, skrzyżowanie ulic Ratuszowej i Prostej, w tle widoczny zamek biskupów warmińskich.

L. 50. XX w. Zbiory IPWK.

The destroyed townhouses in the old town square; the intersection of Ratuszowa and Prosta Streets, with the castle of the bishops of Warmia visible in the background.

1950s. Collections of the IPWK.



→

Zniszczenia południowej pierzei rynku starego miasta, widok na ulicę Jana Kasprowicza, w tle kościół pw. św. Piotra i Pawła.

L. 50. XX w. Zbiory MWiM.

The destruction of the southern frontage of the old town square; a view of Jana Kasprowicza Street, St. Peter and Paul Church in the background.

1950s. Collections of the MWiM.



←

Skrzyżowanie ulic Ratuszowej i Prostej, w tle widoczny zamek biskupów warmińskich.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The intersection of Ratuszowa and Prosta Streets, with the castle of the bishops of Warmia visible in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.



←

Widok na ulicę Kasprowicza, w tle kościół pw. św. Piotra i Pawła.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view of Kasprowicza Street, with St. Peter and Paul Church in the background.

2025. Photo by Robert Tyska.

BISKUPIEC – PRZEMIANY

BISKUPIEC – CHANGES







↖

Widok na północno-wschodni narożnik rynku, ob. Placu Wolności.

L. 1947–1949. Zbiory IPWK.

A view of the northeast corner of the town square, now Wolności Square.

1947–1949. Collections of the IPWK.

←

Widok na północną i wschodnią pierzeję rynku, ob. Placu Wolności. Trwa odbudowa pierzei wschodniej.

Zdjęcie z I poł. l. 60. XX w.
Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A view of the northern and eastern frontages of the town square, now Wolności Square. The reconstruction of the eastern frontage is underway.

Photo from the first half of the 1960s.
Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↑

Plac Wolności.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Wolności Square.

2025. Photo by Robert Tyska.

MORĄG – PRZEMIANY. RATUSZ

MORĄG – CHANGES. THE TOWN HALL





↑↑

Ruiny gotyckiego ratusza spalonego w 1945 r., wokół kramy handlarzy, widoczny cokół pomnika cesarza Wilhelma I.

Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

The ruins of the Gothic town hall burned down in 1945, with merchants' stalls around; the pedestal of the monument to Kaiser Wilhelm I is visible.

Przemysław Kisielewski's collection.

↑

Odbudowa ratusza; widoczne puste place po powojennych wyburzeniach.

Rok 1953. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The reconstruction of the town hall; empty plots remaining after the post-war demolition can be seen.

1953. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

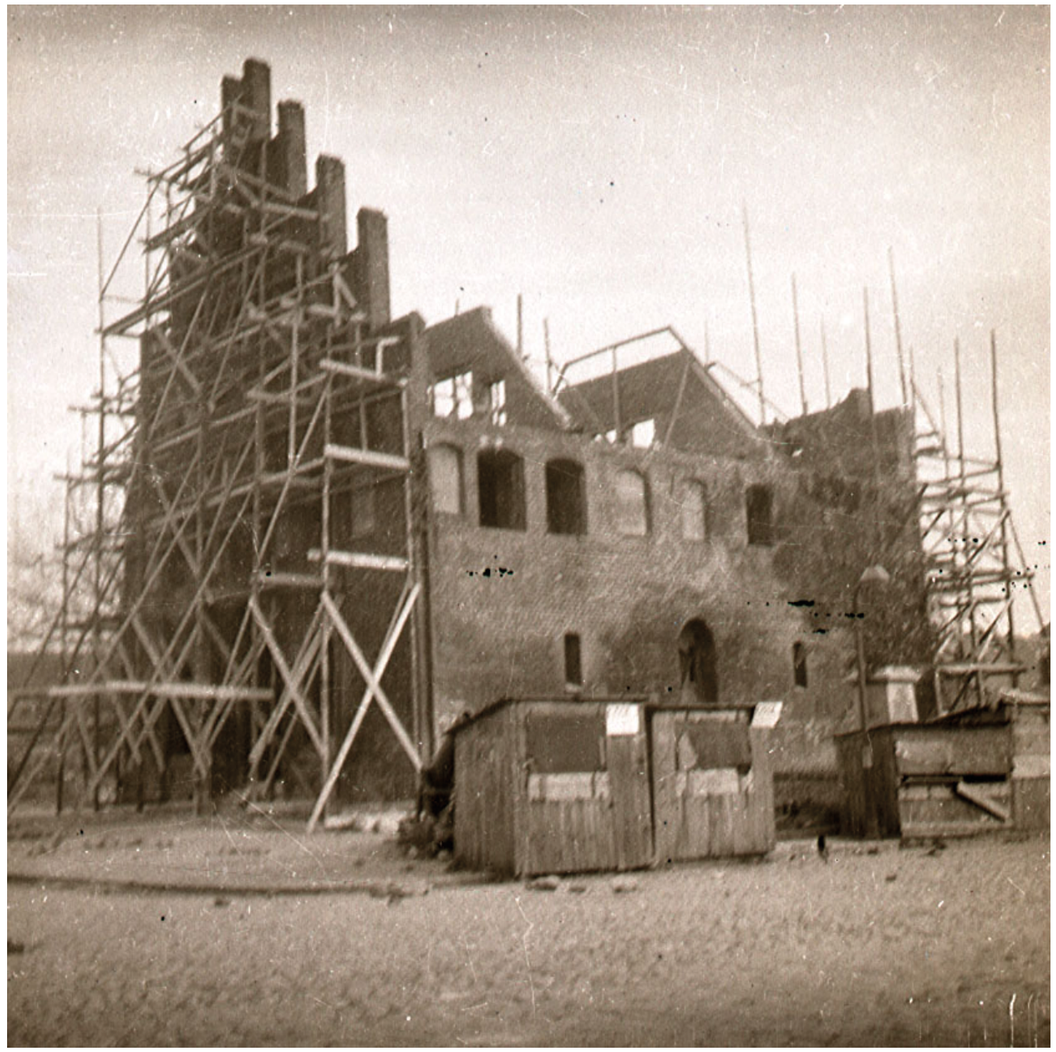

↑

Gotycki ratusz po odbudowie. Widok na portal i zabudowę rynkową.

L. 70. XX w. Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

The Gothic town hall after reconstruction. A view of the portal and town square buildings.

1970s. Przemysław Kisielewski's collection.



←

Ratusz w odbudowie – widoczne prace budowlane na ścianie od strony północnej, od ulicy Jana Kasprowicza.

L. 50. XX w. Fot. Lucjan Czubiel. Zbiory WUOZ.

The town hall under reconstruction; construction work on the wall on the northern side from the side of Jana Kasprowicza Street can be seen.

1950s. Photo by Lucjan Czubiel. Collections of the WUOZ.



←

Gotycki ratusz po odbudowie. Przed ratuszem dwie armaty z wojny francusko-pruskiej z 1870 r.

Rok 1953. Zbiory IPWK.

The Gothic town hall after reconstruction. In front of the town hall, there are two cannons from the Franco-Prussian War of 1870.

1953. Collections of the IPWK.



←

Gotycki ratusz po odbudowie. Widok na portal i zabudowę rynkową.

L. 70. XX w. Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

The Gothic town hall after reconstruction. A view of the portal and town square buildings.

1970s. Przemysław Kisielewski's collection.





↖

Gotycki ratusz po odbudowie.

L. 80. XX w. Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

The Gothic town hall after reconstruction.

1980s. Przemysław Kisielewski's collection.

↑

Ratusz. Rok 2025.

Fot. Robert Tyska.

The town hall.

2025. Photo by Robert Tyska.

KĘTRZYN – PRZEMIANY

KĘTRZYN – CHANGES



↑

Kościół pw. św. Jerzego, widok od strony mostu kolejowego na rzece Guber.

L. 70. XX w. Fot. Ryszard Czerniewski. Zbiory MWiM.

St. George Church, a view from the side of the railroad bridge over the Guber River.

1970s. Photo by Ryszard Czerniewski. Collections of the MWiM.



←

Widok na kościół i bloki wybudowane w obrębie dawnych murów miejskich.

Zbiory WUOZ.

A view of the church and blocks of flats built within the former city walls.

Collections of the WUOZ.



←

Widok na zamek.

Zbiory WUOZ.

A view of the castle.

Collections of the WUOZ.

BARCZEWO – PRZEMIANY

BARCZEWO – CHANGES





←

Zniszczona zabudowa miejska oraz kościół pw. św. Anny i św. Szczepana. Zdjęcie wykonane spod ratusza miejskiego – na dzisiejszej ulicy Mikołaja Kopernika.

L. 1946–1950. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MWiM.

The destroyed city buildings and the St. Anne and St. Stephen Church. A photo taken from a place close to the town hall – on today's Mikołaja Kopernika Street. 1946–1950.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the MWiM.

↑

Zabudowa miejska oraz kościół pw. św. Anny i św. Szczepana.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The town buildings and the St. Anna and St. Stephen Church.

2025. Photo by Robert Tyska.

SZCZYTNO – PRZEMIANY

SZCZYTNO – CHANGES







↑

Ratusz oraz zniszczona zabudowa obecnej ulicy Odrodzenia.

L. 40. XX w. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

The town hall and the destroyed buildings at the current Odrodzenia Street.

1940s. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.

↗

Nowa zabudowa ulicy Odrodzenia. W głębi widoczny budynek ratusza.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The new buildings at Odrodzenia Street. The town hall building is visible in the background.

1960s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

→

Ratusz oraz zabudowa ulicy Odrodzenia.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The town hall and the buildings at Odrodzenia Street.

2025. Photo by Robert Tyska.

Miasta zrujnowane
Ruined Cities

FROMBORK
DOBRE MIASTO
PASŁĘK
WĘGORZEWO
IŁAWA
BRANIEWO



ZNISZCZENIA ZABUDOWY MIEJSKIEJ DOTYCZYŁY niemal wszystkich miast Warmii i Mazur. Straty spowodowane były w mniejszym stopniu działaniami frontowymi – dotyczyło to ośrodków w pasie północnym, takich jak Elbląg czy Braniewo – a bardziej niszczycielskim marszem zwycięskich oddziałów Armii Czerwonej. Zniszczenia zabudowy miejskiej dotyczyły głównie centrów miast, gdzie znajdowały się też najcenniejsze, zabytkowe budowle, zarówno kamienice mieszczańskie, jak i obiekty sakralne oraz użyteczności publicznej. Unicestwieniu praktycznie uległa została staromiejska zabudowa Pieniężna (90%), Braniewa (80%) czy Iławy (75%). Wypalone zostały historyczne centra wielu ośrodków, wśród których znajdowały się m.in. Frombork (80%), Węgorzewo (80%), Nidzica (80%) Dobre Miasto (70%), Pisz (70%), Olsztynek (70%), Morąg (65%), Ostróda (60%) Trzeba tu podkreślić, że przytoczone dane procentowe dotyczą całych miast, natomiast nie uwzględniają stopnia zniszczenia centrów staromiejskich.

Na zniszczenia wojenne nałożyła się późniejsza akcja rozbiórkowa, obejmująca nie tylko odgruzowywanie czy usuwanie ruin, ale również rozbiórki uszkodzonej czy zdekapitalizowanej zabudowy. Ogromne znaczenie miała tu uchwała nr 666 dotycząca porządkowania miast. Wyczyszczone z gruzów i pozostałości dawnej zabudowy staromiejskie centra zostały całkowicie pozbawione historycznego oblicza. W części z nich całkowicie zatarta została struktura urbanistyczna z regularną siatką ulic i centralnym rynkiem (Braniewo, Frombork, Iława). Przez wiele lat, a czasami nawet do dzisiaj centra te nie zostały odbudowane. W Braniewie do lat osiemdziesiątych XX wieku w centrum miasta, niczym groźny symbol wojny, straszyły ruiny kościoła farnego p.w. św. Katarzyny, we Fromborku farę p.w. św. Mikołaja w latach siedemdziesiątych XX wieku zadaszono i zaadaptowano na kotłownię, ratując tym sposobem cenny, gotycki kościół. Samo miasto długo nie było odbudowywane, jednak historyczną pustkę skutecznie zdawało się wypełniać, przynajmniej dla gości, górujące nad miastem Wzgórze Katedralne z całym bezcennym zespołem architektonicznym i dziełami sztuki. W Pieniężnie zarówno straszący ruiną dawny zamek biskupi, jak i wciąż nieukończony rynek z ratuszem czekają na remont lub... odbudowę. Wyczyszczony praktycznie z zabudowy rynek w Węgorzewie zmienił się w duży plac z zielenią. Przejeżdżający przez rondo w sąsiedztwie kolegiaty w Dobrym Mieście rzadko zdają sobie sprawę, że właśnie znajdują się na środku dawnego, średniowiecznego rynku. Podobnie jest w Iławie, gdzie bez dawnej mapy lub rozpoznania historycznych budowli (kościół gotycki, zamek krzyżacki) trudno odnaleźć ślady dawnego staromiejskiego centrum. W tym kontekście odmiennie jawi się odbudowa Nidzicy czy Pisza, gdzie zachowano układ rynku z ratuszem, wznosząc jednakże wzdłuż jego nowo wytyczonych pierzei modernistyczne bloki. Wyzwaniem do dzisiaj pozostają miasta, gdzie centra nadal stanowią architektoniczną pustkę (Bisztynek, Susz, Zalewo).

DR IWONA LIŻEWSKA

DESTRUCTION OF BUILDINGS AFFECTED almost all cities in Warmia and Mazury. The damage was caused less by military operations – which affected cities in the northern part of the region, such as Elbląg and Braniewo – and more by the devastating march of the victorious Red Army units. Buildings were destroyed mainly in city centres, where the most valuable historic buildings were located, both bourgeois townhouses and religious and public buildings. The old town buildings of Pieniężno (90%), Braniewo (80%) and Iława (75%) were practically annihilated. The historic centres of many towns and cities were burned out, including those of Frombork (80%), Węgorzewo (80%), Nidzica (80%), Dobre Miasto (70%), Pisz (70%), Olsztynek (70%), Morąg (65%) and Ostróda (60%). It should be emphasised that the percentage values apply to entire cities and do not reflect the degree of destruction of old town centres.

The war damage was compounded by the subsequent demolition campaign, which included not only removal of debris and entire ruins, but also demolition of destroyed or significantly damaged buildings. Of great importance was Resolution 666 on urban cleanup. Cleared of debris and remains of old buildings, old city centres were completely deprived of their historical character. In some of them, the urban layout with a regular grid of streets and a central market square was completely obliterated (Braniewo, Frombork, Iława). For many years, and sometimes even to this day, these centres have not been rebuilt. In Braniewo, until the 1980s, the ruins of the parish church of St. Catherine haunted the city centre like a menacing symbol of war, and in Frombork, the parish church of St. Nicholas was covered with a roof and transformed into a boiler house, thus saving the valuable Gothic church. The latter town was not rebuilt for a long time, but the historical void seemed to be effectively filled, at least for visitors, by the Cathedral Hill towering over the city with all its priceless architecture and works of art. In Pieniężno, both the former bishop's castle, scarily still in ruins, and the still-unfinished market square with a town hall are waiting to be renovated or... rebuilt. The market square in Węgorzewo, with virtually all buildings removed, has been transformed into a large square with greenery. Those driving through the traffic circle adjacent to the collegiate church in Dobre Miasto rarely realise that they are in the very centre of the former medieval market square. The same is true in Iława, where without an old map or the recognition of historical buildings (a Gothic church and a Teutonic castle), it is difficult to find traces of the former old town. In this context, the reconstruction of Nidzica or Pisz, where the layout of the market square with the town hall was preserved, but modernist blocks of flats were constructed along its newly delineated frontages, was done differently. The towns whose centres are still an architectural void (Bisztynek, Susz and Zalewo) continue to be a challenge to this day.

IWONA LIŻEWSKA, PHD



←

Widok na Wzgórze Katedralne od strony rynku.

II poł. l. 40. XX w. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A view of the cathedral hill from the town square.

2nd half of the 1940s. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

↓

Widok z dachu zachowanych kamienic przy ulicy Rynek 4 i 2 na pusty plac rynkowy.

Rok 1958. Fot. Jerzy Żurawski. Zbiory WUOZ.

A view of the empty town square from the roof of the preserved townhouses at 4 and 2 Rynek Street.

1958. Photo by Jerzy Żurawski. Collections of the WUOZ.





↑

Panorama miasta z perspektywy portu, w oddali widoczne Wzgórze Katedralne oraz wieża wodna z 1571 r.

L. 70. XX w. Fot. Władysław Ogrodziński.
Ze zbiorów MWiM.

A panoramic photo of the city from the perspective of the port, with the cathedral hill and the 1571 water tower visible in the distance.

1970s. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



↓

Panorama miasta z perspektywy portu.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A panoramic photo of the city from the perspective of the port.

2025. Photo by Robert Tyska.





←

Most na Łynie na ob. ulicy Grunwaldzkiej – widok w stronę kolegiaty.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The bridge over the Łyna River in today's Grunwaldzka Street – view toward the collegiate church.

1960s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

↙

Most na Łynie przy ulicy Grunwaldzkiej – widok w stronę kolegiaty.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The bridge over the Łyna River in Grunwaldzka Street – view toward the collegiate church.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Widok na Basztę Bocianią i zniszczone kamieniczki oraz skrzyżowanie dzisiejszych ulic Orła Białego i Grunwaldzkiej.

L. 1945–1946. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

A view of the Stork Tower and the destroyed townhouses, and the intersection of today's Orła Białego and Grunwaldzka Streets.

1945–1946. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



↗

Zniszczone centrum miasta, widok z dzisiejszej ulicy Orła Białego w stronę Baszty Bocianiej.

L. 1945–1950. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The destroyed town centre; a view from today's Orła Białego Street toward the Stork Tower.

1945–1950. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



→

Widok na zniszczoną zabudowę, na dalszym planie kolegiata.

L. 1945–1946. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

A view of the destroyed buildings, with the collegiate church in the background.

1945–1946. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



↖↖

Widok z ulicy Orła Białego w stronę Baszty Bocianiej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A view from Orła Białego Street towards the Stork Tower.

2025. Photo by Robert Tyska.



↖

Widok na kolegiatę z ulicy Orła Białego.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Dobre Miasto. A view of the collegiate church from Orła Białego Street.

2025. Photo by Robert Tyska.

PASŁĘK

→

Kościół pw. św. Bartłomieja – widok od strony zamku.

Rok 1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

St. Bartholomew Church – a view from the castle.

1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



↘

Kościół pw. św. Bartłomieja – widok od strony zamku.

Rok 2024.
Fot. Robert Tyska.

St. Bartholomew Church – a view from the castle.

2024. Photo by Robert Tyska.







↖

Ruiny ratusza.

Rok 1955. Fot. Cecylia Vetulani. Zbiory WUOZ.

Ruins of the town hall.

1955. Photo by Cecylia Vetulani. Collections of the WUOZ.

←

Ratusz.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Town hall.

2025. Photo by Robert Tyska.

WĘGORZEWO



←

Wypalona zabudowa miejska.

II poł. l. 40. XX w.
Zbiory MWiM.

Burned town buildings.

2nd half of the 1940s.
Collections of the MWiM.

↓

Widok z Placu Wolności w kierunku kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view from Wolności Square toward the St. Peter and Paul Church.

2025. Photo by Robert Tyska.





←

Zabudowa okolic m.in. dawnego rynku oraz ulicy Teatralnej. W morzu ruin zachowana zwarta zabudowa pierzejowa.

L. 1945–1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Węgorzewo. Buildings in the vicinity of the former market and Teatralna Street, among other locations. In a sea of ruins, a compact frontage building complex had been preserved.

1945–1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

→

Widok w kierunku kościoła p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła z ulicy Teatralnej.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

A view toward the St. Peter and Paul Church from Teatralna Street.

2025. Photo by Robert Tyska.





↑

Zniszczone stare miasto.

II poł. l. 40. XX w. Fot. ze zbiorów Apolinarego Szymkowiaka, IKC.

The destroyed old town.

2nd half of the 1940s. Photo from the collection of Apolinary Szymkowiak, IKC.



←

Stare miasto.

L. 50. XX w.
Fot. Marcinkowski, IKC.

Old town.

1950s. Photo by Marcinkowski, IKC.

→

Kościół na rogu ulic Niepodległości i Jarosława Dąbrowskiego.

L. 50. XX w. Fot. ze zbiorów Moniki Krajnik, IKC.

The church at the corner of Niepodległości and Dąbrowskiego Streets.

1950s. Photo from the collection of Monika Krajnik, IKC.



BRANIEWO



↑

Ruiny ratusza. Widok ogólny od strony południowo-zachodniej.

Rok 1957. Fot. Lucjan Czubiel. Zbiory WUOZ.

The ruins of the town hall. A general view from the south-western side.

1957. Photo by Lucjan Czubiel. Collections of the WUOZ.



→

Ruiny dawnego kolegium jezuickiego przy ulicy Ratuszowej.

Rok 1958. Fot. Jerzy Żurawski. Zbiory WUOZ.

The ruins of the former Jesuit college at Ratuszowa Street.

1958. Photo by Jerzy Żurawski. Collections of the WUOZ.



→

Zabudowa mieszkaniowa.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Residential buildings.

2025. Photo by Robert Tyska.



→

Ulica Tadeusza Kościuszki. Zabudowa historyczna otoczona zabudową mieszkaniową.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Tadeusza Kościuszki Street. Historic buildings surrounded by residential buildings.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Ruiny kościoła pw. św. Katarzyny, widoczne pozostałości wieży.

Rok 1963. Fot. Lucjan Czubiel. Zbiory WUOZ.

The ruins of St. Catherine Church, with visible remains of the tower.

1963. Photo by Lucjan Czubiel. Collections of the WUOZ.



↑↑

Ruiny kościoła pw. św. Katarzyny, widok od strony ulicy Fromborskiej.

L. 60. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The ruins of St. Catherine Church, view from Fromborska Street.

1960s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↑

Kościół pw. św. Katarzyny, na pierwszym planie odsłonięte przez archeologów fundamenty ratusza.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

St. Catherine Church, with the foundations of the town hall uncovered by archaeologists in the foreground.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Zabudowa dawnego centrum Starego Miasta. Ruiny zamku kapituły warmińskiej i neogotycki kościół z XIX w.

Rok 1967. Fot. Zbyszko Siemaszko.

The buildings of the former centre of the old town. The ruins of the Warmian Chapter castle and a 19-century neo-Gothic church.

1967. Photo by Zbyszko Siemaszko.



↑

Ruiny gotyckiego ratusza, elewacja szczytowa, południowa.

Rok 1961. Fot. Sława Mojzych. Zbiory WUOZ.

The ruins of the Gothic town hall, the southern gable wall facade.

1961. Photo by Sława Mojzych. Collections of the WUOZ.



↑

Zamek – widok ogólny; widoczna degradacja budynków i postępujące zniszczenia.

L. 50. XX w. Zbiory WUOZ.

The castle – a general view; the degradation of the buildings and the progressive damage can be seen.

1950s. Collections of the WUOZ.



↑

Rynek.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The town square.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Zamek od strony rzeki Wałszy.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The castle from the side of the Wałsza River.

2025. Photo by Robert Tyska.



↑

Budowa starego miasta.

Koniec l. 60. XX w. Zbiory IKC.

The construction of the old town.

Late 1960s. Collections of the IKC.

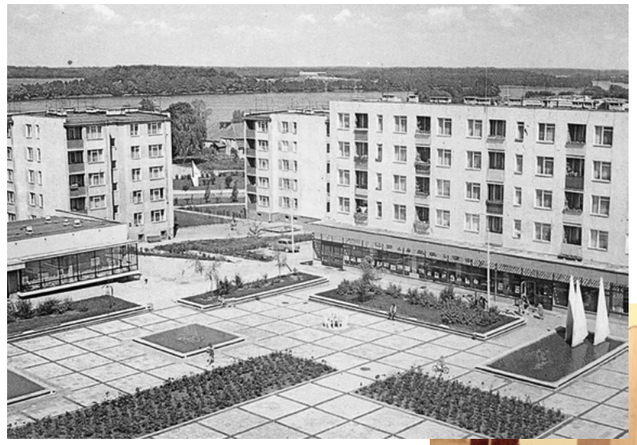

←

Stare miasto.

L. 70. XX w.
Fot. ze zbiorów
Moniki Krajnik, IKC.

Old town.

1970s. Photo from the collection of Monika Krajnik, IKC.

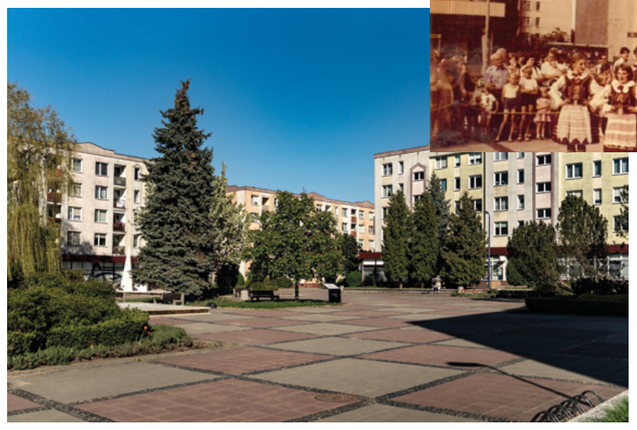



↑

Festyn na starym mieście.

L. 80. XX w. Zbiory IKC.

A feast in the old town.

1980s. Collections of the IKC.

↖

Stare Miasto.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Old town.

2025. Photo by Robert Tyska.

PRZEMIANY – ODBUDOWA. NIDZICA

CHANGES – RECONSTRUCTION. NIDZICA

↓

Widok z przedzamcza na bramę zamkową.

Rok 1957. Fot. Jerzy Żurawski. Zbiory WUOZ.

A view of the castle gate from the outer bailey.

1957. Photo by Jerzy Żurawski. Collections of the WUOZ.



↓

Ruiny zamku krzyżackiego, widok z dziedzińca na zabudowania zamkowe.

L. 50. XX w. Zbiory IPWK.

The ruins of the Teutonic castle, a view of the castle buildings from the courtyard.

1950s. Collections of the IPWK.



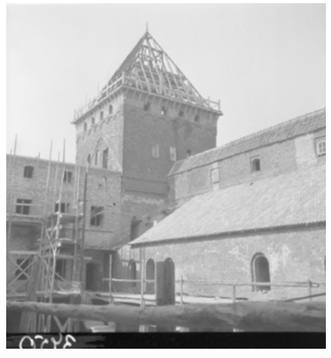

↗

Odbudowa zamku krzyżackiego ze zniszczeń wojennych, rekonstrukcja więźby dachowej na wieży.

Rok 1963. Fot. Lucjan Czubiel. Zbiory WUOZ.

The reconstruction of the Teutonic castle after the war damage; the reconstruction of the roof truss of the tower.

1963. Photo by Lucjan Czubiel. Collections of the WUOZ.

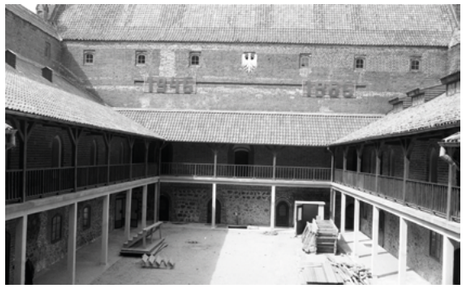

↑

Odbudowa zamku krzyżackiego ze zniszczeń wojennych, widok na dziedziniec.

L. 1961–1965. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The reconstruction of the Teutonic castle after the war damage; a view of the courtyard.

1961–1965. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↑

Widok ogólny zamku wraz z zabudową miejską.

Rok 1964. Fot. Władysław Jakimowicz. Zbiory WUOZ.

A general view of the castle with the town buildings.

1964. Photo by Władysław Jakimowicz. Collections of the WUOZ.





↑
Widok z przedzamcza na bramę zamkową.
Rok 2025. Fot. Robert Tyska.
A view of the castle gate from the outer bailey.
2025. Photo by Robert Tyska.

↗
Zamek.
Rok 2025. Fot. Robert Tyska.
The castle.
2025. Photo by Robert Tyska.



Pałace
i dwory

PALACES AND MANOR HOUSES

←

GALINY

Zbiory WUOZ.

Collections of the WUOZ.

ARKLITY
GALINY
ŁĘŻANY
NAKOMIADY
SŁOBITY
SZTYNORT

POWOJENNA HISTORIA RODOWYCH siedzib szlachty pruskiej była raczej smutna niż dobra. Po wielu z nich pozostało jedynie wspomnienie, niemało straszy ruiną, część chyli się ku upadkowi, niektóre wciąż czekają na swoją szansę. Są jednak i takie, które posiadają czułych i troskliwych właścicieli. Wyremontowane i zadbane funkcjonują nadal.

Dwory i pałace Prus Wschodnich w większości przypadków koniec wojny przetrwały szczęśliwie. Wśród nielicznych przykładów zniszczonych wówczas siedzib znajdowały się m.in. barokowe rezydencje w Słobitach i Kamieńcu, spalone przez Armię Czerwoną zimą 1945 roku. Znacznie gorzej, a nawet tragicznie, wyglądała jednak sprawa wyposażenia. W pierwszym, powojennym okresie zaginęła przeważająca większość gromadzonych przez wieki zbiorów. Czego nie wywiozła Armia Czerwona, padło łupem szabrowników. Tylko nieznaczną część udało się zabezpieczyć polskim muzealnikom, archiwistom i bibliotekarzom. Dzisiaj te zbiory możemy podziwiać w muzeach. W rezydencjach zachowane są niekiedy elementy stałego wyposażenia (piece, kominki, malowane belki stropowe, stiuki).

THE POST-WAR HISTORY of the ancestral residences of the Prussian nobility was rather sad than good. Only memories remain after some of them, many are in ruin, some are deteriorating, and some are still waiting for their chance. However, there are also those with affectionate and caring owners. Renovated and well-maintained, they continue to function.

The manors and palaces of East Prussia mostly survived the end of the war. The few examples of residences destroyed at that time are the Baroque mansions in Słobity and Kamieniec, burned down by the Red Army in the winter of 1945. Much worse, even tragic, however, was the fate of their furnishings. In the period immediately following the war, the vast majority of the collections gathered there over the centuries were lost. What the Red Army did not carry away, fell prey to looters. Only a small part was secured by Polish museum workers, archivists and librarians. Today we can admire these collections in museums. The residences sometimes retain elements of permanent furnishings (stoves, fireplaces, painted ceiling beams and stucco).

After the war, State Agricultural Farms were established in the vast majority of the

Po wojnie w przeważającej części dawnych majątków utworzono Państwowe Gospodarstwa Rolne, nieliczne pełniły funkcje ośrodków szkoleniowych czy kolonijnych. Sam fakt użytkowania sprawiał, że o budynki dbano, naprawiano, prowadzono w nich bieżące remonty. Jednakże bardzo często opieka ta była niewystarczająca. Rezydencje, mało funkcjonalne z punktu widzenia nowych użytkowników, po technicznym wyeksploatowaniu skazywano na powolną dewastację, często prowadzącą do ruiny. Symboliczne są dzieje barokowego pałacu w Arklitach, systematycznie niszczejącego od końca lat siedemdziesiątych XX wieku, dziś zachowanego w formie reliktu. W ruinie nadal znajduje się wiele innych obiektów, zniszczonych zaraz po wojnie, jak Kamieniec, i wciąż trwających lub niszczonych na przestrzeni całego powojennego okresu, jak Prosna czy Silginy. Szczególnym przykładem jest pałac w Gładyszach, który niszczał od lat siedemdziesiątych XX wieku, ostatecznie zniszczony w czasie pożaru w 1986 roku, przetrwał w stanie ruiny do początku XXI wieku. Wówczas to, po rozebraniu istniejących jeszcze murów, w miejscu barokowego pałacu postawiono nową budowlę o charakterze historycznym. Czy to właściwa ścieżka? Pytanie, jak powinno się zagospodarowywać takie obiekty. Jako trwałą ruinę (są takie przykłady w Polsce), rekonstrukcję czy może zupełnie nową budowlę?

Wśród pałaców i dworów regionu jest całkiem liczna grupa obiektów, które chylą się ku ruinie, a ich fizyczne istnienie jest zagrożone lub takie, które wciąż czekają na swoją szansę, chociaż ich przetrwanie wcale nie jest oczywiste. Symbolicznym obiektem jest barokowy pałac w Bęsi, który po kapitalnym remoncie w latach siedemdziesiątych XX wieku był nawet laureatem ogólnopolskiego konkursu „Zabytek Zadbany", a dzisiaj znajduje się na skraju ruiny. Z kolei los takich pałaców, jak Sztynort czy Drogosze, wciąż jest niepewny.

Niezbyt liczną, ale znakomitą grupę stanowią wreszcie te rezydencje, które przetrwały, znalazły dobrych i troskliwych użytkowników, czego rezultatem są odnowione obiekty. Należą do nich m.in. zespół pałacowo-folwarczny z parkiem w Galinach, pałac i park w Nakomiadach wraz z manufakturą pieców, dwór w Dawidach, pałac w Łężanach, czy dwór w Jadamowie.

DR IWONA LIŻEWSKA

former estates, with a few serving as training or summer camp centres. The very fact that they were in use meant that the buildings were cared for, repaired, and underwent ongoing repairs. However, this care was very often inadequate. The residences, hardly functionally convenient from the point of view of the new users, were left to slowly deteriorate after being technically exploited, which often led to their dilapidation. Symbolic is the history of the Baroque palace in Arklity, systematically deteriorating since the late 1970s and today preserved as a relic. Many other residences, destroyed immediately after the war, such as Kamieniec, or still standing or destroyed throughout the post-war period, such as Prosna and Silginy, are still in ruin. A special example is the palace in Gładysze, which was deteriorating from the 1970s, finally destroyed in a fire in 1986, and survived as ruins until the early 21st century. At that time, after demolishing the still existing walls, a new building of historical character was constructed in place of the Baroque palace. Is this the right way? The question is how such sites should be used: as a permanent ruin (there are examples of this in Poland), a reconstruction or perhaps a completely new building?

The palaces and mansions of the region include quite a large group of buildings that are deteriorating and their physical existence is threatened, and buildings that are still waiting for their chance, although their survival is not at all obvious. An emblematic building is the Baroque palace in Bęsia, which, after a major renovation in the 1970s, even won the nationwide 'Well-kept Monument' competition, but today is on the verge of dilapidation. The fate of such palaces as Sztynort and Drogosze is still uncertain.

A rather small but excellent group consists of those residences that have survived and found good and caring users who renovated the buildings. These include the palace and farm complex with a park in Galiny, the palace and park in Nakomiady with a stove workshop, the manor in Dawidy, the palace in Łężany, and the manor in Jadamowo.

IWONA LIŻEWSKA, PHD

NIEISTNIEJĄCE: ARKLITY

NO LONGER EXISTING: ARKLITY





←

Pałac, elewacja frontowa. Rok 1975. Już wówczas budynek był częściowo nieużytkowany, jednak nadal prezentował się okazale, a przede wszystkim miał dach.

Fot. Tadeusz Kufel. Zbiory WUOZ.

The palace, the front facade. 1975. By then, the building was already partially unused, but it still looked magnificent and, most importantly, had a roof.

Photo by Tadeusz Kufel. Collections of the WUOZ.

↑

Pałac, dawna elewacja frontowa, postępująca degradacja.

Rok 1999. Fot. Mirosław Garniec.

The palace, the former front facade, progressing deterioration.

1999. Photo by Mirosław Garniec.

NIEISTNIEJĄCE: ARKLITY

NO LONGER EXISTING: ARKLITY







←

Pałac, elewacja parkowa.

Rok 1975. Fot. Tadeusz Kufel. Zbiory WUOZ.

The palace, the park facade.

1975. Photo by Tadeusz Kufel. Collections of the WUOZ.

↙

Pałac, elewacja frontowa, zawalony dach oraz część murów.

Rok 1988. Fot. Marek Marcinkowski. Zbiory WUOZ.

The palace, the front facade, collapsed roof and part of the walls.

1988. Photo by Marek Marcinkowski. Collections of the WUOZ.

↙↙

Pałac, stan w 1988 r. Tabliczka na ruinie pałacu świadcząca o jego zabytkowym charakterze.

The palace, condition in 1988. A plaque on the ruin of the palace testifying to its historic character.





↑

Ruiny pałacu.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The ruins of the palace.

2025. Photo by Robert Tyska.

↗

Ruiny pałacu, fragment elewacji.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The ruins of the palace, a part of the facade.

2025. Photo by Robert Tyska.

RUINY: SŁOBITY

RUINS: SŁOBITY



←

Barokowy pałac. Litografia Aleksandra Dunckera.

The Baroque palace, a view from the north-west. A lithograph by Aleksander Duncker.

↙

Pałac, widok od strony północno-zachodniej. Pałac spalony w 1945 r., do dzisiaj zachowany w stanie ruiny.

Rok 1999. Fot. Mirosław Garniec.

The palace, a view from the north-west. The palace burned down in 1945 and has been preserved in ruins to this day.

1999. Photo by Mirosław Garniec.





↑

Pałac, elewacja frontowa

Rok 2025. Fot. Robert Tyska. Słobity.

The palace, the front facade.

2025. Photo by Robert Tyska.

↗

Pałac, kamienny most prowadzący do obiektu, umieszczony na osi fasady.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The palace, a stone bridge leading to the building, located on the axis of the facade.

2025. Photo by Robert Tyska.



ZAGROŻONE: SZTYNORT

ENDANGERED: SZTYNORT





↑

Pałac, elewacja frontowa.

Rok 1957. Fot. Jerzy Żurawski. Zbiory WUOZ.

The palace, the front facade.

1957. Photo by Jerzy Żurawski. Collections of the WUOZ.

↖

Herbaciarnia w parku.

Rok 1957. Fot. Sława Mojzych. Zbiory WUOZ.

A tea house in the park.

1957. Photo by Sława Mojzych. Collections of the WUOZ.







←

Pałac, elewacja ogrodowa. Obiekt nieużytkowany, widoczne ubytki pokrycia dachowego, zniszczenia ścian i stolarki otworowej.

Rok 1999.
Fot. Mirosław Garniec.

The palace, the garden facade. The building is not in use; visible loss of roofing, damage to walls and woodwork.

1999. Photo by Mirosław Garniec.

↙

Budynki folwarczne w najbliższym sąsiedztwie pałacu po remoncie.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The farm buildings in the immediate vicinity of the palace after renovation.

2025. Photo by Robert Tyska.

↙↙

Pałac, elewacja frontowa. Częściowo wyremontowany dach.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The palace, the front facade. Partially renovated roof.

2025. Photo by Robert Tyska.

FUNKCJONUJĄCE: GALINY

FUNCTIONING: GALINY



↑

Barokowy pałac, elewacja frontowa.

Rok 1958. Fot. Andrzej Lipka. Zbiory WUOZ.

The Baroque palace, the front facade.

1958. Photo by Andrzej Lipka. Collections of the WUOZ.



↑

Barokowy pałac, elewacja frontowa.

Rok 1983. Fot. B. Chlebowicz. Zbiory WUOZ.

The Baroque palace, the front facade.

1983. Photo by B. Chlebowicz. Collections of the WUOZ.



↗

Budynek bramny.

Rok 1957. Fot. Sława Mojzych. Zbiory WUOZ.

The gateway building.

1957. Photo by Sława Mojzych. Collections of the WUOZ.



→

Wewnętrzny dziedziniec przed pałacem i oficynami.

Rok 1983. Fot. B. Chlebowicz. Zbiory WUOZ.

The inner courtyard in front of the palace and outbuildings.

1983. Photo by B. Chlebowicz. Collections of the WUOZ.

FUNKCJONUJĄCE: GALINY

FUNCTIONING: GALINY



←

Pałac, elewacja ogrodowa.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The palace, the garden facade.

2025. Photo by Robert Tyska.

→

Pałac wraz z budynkiem bramnym i oficynami.

Rok 1999. Fot. Mirosław Garniec.

The palace with the gate building and outbuildings.

1999. Photo by Mirosław Garniec.

↙

Pałac. Renesansowe sgraffita na elewacji bocznej. Odsłonięte i poddane pracom konserwatorskim przez obecnych właścicieli.

Rok 2021. Fot. Iwona Liżewska.

The palace. The Renaissance sgraffitos on the side facade. Exposed and subjected to restoration work by the current owners.

2021. Photo by Iwona Liżewska.

→

Budynki bramne i oficyny. Wjazd na dziedziniec przed pałacem.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The gate buildings and outbuildings. The entrance to the courtyard in front of the palace.

2025. Photo by Robert Tyska.







FUNKCJONUJĄCE: ŁĘŻANY

FUNCTIONING: ŁĘŻANY





↖

Pałac.

Rok 1976. Fot. Tadeusz Kufel. Zbiory WUOZ.

The palace.

1976. Photo by Tadeusz Kufel. Collections of the WUOZ.

↑

Pałac. Elewacja frontowa.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The palace. The front facade.

2025. Photo by Robert Tyska.

Krajobraz otwarty

OPEN LANDSCAPE



→

DOROTOWO

Ludzie patrzący w dal.

Fot. Jan Bułhak.
Zbiory MuFo.

People looking into the distance.

Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.



↑

Aleja drzew przy szosie Lidzbark Warmiński–Reszel.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A tree alley along the road between Lidzbark Warmiński and Reszel.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



→

Aleja drzew przy drodze w okolicy Reszla.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

A tree alley along a road near Reszel.

2025. Photo by Robert Tyska.





↖

Warmiński krajobraz w okolicach Dorotowa.

Rok 1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The Warmian landscape in the vicinity of Dorotowo.

1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

←

DOROTOWO

Warmiński krajobraz przecięty drogą szybkiego ruchu w kierunku Warszawy.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The Warmian landscape cut by the expressway in the direction of Warsaw.

2025. Photo by Robert Tyska.

→

Charakterystyczny krajobraz pagórkowaty.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The distinctive hilly landscape.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↘

Okolice Miłakowa, krajobraz pagórkowaty.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The surroundings of Miłakowo, a hilly landscape.

2025. Photo by Robert Tyska.



Turystyka i krajobraz rekreacyjny Warmii i Mazur po 1945 roku

TOURISM AND THE RECREATIONAL LANDSCAPE OF WARMIA AND MAZURY AFTER 1945

LATA POWOJENNE TO STOPNIOWA odbudowa i rozwój turystyki, głównie w oparciu o naturalne walory przyrodnicze regionu, takie jak jeziora, lasy i malownicze krajobrazy. Warmia i Mazury stanowiły idealne miejsce do wypoczynku, co szybko dostrzegły władze PRL, wskazując region jako ważny ośrodek turystyki krajowej. W ramach centralnie planowanej polityki turystycznej powstawały liczne ośrodki wypoczynkowe, pola namiotowe oraz domki letniskowe, często zlokalizowane nad największymi jeziorami, takimi jak Śniardwy, Mamry czy Niegocin.

Znaczącą rolę w rozwoju turystyki odegrały zakłady pracy, które organizowały wyjazdy w ramach Funduszu Wczasów Pracowniczych. Popularnością cieszyły się również spływy kajakowe Krutynią i Pisą, a także rejsy statkami Żeglugi Mazurskiej. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku rozwinęła się infrastruktura żeglarska – budowano przystanie i wypożyczalnie sprzętu wodnego, co uczyniło Mazury jednym z najważniejszych centrów żeglarstwa śródlądowego w Polsce.

Choć turystyka w PRL była masowa i podporządkowana ideologii państwowej, przyczyniła się do popularyzacji regionu. Jednocześnie rozwój infrastruktury często odbywał się kosztem naturalnego krajobrazu – wycinano lasy pod nowe inwestycje, a standard budowanych obiektów często odbiegał od wymagań ochrony środowiska. Mimo to okres ten stworzył podstawy do późniejszego rozwoju turystyki indywidualnej i komercyjnej, który nastąpił po 1989 roku.

Wówczas turystyka zaczęła się dynamicznie rozwijać w kierunku bardziej zróżnicowanych form, takich jak agroturystyka, turystyka ekologiczna czy sportowa (żeglarstwo, kajakarstwo, wędkarstwo). Prywatne inwestycje w hotele, pensjonaty i gospodarstwa agroturystyczne znacząco wpłynęły na krajobraz rekreacyjny, niekiedy łącząc tradycyjną architekturę regionu z nowoczesnymi rozwiązaniami.

Współcześnie Warmia i Mazury nadal przyciągają turystów zaró wno swoim dziedzictwem kulturowym, jak i przyrodniczym. Jednocześnie rosnąca popularność regionu rodzi wyzwania związane z ochroną przyrody i zró wnoważonym rozwojem turystyki, by zachować unikalny charakter krajobrazu.

DR HAB. INŻ. AGNIESZKA JASZCZAK

THE POST-WAR YEARS SAW gradual reconstruction and development of tourism, mainly based on the region's natural assets, such as lakes, forests and picturesque landscapes. Warmia and Mazury was an ideal place for recreation. This fact was quickly recognised by the communist government, which designated the region as an important centre of domestic tourism. As part of centrally planned tourism policy, numerous resorts, campgrounds, and summer cottages were built, often located on the shores of the largest lakes, such as Śniardwy, Mamry and Niegocin.

A significant role in the development of tourism was played by companies, which organised trips as part of the Employee Vacation Fund. Kayaking trips down the Krutynia and Pisa rivers were also popular, as were cruises on boats owned by Żegluga Mazurska. In the 1960s and 1970s, sailing infrastructure developed: marinas and water equipment rentals were built, making Mazury one of the most important centres of inland sailing in Poland.

Although tourism in the People's Republic of Poland was conducted on a mass scale and subordinated to state ideology, it contributed to the popularisation of the region. At the same time, infrastructure development often came at the expense of the natural landscape: forests were cut down for new construction projects, and the standard of the new buildings often did not meet environmental protection requirements. Nevertheless, this period laid the groundwork for the later development of individual and commercial tourism that occurred after 1989.

After that year, tourism began to rapidly transform towards more diverse forms, such as agritourism, ecological tourism and sports tourism (sailing, kayaking and fishing). Private investment in hotels, guesthouses and agritourism farms significantly influenced the recreational landscape, sometimes combining the region's traditional architecture with modern developments.

Today, Warmia and Mazury continue to attract tourists with their both cultural and natural heritage. At the same time, the region's growing popularity creates challenges associated with nature protection and sustainable development of tourism, both necessary to preserve the unique character of the region's landscape.

AGNIESZKA JASZCZAK, PHD, DSC

KANAŁ ELBLĄSKI
ELBLĄSKI CANAL





↑
Pochylnia w Oleśnicy
L. 1945–1950. Fot. Jan Bułhak.
Zbiory MuFo.

Należy do grupy trzech pierwszych pochylni (wraz z obiektami w Jeleniach i Kątach), które wybudowano w 1859 r. dla suchego pokonania różnicy poziomów między zbiornikami wodnymi wchodzącymi w skład Kanału Ostródzko-Elbląskiego projektu Georga Jacoba Stenke.

The Oleśnica slipway
1945–1950. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.

It is one of the first three slipways (along with the slipways in Jelenie and Kąty) that were built in 1859 to traverse the diff erence in levels between the water reservoirs that are part of the Ostródzko-Elbląski Canal designed by Georg Jacob Stenke.

←
Kanał Elbląski
L. 1945–1950. Fot. Jan Bułhak.
Zbiory MuFo.

Miejsce, gdzie od 1862 r. turyści żeglugi pasażerskiej mają możliwość korzystania z wypoczynku wodnego na urokliwej trasie z Ostródy do Elbląga.

Elbląski Canal
1945–1950. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.

A place where, since 1862, tourists traveling by passenger boats have been able to enjoy water leisure activities on the charming route from Ostróda to Elbląg.



↑
Pochylnia Buczyniec

L. 1945–1950. Fot. Jan Bułhak.
Zbiory MuFo.

The Buczyniec slipway

1945–1950. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.

Wybudowana w 1860 r. celem transportu jednostek wodnych między pobliskimi akwenami wodnymi, leżącymi na trasie Kanału Ostródzko-Elbląskiego. Dzięki pracom konserwacyjno-remontowym kanał działa bez zakłóceń do dziś.

Built in 1860 to transport boats between nearby bodies of water along the route of the Ostródzko-Elbląski Canal. Thanks to maintenance and repair work, the canal has continued to operate smoothly to this day.



→
Pochylnia Jelenie. Pokonuje różnicę poziomów prawie 22 m na długości 433 m torowiska.

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The Jelenie slipway. It traverses a level difference of almost 22 metres on 433-metres long tracks.

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.



↘
Pochylnia Jelenie.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The Jelenie slipway.

2025. Photo by
Robert Tyska.



←
Pochylnia Buczyniec.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The Buczyniec slipway.

2025. Photo by
Robert Tyska.

KANAŁ ŁUCZAŃSKI / ZALEW WIŚLANY

ŁUCZAŃSKI CANAL / VISTULA LAGOON





↑

GIŻYCKO

Most obrotowy, będący częścią powstałego w II poł. XVIII w. Kanału Łuczańskiego (Lötzener Kanal). Jest on trzecim co do długości kanałem mazurskim, łączącym jezioro Niegocin i Kisajno.

The swing bridge, part of the Łuczański Canal (Lö tzener Kanal) built in the second half of the 18th century. It is the third longest Masurian canal, connecting the Niegocin and Kisajno Lakes.

→

GIŻYCKO

Kanał Łuczański.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The Łuczański Canal.

2025. Photo by Robert Tyska.



↓

FROMBORK

Port na Zalewie Wiślanym.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

The port on the Vistula Lagoon.

2025. Photo by Robert Tyska.



↖

Zalew Wiślany

L. 50. XX w. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Zatoka Morza Bałtyckiego o słonawej wodzie, mieszaninie wody morskiej i rzecznej z Pregoły, Pasłęki, Elbląga, Nogatu, Szkarpawy i Świeżej. Ze względu na dość płytką średnią głębokość na poziomie 2,7 m, preferowany ruch wodny mniejszych jednostek. Na zdj. statek wycieczkowy „Olsztyn".

Vistula Lagoon

1950s. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

A Baltic Sea bay with brackish water, a mixture of seawater and river water from the Pregel, Pasłęka, Elbląg, Nogat, Szkarpawa and Świeża Rivers. Due to the rather small average depth at 2.7 meters, use by smaller vessels is preferred. The photo shows the Olsztyn cruise ship.



←
NAPIERKI
L. 80. XX w. Zbiory IPWK.

Zajazd Eden pod Nidzicą przy drodze S 97 mijał każdy turysta przybywający z Warszawy na Mazury lub jadący dalej nad morze. Bar z charakterystycznym niebieskim dachem o wystroju w stylistyce PRL znany był dobrego jedzenia. Z powodu budowy nowej drogi szybkiego ruchu pozostał na uboczu; finalnie zamknięty w 2017 r., obecnie budynek niszczeje po pożarze w 2019 r.

1980s. Collections of the IPWK.

The Eden inn near Nidzica on the S 97 road has been passed by every tourist coming from Warsaw to Masuria or going further to the Baltic coast. The inn, with its distinctive blue roof and communist-style decor, was known for its good food. Due to the construction of the new expressway, it remained on the side of the expressway; eventually, it was closed in 2017 and now the building is deteriorating after a fire in 2019.



↓
GIŻYCKO

Rok 1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Żaglówki na jeziorze Niegocin, nad którym w 1919 r. otwarto Seglerklub „Masovia". Elitarny charakter żeglarstwa po II wojnie światowej zmienił się za sprawą organizacji państwowych dysponujących przystaniami, stanicami i żaglówkami.

GIŻYCKO

1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

Sailboats on Lake Niegocin, where Seglerklub 'Masovia' was opened in 1919. The elitist nature of sailing after World War II changed with state organisations having marinas, campsites and sailboats.



↑
MIKOŁAJKI

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Zwane Perłą Mazur, położone są na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich, pomiędzy dwoma jeziorami: Mikołajskim i Tałty. Początki turystyki wodnej w Mikołajkach sięgają l. 90. XIX w., kiedy zaczęły powstawać różne spółki armatorskie organizujące rejsy po jeziorach mazurskich. W latach międzywojennych popularne wycieczki po Wielkich Jeziorach Mazurskich polecał w *Ilustrowanym przewodniku po Mazurach Pruskich i Warmii* (Warszawa 1922) Mieczysław Orłowicz.

MIKOŁAJKI

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

Called the Pearl of Masuria, the town is located on the Great Masurian Lakes route, between two lakes: Mikołajskie and Tałty. The beginnings of water tourism in Mikołajki date back to the 1890s, when various shipowning companies began to be established to organise cruises on the Masurian lakes. In the interwar years, popular cruises on the Great Masurian Lakes were recommended in the *Ilustrowany przewodnik po Mazurach Pruskich i Warmii* [Illustrated guide to Prussian Masuria and Warmia] (Warsaw 1922) by Mieczysław Orłowicz.



↑
WĘGORZEWO
Rok 1950. Fot. Jan Bułhak.
Zbiory MuFo.

Motorowy statek wycieczkowy „Marceli Nowotko" (d. „Jägerhöhe"). Statek zakupiony w 1932 r. przez węgorzewską spółkę żeglugową Masurische Schiffahrtsgeselschaft Angerburg (MASCHA). W weekendy od maja do końca września, woził liczne rejsy turystyczne, w tygodniu pasażerami statków byli także okoliczni mieszkańcy.

WĘGORZEWO
1950. Photo by Jan Bułhak.
Collections of the MuFo.

The Marceli Nowotko motor cruise boat (formerly Jägerhöhe). The boat was purchased in 1932 by the Węgorzewo -based shipping company Masurische Schiffahrtsgeselschaft Angerburg (MASCHA). On weekends, from May to the end of September, it went on numerous tourist cruises; during the week, local residents were also passengers on the boat.



↓
L. 1945–1950. Fot. Władysław Ogrodziński.
Zbiory MWiM.

Spływy kajakowe były jedną z ulubionych form spędzania czasu wolnego na wodzie. Urokliwe, snujące się wolnym nurtem rzeki Warmii i Mazur, dawały możliwość spędzenia czasu na łonie natury i ochłody w letnie dni, a kajaki były dostępne w przystępnych cenach zarówno dla bardziej, jak i mniej zaawansowanych wodniaków.

1945–1950. Photo by Władysław Ogrodziński.
Collections of the MWiM.

Kayaking trips were one of the favourite water leisure activities. The charming, slowly flowing rivers of Warmia and Masuria offered opportunities to spend time in nature and cool off on summer days, and kayaks were available at affordable prices for both more and less advanced water sports fans.



↑
GIŻYCKO
Rok 1947. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Żaglówki na jeziorze Niegocin. Od l. 60. XX w. można było wypożyczyć łodzie i żaglówki w nowych przystaniach zakładanych przez organizacje turystyczne czy też zakładowe ośrodki wypoczynkowe.

GIŻYCKO
1947. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

Sailboats on Lake Niegocin. From the 1960s, it was possible to rent boats and sailboats at new marinas set up by tourist organisations or company resorts.

→
GIŻYCKO
Żaglówki na jeziorze Niegocin.
Rok 1950. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Sailboats on Lake Niegocin.
1950. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.





↑
MIKOŁAJKI
L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Mikołajki w l. 70. XX w. były jednym z najchętniej odwiedzanych mazurskich miasteczek, wokół których rozwijała się coraz liczniejsza infrastruktura wypoczynkowa. Różnego rodzaju zakładowe i branżowe ośrodki wypoczynkowe stwarzały swoim pracownikom za niewielką opłatą możliwość letniego odpoczynku na łonie natury.

MIKOŁAJKI
1970s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

In the 1970s, Mikołajki was one of the most visited Masurian towns, with a growing leisure infrastructure developing around it. Various types of company and industry resorts provided employees with the opportunity for summer leisure in nature for a small fee.

↓

L. 70. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Latem 1959 r. z Giżycka wyruszyły na jeziora dwa pływające sklepy należące do Wojewódzkiego Związku Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska" w Olsztynie – holownik „Jaś" i mały statek spacerowy „Małgosia". Statki te zaopatrywały sezonowe sklepy w Wierzbie, Piaskach, Kamieniu, Niedźwiedzim Rogu, a po drodze prowadziły sprzedaż obwoźną z wody. W 1966 r. „Jasia" wymieniono na „nowszego Jasia". Od 1969 r. do poł. l. 80. na jeziorach pływały też dwie mobilne stacje paliwowe CPN: statki „Kormoran" i „Mazurek".

1970s. Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

In the summer of 1959, two loating stores owned by the Provincial Union of Communal Cooperatives 'Samopomoc Chłopska' in Olsztyn – the tugboat 'Jas' and the small excursion boat 'Małgosia' set off for the lakes from Giżycko. These boats supplied seasonal stores in Wierzba, Piaski, Kamień and Niedźwiedzi Róg, and conducted sales from the water along the way. In 1966, the 'Jas' tugboat was replaced with a 'newer Jaś'. From 1969 until the mid-1980s there were also two mobile CPN fuel stations on the lakes on the Kormoran and Mazurek boats.





↑

Symboliczna granica Mazur – krainy tysiąca polodowcowych jezior, pięknych lasów i czerwonych zamków – droga wyjazdowa na Warszawę.

L. 70. XX w. Zbiory IPWK.

The symbolic border of Masuria – the land of a thousand glacial lakes, beautiful forests and red castles – the road to Warsaw.

1970s. Collections of the IPWK.



←

Symboliczny początek – gospodarz uroczyście odbiera akt nadania ziemi.

L. 1945–1946.
Fot. Władysław
Ogrodziński.
Zbiory MWiM.

A symbolic beginning – a farmer solemnly receives a land grant deed.

1945–1946. Photo by
Władysław Ogrodziński.
Collections of the MWiM.

Rolnictwo, rozwój i rozbudowa wsi

AGRICULTURE, RURAL DEVELOPMENT AND RECONSTRUCTION



↑

Początki gospodarowania – redlenie ziemniaków konno.

L. 1945–1946. Fot. Władysław Ogrodziński. Zbiory MWiM.

The beginnings of farming – lister ploughing of potatoes with horses.

1945–1946. Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



↑

Koszenie zboża przy użyciu konnej żniwiarki.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

Cutting cereal with a horse-drawn reaper.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↑

Stopniowa mechanizacja rolnictwa – użycie młocarni.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

Gradual mechanisation of agriculture – the use of threshing machines.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



←

Element życia codziennego wsi – gospodyni robiąca pranie w pobliskim akwenie.

L. 50. XX w. Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

An element of daily village life – a housewife doing laundry in a nearby body of water.

1950s. Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↙

WORLINY

Wóz jadący drogą.

L. 1946–1949. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

A wagon moving on a road.

1946–1949. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.

PRZYKŁADY ZABUDOWY WIEJSKIEJ

EXAMPLES OF RURAL BUILDINGS



→

Ignalin k. Ornety.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Ignalin near Orneta.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



←

Ignalin.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

Ignalin.

2025. Photo by Robert Tyska.



→

Nowe Guty k. Orzysza.

Rok 1946. Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

Nowe Guty near Orzysz.

1946. Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



←

Nowe Guty.

Rok 2024.
Fot. Robert Tyska.

Nowe Guty.

2024. Photo by Robert Tyska.

PAMIĘĆ

THE MEMORY



←

LIDZBARK WARMIŃSKI

Obalony pomnik Czarnego Huzara.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MWiM.

The toppled Black Hussar statue.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the MWiM.

Znieść, zburzyć, zetrzeć z powierzchni ziemi wszystkie dawne zamki krzyżackie, by ślad po nich nie został, a wspomnienie po nich zniknęło

Głos delegatów z Mazur do uczestników pierwszego zebrania Stowarzyszenia Architektów Rzeczpospolitej Polskiej w Lublinie, listopad 1944 r., za: Marta Leśniakowska, *Polska historia sztuki i nacjonalizm*, w: *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950*, Warszawa 1998, s. 44.

Przestrzeń publiczna przetkana jest wątkami przeszłości, upamiętnieniami ludzi i wydarzeń. Wybor nazwy ulicy jest zawsze działaniem świadomym. Stawianie pomnika jest działaniem celowym. Przeszłość definiuje teraźniejszość.

Polskie władze, skoro tylko rozpoczęły administrowanie ziemiami nazywanymi „odzyskanymi", usuwały wszystko to, co było poniemieckie lub za takie uchodziło. Sprzyjały temu również powojenne społeczne nastroje oraz obecność nowych mieszkańców, którzy w większości nie czuli związku z historią dawnych Prus, a niemieckość kojarzyli z przemocą i terrorem. W miejsce pomników niemieckich bohaterów wznoszono nowe, których rolą było oswajanie pamięci, legitymizowanie „odzyskania". W miejsce pomnika Konrada von Jungingena pojawił się pomnik grunwaldzki, zniknęły symbole zwycięskiego plebiscytu 1920 roku, pojawiły się pamiątki po „bojownikach o polskość Warmii i Mazur". Z nazewnictwa ulic zniknęli znienawidzeni twórcy III Rzeszy, ale też niemieccy poeci czy kompozytorzy. Ich miejsce zajęli bohaterowie polskiej historii, także lokalnej, związani z polskością, choćby Seweryn Pieniężny, Walenty Barczewski czy Wojciech Kętrzyński.

Symbolem pogmatwania, a zarazem ciągłości historii jest olsztyński pomnik dłuta Xawerego Dunikowskiego, wzniesiony z symbolicznego materiału – kamienia pozyskanego z monumentalnego „Pomnika Chwały Rzeszy" – ku chwale zwycięzcom: żołnierzom Armii Czerwonej. Ta opowieść ma jednak swój ciąg dalszy...

DR JERZY KIEŁBIK

Erase, demolish, wipe off the face of the earth all former Teutonic castles, so that no trace of them remains and the memory of them disappears

Statement of the Mazurian delegates to the participants of the first meeting of the Association of Architects of the Republic of Poland in Lublin, November 1944, after: Marta Leśniakowska, *Polska historia sztuki i nacjonalizm* [Polish art history and nationalism], in: *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950* [Nationalism in art and art history], Warsaw 1998, p. 44.

Public space is interspersed with threads of the past, commemorations of people and events. The choice of a street's name is always a conscious act. Erecting a monument is a deliberate action. The past defines the present.

The Polish authorities, as soon as they began administering the territories called 'recovered', removed everything that was German, or was perceived as such. This was also facilitated by post-war public sentiment and the presence of new residents, most of whom felt no connection to the history of the former Prussia, and associated Germanness with violence and terror. In place of monuments to German heroes, new ones were erected, whose role was to accustom memory and legitimise the 'recovery'. In place of the Konrad von Jungingen monument appeared the Grunwald monument, the symbols of the victorious 1920 plebiscite disappeared, and commemorations of the 'fighters for the Polishness of Warmia and Mazury' appeared.

The hated artists of the Third Reich, but also German poets or composers, disappeared from street names. Their place was taken by heroes of Polish history, including local ones, associated with Polishness, such as Seweryn Pieniężny, Walenty Barczewski and Wojciech Kętrzyński.

A symbol of the confusion and yet continuity of history is the Olsztyn monument to the glory of the victorious soldiers of the Red Army, chiselled by Xawery Dunikowski, erected from a symbolic material – the stone obtained from the huge 'Monument to the Glory of the Reich'. This story, however, has a sequel...

JERZY KIEŁBIK, PHD

POMNIKI ZNISZCZONE

DESTROYED MONUMENTS





↑

Drogowskaz prowadzący w stronę kamienia von Jungingena.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

A signpost leading towards the von Jungingen stone.

Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.

←

Wykonany w 1901 r. kamień honorujący poległego pod Grunwaldem wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Ulricha von Jungingena. W 1980 r. przeniesiony w inne miejsce.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

Made in 1901, the stone honours Ulrich von Jungingen, Grand Master of the Teutonic Order, fallen at Grunwald. In 1980, it was moved to another location.

Photo by Zbigniew Grabowski. Collections of the MWiM.



↑

FROMBORK

Nieistniejący neogotycki pomnik Mikołaja Kopernika.

Fot. Jan Bułhak. Zbiory MuFo.

The defunct neo-Gothic monument to Nicolaus Copernicus.

Photo by Jan Bułhak. Collections of the MuFo.



↗

MORĄG

Pomnik cesarza Wilhelma I.

Rok 1945. Zbiory Przemysława Kisielewskiego.

The monument to Kaiser Wilhelm I.

1945. Przemysław Kisielewski's collection.

POMNIKI ZAADAPTOWANE
ADAPTED MONUMENTS



↗
OLSZTYN
Fot. Zbigniew Grabowski.
Zbiory MWiM.

Stojący do 1966 r. na Placu Jedności Słowiańskiej obelisk poświęcony bojownikom o polskość Warmii i Mazur, odsłonięty uroczyście 8 IX 1946 r. Wcześniej, w l. 1914–1946, obiekt ten upamiętniał niemieckiego ekonomistę i działacza spółdzielczego Franza Hermanna Schulze-Delitscha. Opisany zabieg stanowił typowy przykład powojennej polonizacji dawnego monumentu niemieckiego w przestrzeni miejskiej poprzez nadanie mu nowej treści przy zachowaniu dotychczasowej formy.

OLSZTYN
Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

The obelisk, standing until 1966 in Jedności Słowiańskiej Square, dedicated to the fighters for the Polishness of Warmia and Masuria, unveiled solemnly on 8 September 1946. Previously, between 1914 and 1946, the site commemorated German economist and cooperative activist Franz Hermann Schulze-Delitsch. This is a typical example of post-war Polonization of a former German monument in urban space by giving it new content while preserving its existing form.



↑
OLSZTYN
Fot. Iga Czarniawska

Popiersie wielkiego astronoma dłuta Johannesa Götza odsłonięto 9 XI 1916 r. Znalazło ono swoje miejsce u wejścia na groblę zamkową i zostało umieszczone na cokole wewnątrz oryginalnej formy architektonicznej, pod ceglanym baldachimem wspartym na czterech kolumnach, tworzącym rodzaj kapliczki w stylu neogotyckim. W 1943 r., w 400-lecie śmierci Kopernika, popiersie przeniesiono w miejsce, gdzie administrator dóbr kapituły warmińskiej rzeczywiście rezydował – do sali wewnątrz zamku. W 1946 r. popiersie znalazło kolejną lokalizację – przy moście na Łynie na olsztyńskim podzamczu. Na cokole pojawił się wówczas napis w języku polskim: „Obrońcy grodu olsztyńskiego przed najeźdźcą krzyżackim, wielkiemu Polakowi Mikołajowi Kopernikowi wdzięczni rodacy". W tym miejscu i formie monument stoi do dziś.

OLSZTYN
Photo by Iga Czarniawska

The bust of the great astronomer chiselled by Johannes Götz was unveiled on 9 November 1916. It found its place at the entrance to the castle causeway and was placed on a pedestal inside the original architectural form: under a brick canopy supported on four columns, forming a kind of chapel in the neo-Gothic style. In 1943, on the 400th anniversary of Copernicus' death, the bust was moved to the place where the administrator of the estate of the Warmian Chapter actually resided – a room inside the castle. In 1946, the bust was placed in another location – by the bridge over the Łyna River in the Olsztyn outer bailey. An inscription in Polish then appeared on the pedestal: 'Grateful countrymen, to the defender of the Olsztyn castle against the Teutonic invaders, a great Pole Nicolaus Copernicus'. The monument is there still today, in the same place and form.

TANNENBERG DENKMAL

Celem powstania pomnika było upamiętnienie zwycięskiej bitwy Cesarstwa Niemieckiego z Imperium Rosyjskim, stoczonej pod koniec sierpnia 1914 roku w Prusach Wschodnich. W konkursie na jego kształt architektoniczny spośród 389 zgłoszeń wybrano propozycję braci Johannesa i Waltera Krügerów. Był to projekt majestatycznej, ceglanej budowli o kształcie oktagonalnym, dopełnionej monumentalnymi wieżami. Każda miała odmienne przeznaczenie, a jedną z nich poświęcono marszałkowi Paulowi von Hindenburgowi, głównodowodzącemu niemieckich sił zbrojnych w starciu pod Tannenbergiem. On też, w dziesiątą rocznicę bitwy, dokonał aktu wmurowania kamienia węgielnego obiektu. Oficjalne otwarcie Tannenberg-National-Denkmal (Narodowego Pomnika Tannenberskiego) nastąpiło 18 września 1927 roku.

Było to jedno z ciekawszych założeń architektonicznych tamtego okresu, a uwagę zwracał też pomysł lokalizacji – „w nieograniczonej przestrzeni". Forma nawiązywała do stylistyki średniowiecznej i starogermańskiej, choć jednocześnie mieściła się w założeniach modernizmu, zyskującego wówczas popularność w architekturze. Dostrzegalne były też trendy przypisywane art déco i ekspresjonizmowi.

Miejsce manifestacji czczących pamięć zwycięskiej bitwy tannenberskiej, traktowanej jako rewanż za średniowieczną klęskę grunwaldzką, było symbolem chwały państwa i bohaterstwa narodu niemieckiego. Odkąd przy dźwiękach salw armatnich w sierpniu 1934 roku pochowano tu Hindenburga, pomnik stał się również miejscem kultu marszałka, odwiedzanym przez patriotyczne wycieczki z całego kraju.

Tannenberg-National-Denkmal, od 1935 r. noszący oficjalną nazwę Reichsehrenmal-Tannenberg, czyli Tannenberski Pomnik Chwały Rzeszy, nadaną mu specjalnym dekretem Adolfa Hitlera, powszechnie kojarzony z niemiecką potęgą i niechęcią wobec Słowiańszczyzny, jednoczył społeczeństwo nie tylko wschodniopruskiej prowincji. Manifestacje upamiętniające poległych w walkach bohaterów z przeszłości nawiązywały również do bieżących wydarzeń politycznych. Rangi uroczystościom nadawała obecność kanclerza III Rzeszy.

Wobec zbliżającego się frontu, w styczniu 1945 roku podjęto decyzję o wywiezieniu sarkofagu Hindenburga w głąb Niemiec, do Marburga. Pomnik tannenberski uległ degradacji w kilku etapach. Część płyt granitowych została wykorzystana przy zagospodarowaniu terenu wokół Pomnika Wdzięczności dla Armii Czerwonej w Olsztynie.

DR HAB. RYSZARD TOMKIEWICZ

The purpose for erecting the monument was to commemorate the victorious battle of the German Empire against the Russian Empire, fought at the end of August 1914 in East Prussia. In a competition for its architectural design, a proposal by brothers Johannes and Walter Krüger was selected from among 389 entries. It was a design for a majestic brick building with an octagonal shape, complemented by monumental towers. Each had a different purpose and one of them was dedicated to Marshal Paul von Hindenburg, commander-in-chief of the German armed forces in the battle of Tannenberg. On the tenth anniversary of the battle, Hindenburg performed the act of laying the cornerstone of the building. The official opening of the Tannenberg-National-Denkmal (Tannenberg National Monument) took place on 18 September 1927.

It was one of the most interesting architectural concepts of the time, and the idea of its location 'in unlimited space' also attracted attention. The monument's form resembled medieval and Old Germanic styles, but at the same time it conformed to the tenets of modernism, which was gaining popularity in architecture at the time. Also noticeable were trends attributed to art déco and expressionism.

The site of the demonstrations honouring the memory of the victorious Battle of Tannenberg, treated as a revenge for the medieval defeat in the battle of Grunwald, was a symbol of the glory of the German state and the heroism of the German people. After Hindenburg was buried here to the sound of cannon salutes in August 1934, the monument also became a place of worship for the marshal, visited by groups of patriots from all over the Germany.

The Tannenberg-National-Denkmal, since 1935 bearing the official name Reichsehrenmal-Tannenberg, or Tannenberg Monument to the Glory of the Reich, given to it by a special decree of Adolf Hitler, commonly associated with German power and resentment towards Slavic nations, united the German society not only in East Prussia. Demonstrations commemorating heroes of the past who died in combat also referred to current political events. The importance of the ceremonies increased due to the presence of the Chancellor of the Third Reich.

With the front approaching, a decision was made in January 1945 to transport Hindenburg's sarcophagus deep into Germany, to Marburg. The Tannenberg Monument deteriorated in several stages. Some of the granite slabs were used in the development of the area around the Monument for the Gratitude to the Red Army in Olsztyn.

RYSZARD TOMKIEWICZ, PHD, DSC

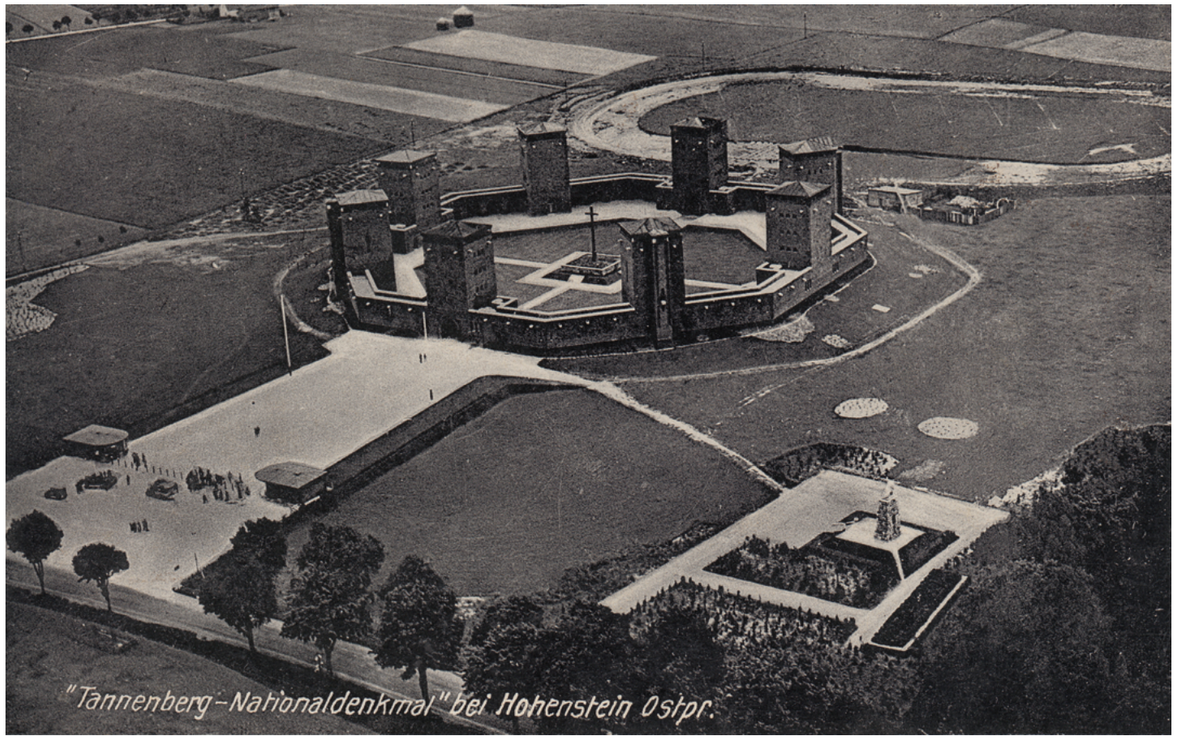



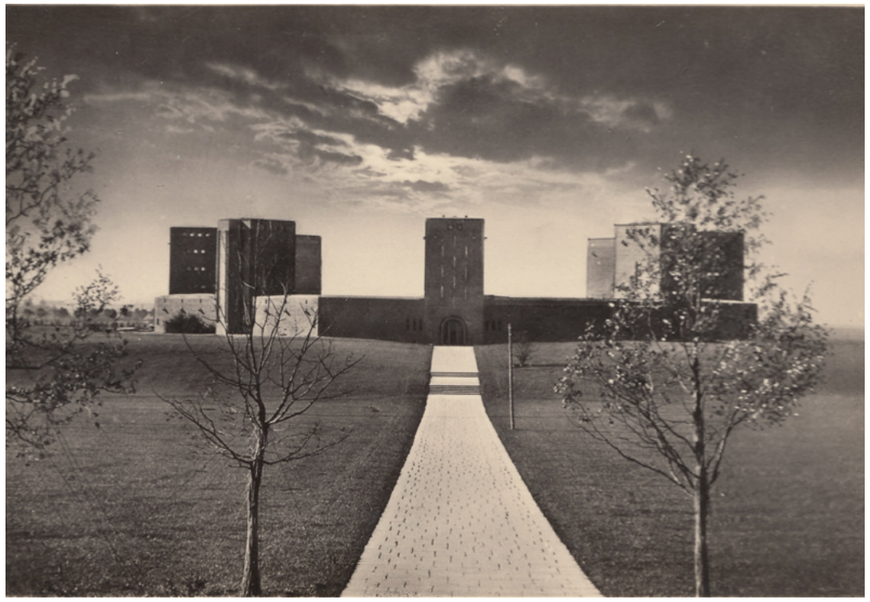

↖

Tannenberg-National-Denkmal – widok z lotu ptaka.

Pocztówka z przeł. l. 20. i 30. XX w. Zbiory MM.

Tannenberg-National-Denkmal – bird's eye view.

A postcard from the late 1920s and early 1930s. Collections of the MM.

←

Tannenberg-National-Denkmal wraz z otoczeniem.

Zbiory MM.

The Tannenberg-National-Denkmal with its surroundings.

Collections of the MM.

↑

W cieniu monumentu toczyło się życie okolicznych mieszkańców.

Zbiory MM.

In the shadow of the monument, the lives of local residents went on.

Collections of the MM.





↖

Gruzowisko wewnątrz pierścienia murów dawnego Reichsehrenmal-Tannenberg.

Zbiory MWiM.

The rubble inside the ring of walls of the former Reichsehrenmal-Tannenberg.

Collections of the MWiM.

←

Ludzie na gruzach dawnego pomnika chwały niemieckiego oręża.

Fot. Władysław Ogrodziński.
Zbiory MWiM.

People on the ruins of the former monument to the glory of the German military.

Photo by Władysław Ogrodziński. Collections of the MWiM.



↗

Jedna z obalonych figur dawnego monumentu.

Zbiory MM.

One of the toppled figures of the former monument.

Collections of the MM.

→

OLSZTYNEK

Pozostałości po zburzonym monumencie tannenberskim.

Rok 2025.
Fot. Robert Tyska.

The remains of the demolished Tannenberg monument.

2025. Photo by Robert Tyska.



POMNIK DŁUTA XAWEREGO DUNIKOWSKIEGO

MONUMENT MADE BY XAWERY DUNIKOWSKI



↓

Prace rzeźbiarskie przy pomniku – zbliżenie.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The sculptural work at the monument – a close-up.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.



↓

Prace rzeźbiarskie nad jednym z pylonów Pomnika Wdzięczności dla Armii Czerwonej.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The sculptural work on one of the pylons of the Monument of Gratitude to the Red Army.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.





↖↖

Nieuporządkowany teren placu przed pomnikiem wraz z ukończonym już monumentem, widziany z perspektywy Urzędu Wojewódzkiego.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The disorderly square in front of the monument, along with the already completed monument, as seen from the perspective of the Provincial Office.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↖

Pomnik Wdzięczności dla Armii Czerwonej – widok od ulicy 22 Stycznia, z wieżą Kościoła NSPJ w tle.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The monument of Gratitude to the Red Army – view from 22 Stycznia Street, with the tower of the Most Sacred Heart of Jesus Church in the background.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.





←

Uporządkowany teren placu przed pomnikiem z ułożonymi charakterystycznymi płytami betonowymi.

Fot. Zbigniew Grabowski. Zbiory MWiM.

The tidied area of the square in front of the monument with the characteristic concrete slabs.

Photo by Zbigniew Grabowski.
Collections of the MWiM.

↑

Olsztyn. Pomnik Wyzwolenia Ziemi Warmińsko-Mazurskiej.

Rok 2025. Fot. Robert Tyska.

Olsztyn. The monument to the Liberation of Warmia and Masuria.

2025. Photo by Robert Tyska.

KONCEPCJA WYSTAWY
CONCEPT OF THE EXHIBITION

Rafał Grabowski
dr Jerzy Kiełbik
dr Iwona Liżewska
Artur Sobiela
Robert Tyska

KIEROWNIK PROJEKTU
PROJECT MANAGER

dr Anna Bujko

RECENZJE I KONSULTACJE
REVIEWS AND CONSULTATIONS

Mariola Balińska
dr hab. Piotr Pałys
prof. dr hab. Robert Traba

AUTORZY TEKSTÓW
AUTHORS OF THE TEXTS

dr Waldemar Brenda
dr hab. Tomasz Gliniecki
prof. dr hab. Grzegorz Jasiński
dr hab. inż. Agnieszka Jaszczak
ks. dr hab. Marek Jodkowski
dr Jerzy Kiełbik
dr Iwona Liżewska
Adam Płoski
dr hab. Maciej Szymanowicz
dr hab. Ryszard Tomkiewicz
prof. dr hab. Robert Traba
dr Rafał Żytyniec

AUTORZY PODPISÓW
AUTHORS OF THE CAPTIONS

Konrad Bączek
dr Piotr Bojarski
dr Emilia Figura-Osełkowska
dr hab. Tomasz Gliniecki
dr Ewa Gładkowska
dr Jerzy Kiełbik
dr Iwona Liżewska
Artur Sobiela
dr hab. Maciej Szymanowicz
Robert Tyska
dr Rafał Żytyniec

AUTORZY ZDJĘĆ
PHOTOGRAPHERS

Jan Bułhak
B. Chlebowicz
S. Chrzanowski
Iga Czarniawska
Ryszard Czerniewski
Lucjan Czubiel
Dariusz Derecki
Tadeusz Dohnalik
Benedykt Jerzy Dorys
Bonifacy Gajdzik
Mirosław Garniec
Jerzy Golakowski
Marek Góryński
Zbigniew Grabowski
Ryszard Gruszkiewicz
Władysław Jakimowicz
Tadeusz Kufel
Andrzej Lipka
Iwona Liżewska
mjr Ławrow
Roman Łysionek
Marcinkowski
Marek Marcinkowski
K. Marian
Czesław Misiuk
Sława Mojzych
Woody Ochnio
Władysław Ogrodziński
Bogusław Paprocki
Zbyszko Siemaszko
Artur Sobiela
Ireneusz Sobieszczuk
Zbigniew Stankiewicz
Jerzy Szandomirski
Józef Szcześniak
Robert Tyska
Janusz Uklejewski
Cecylia Vetulani
M. Wielgus
Leszek Wróblewski
Jacek Wysocki
Witold Zagożdżon
Tadeusz Zalewski
Aldona Zdanowska-
-Hosbein
Jerzy Żurawski

ZBIORY PRYWATNE
PRIVATE COLLECTIONS

Rafał Bętkowskl
Maciej Ciborowski
M. Czajkowski
Adam Czerkas
Ryszard Gruszkiewicz
Jolanta Grzyb
Przemysław Kisielewski

PRZYGOTOWANIE NAGRAŃ ŚWIADKÓW HISTORII
PREPARATION OF THE RECORDINGS OF WITNESSES TO HISTORY

dr Marcelina Zaniewska

KOREKTA WYSTAWY
REVISION OF THE EXHIBITION

Artur Sobiela

KOREKTA KATALOGU
REVISION OF THE CATALOGUE

Joanna Daniluk

PROJEKT ARANŻACJI WYSTAWY I GRAFIKI
EXHIBITION AND GRAPHIC DESIGN

Wzorro Design

WYKAZ SKRÓTÓW
LIST OF ABBREVIATIONS

AAN – Archiwum Akt Nowych
ACPK – Archiwum Cyfrowe Powiatu Kętrzyńskiego
APS – Archiwum Państwowe w Suwałkach
DPA – Deutsche Presse-Agentur
IKC – Iławska Kronika Cyfrowa
IPWK – Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie
MAH – Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu
MBP – Miejska Biblioteka Publiczna
MBPwO – Miejska Biblioteka Publiczna w Ostródzie
MHE – Muzeum Historyczne w Ełku
MM – Multimedialne Muzeum Obozu Jenieckiego Stalag IB i Historii Olsztynka
MuFo – Muzeum Fotografii w Krakowie
MWiM – Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie
PAP – Polska Agencja Prasowa
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II.

Wystawa mobilna „Przemiany. Krajobraz kulturowy Warmii i Mazur 1945-2025”

Dofinansowanie: 489 000 zł

Całkowita wartość: 543 700 zł

Project subsidised from funds of the state budget granted by the Minister of Science within the framework of the Social Responsibility of Science II Programme.

Mobile exhibition ‘Transformations. Cultural Landscape of Warmia and Mazury 1945-2025’

Subsidy: 489 000 zł

Total value: 543 700 zł

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna Odpowiedzialność Nauki II

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

PARTNERZY
PARTNERS

MuFo

POMNIK HISTORII
OLSZTYN - ZAMEK KAPITUŁY WARMIŃSKIEJ
LIDZBARK WARMIŃSKI ZAMEK BISKUPÓW WARMIŃSKICH

MUZEUM WARMII I MAZUR W OLSZTYNIE

INSTYTUCJA SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

WARMIŃSKO-MAZURSKI WOJEWÓDZKI KONSERWATOR ZABYTKÓW

MUZEUM HISTORYCZNE W EŁKU

ARCHIWA PAŃSTWOWE

Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu

ISBN 978-83-977019-8-4



INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO